

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
«МИЛЛИЙ ТИКЛАНИШ»
ДЕМОКРАТИК ПАРТИЯСИ
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ВАЗИРЛАР МАҲКАМАСИ ҲУЗУРИДАГИ
ҚАТАҒОН ҚУРБОНЛАРИ ХОТИРАСИ ДАВЛАТ МУЗЕЙИ

ЎЗБЕК ЁШЛАРИ ВА ХОРИЖИЙ ТАЪЛИМ

Тошкент
«Akademnashr»
2018

УЎК: 37.014(575.1:1-87)

КБК: 74.04

И 73

И 73 Ирзаев, Баҳром.

Ўзбек ёшлари ва хорижий таълим [Матн] / Б. Ирзаев. – Тошкент: Akademnashr, 2018. – 208 б.

ISBN 978-9943-4984-6-4

УЎК: 37.014(575.1:1-87)

КБК: 74.04

XX аср мислсиз тараққиёт ва таназзуллар даври, гоялар ва фикрлар хилма-хиллиги кураши асри сифатида инсоният тарихидан жой олди. Китоб тарихимизнинг ўта мураккаб ва зиддиятли даври бўлган мустабид совет ҳокимияти ҳукмронлиги шароитида ўзбек тараққийпарвар зиёлиларининг халқимизни тараққиётга бошлаш йўлидаги қаҳрамонона кураши тарихидан ҳикоя қилади. Асарда ўзбек ёшларининг хорижда таълим олиши, уларнинг ватандошларга ёзган хатлари ва ижод намуналари келтирилган. Китоб мутахассислар ва кенг ўқувчилар оmmasига мўлжалланган.

Муаллиф:

Баҳром ИРЗАЕВ

Масъул муҳаррир:

Сарвар ОТАМУРАТОВ, социология фанлари номзоди

Тақризчилар:

Баҳодир КАРИМОВ, филология фанлари доктори, профессор,

Санобар ШОДМОНОВА, тарих фанлари доктори

Китоб Ўзбекистон «Миллий тикланиш» демократик партияси кўмагида чоп этилди.

ISBN 978-9943-4984-6-4

© Баҳром Ирзаев

«Ўзбек ёшлари ва хорижий таълим»

© «Akademnashr», 2018

СЎЗБОШИ

Ҳали Тошкентда, ҳали Самарқандда, ҳали Хоразмда ўтказилаётган йирик халқаро илмий анжуманлар халқимизнинг муаззам тарихи, улкан маданий мероси нафақат маҳаллий олимларимиз, балки жаҳон илм аҳли томонидан ҳам кенг тадқиқ этилаётганлигини кўрсатмоқда.

Шубҳасиз, дунё илм-фани уммонига беқиёс ҳисса қўшган олимларни тарбиялаган, минг йиллик давлатчилик тарихига эга бўлган ўзбек халқи жаҳон тарихида ўзига хос мавқега эга. Бугун ўзбек замонавий давлатчилиги ўзининг янги тараққиёт босқичига қадам қўйди. Жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ҳаётида ҳар куни бир янгиликлар, мислсиз ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Энг муҳими, бу ижобий ўзгаришлар барчамизнинг кўз ўнгимизда, бевосита ва билвосита иштирокимизда амалга ошмоқда. Мазкур жараёнда мамлакатимизнинг ҳар бир фуқароси фаол, уларда мамлакатимизда юз бераётган ўзгаришларга дахлдорлик ҳисси кучайган. Халқимиз деярли ҳар куни давлатимиз келажаги учун ўта муҳим қонун, қарор ва фармонлар қабул қилинаётганидан чексиз қувонч туймоқда. Шу боис бўлса керак, халқимизда эртанги кунга нисбатан ишонч, Президентимиз сиёсатига нисбатан ҳурмат ва эътибор ниҳоятда ортиб бормоқда.

Сир эмас, мамлакатимиз раҳбари олиб бораётган янги сиёсат ҳозирда нафақат Марказий Осиё мамлакатлари, балки бутун дунё афкор оммаси томонидан катта қизиқиш билан қарши олинмоқда. Энг қувонарлиси, бу ишларда мамлакатимиз келажагининг эгалари бўлган ёшлар ҳам ўз ҳиссаларини қўшмоқдалар. Ван олимпиадаларида дейсизми, спорт соҳасида дейсизми, барча-барча соҳаларда уларнинг ёрқин музаффариятлари тез-тез кў-

риниш бермоқда. Бутун халқимиз бир ёқадан бош чиқариб, қатъий ишонч билан келажакка олға интилмоқдалар. Шубҳасиз, бу фараҳбахш онларнинг узоқ давом этишида, бардавом бўлишида тарих фанининг ўрни беқиёсдир. Албатта, ҳар қандай тараққиётга мислсиз куч берадиган ғоя ва мафқурани фақат халқимизнинг муаззам тарихидан топишимиз мумкин. Дарҳақиқат, бугун биз ҳаққоний, холис тарихга ҳар қачонгидан ҳам муҳтожроқмиз. Тарих бизнинг маънавиятимиз, енгилмас кучимиз манбаидир.

Ўзбекистон «Миллий тикланиш» демократик партияси мамлакатимиз тарихининг барча босқичларини ҳаққоний ва холис манбалар асосида ёритиш тарафдори ҳамда ундан халқимизнинг, айниқса, ёшларимизнинг мурғак қалбларида миллий ўзликни англаш, миллий ғурур туйғусини мустаҳкамлашга алоҳида аҳамият беради. Бу масала бугун давлат сиёсати даражасига кўтарилган. Бу борада Президентимиз Шавкат Мирзиёев ўзининг адабиёт, санъат ва маданият ходимлари билан бўлган учрашувида: «... Бизнинг ҳавас қилса арзийдиган буюк тарихимиз бор. Ҳавас қилса арзийдиган улуғ аждодларимиз бор. Ҳавас қилса арзийдиган беқиёс бойликларимиз бор»¹, – деб таъкидлаган эдилар. Зеро, ўзлигини, ўз тарихини унутмаган инсонгина юксак маънавиятли, букилмас иродали ва ҳақиқий ватанпарвар шахсга айланади.

Эътиборингизга ҳавола этилаётган мазкур китоб халқимиз тарихининг сўнгги даври, айни пайтда, ўта ҳасратли онлари, мустамлакачилик ва мустабид тузум ҳаётидан ҳикоя қилади. Маълумки, XIX аср охири – XX аср бошларида Туркистонда вужудга келган жадид тараққийпарварлик ҳаракати кўп асрлик ўзбек халқи тарихида муҳим ўрин тутди. Маҳмудхўжа Беҳбудий, Мунавварқори Абдурашидхонов, Абдурауф Фитрат, Чўлпон, Абдулла Авло-

¹ Мирзиёев М. Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш – халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустаҳкам пойдеворидир // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 2017 йил 4 август.

ний, Исҳоқхон Иброт, Убайдулла Хўжаев, Обиджон Маҳмудов, Саидносир Миржалилов каби зотлар мустамлака зулми остида қолган Туркистон аҳлини маърифатга чорлаш, уларни жаҳон тамаддуни тараққиёти билан таништириш ва миллий истиқлол байроғи остида бирлаштириш йўлида улкан ишларни амалга оширганлар. Улар мавжуд оғир тарихий шароитда «Турон», «Имдодия», «Тарбияи атфол» сингари маърифий жамиятлар ҳамда, «Турк адам марказийт» каби миллий сиёсий ташкилотларни туздилар.

Тараққийпарварлар халқни эрк, ҳуррият ва озодлик сингари умумбашарий қадриятларга ҳурмат руҳида тарбиялашга интилдилар. Улар миллатни мустамлакачилик кишанларини парчалаб ташлаш учун курашга даъват этдилар. Жаҳид тараққийпарварлари энг оғир дамларда ҳам истиқлол учун курашда собитқадам бўлдилар ва Ватан равнақи учун ёшларни чет элларда ўқитиш, айниқса, Европа илм-фани ютуқлари билан таништириш масаласига алоҳида эътибор қаратдилар.

Китобда муаллиф имкон қадар ўзини кўрсатмасликка интилади. Архив ва матбуот материаллари орқали жараённинг асл манзарасини очиб бериш билан чекланади. Сизнинг эътиборингизга XX асрнинг биринчи чораги ўзбек миллий матбуотининг «Иштирокиюн», «Туркистон», «Фарғона», «Зарафшон», «Озод Бухоро» газеталари ва «Армуғон», «Билим ўчоғи», «Ер юзи», «Маориф ва ўқитувчи» журналлари саҳифаларида чоп этилган мақола ва хабарларни ҳеч бир ўзгаришсиз, қайта ишловлар ва тушунтиришларсиз келтиради. Мақсад эса Сизни ўтган асрда ижод этган улуғ ўзбек тараққийпарварлари ва ёшлари билан, уларнинг асл мақсад ва матлаблари билан таништириш, бугунги ёшлар билан уларнинг бевосита мулоқотларини таъминлашдир. Шунингдек, совет матбуотига хос бир-бирини инкор этишга қаратилган мақолаларга ҳам ўрин берилган. Бундан кутилган мақсад эса китобхоннинг тегишли давр зиддиятларини янада чуқур-

роқ англашига ёрдам бериш ва улар ўртасида мунозарани таъминлашдир. Келтирилган мақола ва шеърларда ўтган асрда яшаган ўзбек ёшларининг она Ватанимизга чексиз муҳаббати, истиқлолга ташна туйғулари уфуриб турибди.

Китобда суратларнинг кўпчилиги ундаги мақола ва хабарлар сингари илк бор эълон қилинмоқда. Энг муҳими, китобда туркистонлик талабалар томонидан 1923 йили Германияда нашр этилган «Кўмак» журнали тўлиқ ҳолда келтирилган. Унда республикаимизнинг таниқли олимлари ва кўплаб фидойи ватандошларимиз Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Қатағон қурбонлари хотираси давлат музейи архивига топширган сурат ва ҳужжатларидан ҳам унумли фойдаланилган.

Азиз ёшлар! Биз китобга баҳо беришни Сиз азизларга қолдирган ҳолда мароқли мутолаа тилаб қоламиз.

Сарвар ОТАМУРАТОВ,
«Миллий тикланиш» демократик партияси
Марказий кенгаши раиси, социология
фанлари номзоди

I ҚИСМ

**ТУРКИСТОН
ЖАДИДЛАРИНИНГ
МАЪРИФАТЧИЛИК
ФАОЛИЯТИ**

ТУРКИСТОН ТАРАҚҚИЙПАРВАРЛАРИНИНГ «КЎМАК» ТАШКИЛОТИ

ХІХ аср охири – ХХ аср бошларида Туркистонда вужудга келган жадид тараққийпарварлик ҳаракати кўп асрлик тарихимизда муҳим ўрин эгаллайди. Маҳмудхўжа Беҳбудий, Мунавварқори Абдурашидхонов, Убайдулла Хўжаев, Обиджон Маҳмудов, Фитрат, Чўлпон, Саидносир Миржалилов ва бошқалар маҳаллий халқни миллий истиқлол байроғи остида бирлаштириш ва ҳокимиятни қўлга олиб, миллий ўзбек давлатини барпо этиш йўлидаги илқ қадамни ташлаганлар. Улар мавжуд тарихий шароитдан фойдаланиб «Турон», «Имдодия» сингари маърифий жамиятлар ҳамда «Шўрои ислом», «Турк адам марказият» каби миллий сиёсий ташкилотларни туздилар.

Тараққийпарварлар худди шу даврда халқ ва мамлакат тақдирига дахлдор муҳим масалалар билан шуғулланиб, халқнинг юмуқ кўзларини очишга, уни эрк, ҳурфикрлик ва миллий ўзлик сингари буюк тарихий қадриятларга ҳурмат руҳида тарбиялашга интилдилар. Улар миллатни мустамлакачилик кишанларини парчалаб ташлаш учун курашга даъват этдилар. Жадидлар бу йўлда халқ маорифини тараққиётнинг энг ишончли қуроли деб билдилар. Туркистонда олий таълим муассасалари йўқлиги туфайли жадид тараққийпарварлари ёшларни чет элларда ўқитиш, айниқса, Европа илм-фани ютуқлари билан таништириш масаласига алоҳида эътибор қаратганлар.

1909 йил 12 май куни Тошкентда тузилган Туркистон жадидларининг дастлабки «Жамияти хайрия» ташкилоти талабаларни чет элларда ўқитиш ишига раҳбарлик қилди. Унинг кўмагида ёшлар Ички Россиянинг Петер-

бург, Саратов, Қозон, Уфа, Оренбург шаҳарларидаги олий мактаб ва мадрасаларга, шунингдек, Истанбул, Қоҳира каби хорижий шаҳарлардаги дорилфунунларга ўқишга юборила бошлади.

1909 йил 18 июлда Бухоро шаҳрида тузилган жадидларнинг «Тарбияи атфол» жамияти шу йилнинг ўзида Фитрат, Усмонхўжа Пўлатхўжа ўғли, Ато Хўжа, Мазҳар Бурҳонов каби кўпгина ёшларни Истанбулга ўқишга йўллаган эди. Бухородан чет элга таҳсил олиш учун юбориладиган талабалар сони 1911 йили 15 нафарга, 1912 йили 30 нафарга етган. Кейинчалик шундай талабалар орасидан Фитрат, Ғози Олим Юнусов, Холид Саид, Эсон афанди Мусаев каби ёзувчи, олимлар, Мустафо Чўқаев, Убайдулла Хўжаев, Норбўтабеков каби етук ҳуқуқшунослар етишиб чиқди.

Туркистонда совет тузуми ўрнатилгач, 1918 йил 21 апрелда Тошкентнинг Янги шаҳар қисмида А.В.Попов раҳбарлигида Туркистон давлат университети очилди. Бу олий таълим даргоҳининг педагогик жамоаси ҳам, талабалари ҳам асосан европалик миллатлар вакилларидан иборат эди. Маҳаллий миллатлар фарзандлари учун 1918 йил 12 майда Тошкентнинг Эски шаҳар қисмида Мунавварқори Абдурашидхонов раҳбарлигида Туркистон мусулмон халқ дорилфунуни очилди. Самарқандда Маҳмудхўжа Бехбудий ҳам мазкур дорилфунун шуъбасини очишга киришди. Бироқ большевиклар ҳукумати томонидан рухсат берилмади. Советлар ўз ҳокимиятини мустаҳкамлашга улгурган 1920 йилиёқ Туркистон халқ дорилфунуни ҳам ёпилди.

Айни пайтда, ўлкада Туркистон давлат университетига ўқишга кириш учун тайёрлайдиган ўрта босқич билим юртлари мавжуд эмасди. Натижада университет талабалари орасидаги маҳаллий ёшлар Москвадаги ўзбек талабаларидан ҳам камроқ эди. Жумладан, 1920/1921 ўқув йилида Туркистон дорилфунунининг 2500 талабасидан атиги 2 нафари, Дорул илми Шарқиянинг (Шарқшунослик институти) 200 талабасидан 3 нафари ўзбек фарзандлари

бўлиб, Тошкент темирйўл ишчилари факультетида ўқийдиган 70 нафар ўқувчи орасида ўзбек миллатига мансуб бирорта талаба йўқ эди.

Бу ҳол маҳаллий зиёлиларнинг ва ёшларнинг жиддий қаршилигига сабаб бўлди, аввалдан мавжуд бўлган талабаларни чет элларда ўқитиш ғояси яна қайтадан кун тартибига қўйилди. Ўлкада таълимни ташкил этиш ва бошқаришда Ўзбек билим ҳайъати муҳим ташкилот ҳисобланар эди. Бироқ унинг фаолиятига совет ҳукумати маъмурлари томонидан кўплаб сунъий тўсиқлар қўйилган эди².

Элбек талабаларни хорижда ўқитиш масаласида қўйидагиларни маълум қилади: «Туркистондан четга бориб ўқиш учун 1921 йил бошларида Ўзбек билим ҳайъати томонидан бир лойиҳа тузилиб, бошида студент Саййидалихўжа бўлгани ҳолда бир неча ўқувчиларнинг рўйхати олиниб ҳукуматга топширилган эди. Бир неча муддат бунинг кетидан юриб, натижада ҳукуматимизнинг моддий кўмак бера олмаслиги билингач, бу масала ўз-ўзидан тўхталди. Лекин ўқувчиларнинг орасида кўтарилган четга кетиб ўқиш ҳаваси эса бунинг билан битмади. Ўқувчилардан қайси бир ўзига тўқроқлари (гарчи борлиқ нарсаларини сотиб бўлса-да) яна четга кетмак орзусида бўлдилар.

Буларнинг ўзaro ташаббусини кўрган Ўзбек билим ҳайъати четдан томошачи бўлиб тура олмади. Бўлса-бўлмаса, умид билан ишга киришди ва четга кетгучи студентларнинг ўзларидан бир комиссия тузиб ва бунга ўз аъзоси бўлган Саййид Алихўжани шул комиссияга бошлиқ этиб, «Кўмак» отида бир уюшма тузди. Уюшма кеча-кундуз ишлаб турли ёқдан гадойлик қилиб бўлса-да бир кишини четга жўната олди (бу, *бизнингча*, Абдуваҳҳоб Муродий)³.

---

²Қаранг: Э л б е к. Ўзбек билим ҳайъати ва унинг ҳоли // Қизил байроқ. 1921 йил 1 октябрь; Э л б е к. Ўзбек элининг билим юртлари // Қизил байроқ. 1921 йил 21 декабрь.

³Х у м с о н л и қ. Сўнги кўмакни кимлардан кутишимиз керак? // Туркистон. 1923 йил 27 январь.

«Кўмак» жамиятининг юзага келишида Маориф комиссариати Ўзбек билим ҳайъати қошида ўрта, олий мактабларда ўқувчи ўзбек ёшларининг «Адабиёт тўғараги» асос бўлиб хизмат қилди. Тўғарак томонидан 1922 йил 8 апрелда «Армуғон» номли бир марталик журнал чоп этилди. У ёш қаламкашларга улкан тажриба мактаби бўлди. Журналда Туркистон жадидларининг отаси Маҳмудхўжа Беҳбудий ҳақида мақола, устоз Чўлпоннинг «Тилак йўлида» шеъри, Абдулла Авлонийнинг «Тарихий ҳикоя»лари билан бирга ёшлардан Боту, Ш.Сулаймон, Ойбек, айниқса, Хосият Тиллахон қизи, Манзура Собир қори қизи (Ойдин), Х.Тожи қизи кабиларнинг шеърларига ҳам кенг ўрин берилди. Элбек, Усмонхон Эшонхўжаев, Саид Аҳмаднинг бир қатор илмий, ижтимоий-сиёсий мавзулардаги ўткир мақолалари чоп этилди. Шунингдек, кейинчалик Германияда таҳсилни давом эттирган Саттор Жабборнинг «Ўксиз руҳим», Саййид Алихўжанинг «Табиатдан жавоб» мақолалари тўғаракда жамланган ёш қаламкашларнинг юксак бадий дидидан далолат бериб турибди.

Элбек «Икки оқим» номли бош мақоласида ёшларни буюк мақсад йўлида олға юришга даъват этади. Уларни турли оқимларга эмас, аксинча, ўз билим ва кучига, ақлига таяниб иш кўришга чақиради. У инсон «ўқиб, илм олиб, ҳунар билан юксалиб бориши лозим. Яна, энг муҳими, инсон ўз ақлига эга бўлиши керак. Бизнинг фожиаларимизнинг асоси иярувчиликдир. Одамларга ишониб не не зотлар халққа ташвишлар келтиргани сир эмас. Ишондилар-да, алдандилар. Яшасин ўзбошли ва эркин мияли йигитлар! Йўқ бўлсин ўз миясини йўқотиб, бошқанинг мияси билан ишлагувчилар!»⁴ деб мақолани якунлайди.

«Кўмак» ташкилотининг юзага келиш жараёнини Салимхон Тиллахонов ўз мақоласида қуйидагича тасвирлайди. «Кўмак» уюшмасининг мақсади Туркистон талабала-

---

⁴Э л б е к. Икки оқим // Армуғон. 1922 йил 8 апрель.

2 بىرىنچى ئۆزبېك مەدەنىيەت ۋە مائارىپ ئورۇنلىرىنى تەشكىل قىلىش

بىرىنچى

دەرموگان

بىرىنچى ئۆزبېك

تەشكىلاتى، تارىخى، ئىلمىي ئەدەبىي يېقىنلىقى ئۆزبېكچە ۋە روس تىلىدا

1922-يىلى 2-ئايدا تاشكەنتتە نەشر قىلىندى

تەشكىلاتى، تارىخى، ئىلمىي ئەدەبىي يېقىنلىقى ئۆزبېكچە ۋە روس تىلىدا

مۆھرىمۇ، مەيدان 2-نومۇرىدا

تورگىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ دەۋلەت نەشرىياتى،
Туркестанское Государственное Издательство.

1922-يىلى 2-ئايدا تاشكەنتتە نەشر قىلىندى

مۆھرىمۇ، مەيدان 2-نومۇرىدا

1. دەرۋەش خەلىپىسى
2. سەيپىيەن ئىبراھىمىيە
3. ئىلىمىي قەدىمىيە
4. ئىلىمىي قەدىمىيە
5. ئىلىمىي قەدىمىيە
6. ئىلىمىي قەدىمىيە
7. ئىلىمىي قەدىمىيە
8. ئىلىمىي قەدىمىيە
9. ئىلىمىي قەدىمىيە
10. ئىلىمىي قەدىمىيە
11. ئىلىمىي قەدىمىيە
12. ئىلىمىي قەدىمىيە
13. ئىلىمىي قەدىمىيە
14. ئىلىمىي قەدىمىيە
15. ئىلىمىي قەدىمىيە
16. ئىلىمىي قەدىمىيە
17. ئىلىمىي قەدىمىيە
18. ئىلىمىي قەدىمىيە
19. ئىلىمىي قەدىمىيە
20. ئىلىمىي قەدىمىيە
21. ئىلىمىي قەدىمىيە
22. ئىلىمىي قەدىمىيە
23. ئىلىمىي قەدىمىيە
24. ئىلىمىي قەدىمىيە
25. ئىلىمىي قەدىمىيە
26. ئىلىمىي قەدىمىيە
27. ئىلىمىي قەدىمىيە
28. ئىلىمىي قەدىمىيە
29. ئىلىمىي قەدىمىيە
30. ئىلىمىي قەدىمىيە
31. ئىلىمىي قەدىمىيە
32. ئىلىمىي قەدىمىيە
33. ئىلىمىي قەدىمىيە
34. ئىلىمىي قەدىمىيە
35. ئىلىمىي قەدىمىيە
36. ئىلىمىي قەدىمىيە
37. ئىلىمىي قەدىمىيە
38. ئىلىمىي قەدىمىيە
39. ئىلىمىي قەدىمىيە
40. ئىلىمىي قەدىمىيە
41. ئىلىمىي قەدىمىيە
42. ئىلىمىي قەدىمىيە
43. ئىلىمىي قەدىمىيە
44. ئىلىمىي قەدىمىيە
45. ئىلىمىي قەدىمىيە
46. ئىلىمىي قەدىمىيە
47. ئىلىمىي قەدىمىيە
48. ئىلىمىي قەدىمىيە
49. ئىلىمىي قەدىمىيە
50. ئىلىمىي قەدىمىيە

рига олий таҳсил асосларини яратмоқ, хорижга ва ички Россияга бориб ўқувчиларнинг ишларини енгиллаштириш-дир». Ташкилот, биринчи навбатда, «Тошкент дорилфунуни ва бошқа мактабларда ўқувчилар ўқишда давом этиб турган чоғларидаги кўрган қийинлиқларни тажрибадан кечирганларидан кейин ва келгусида ўқушларини ва юқори таҳсилларини тамом

қилмоқлари учун ташкил этилди», – дейди. «Россияда ва чет элларда кўрадирган қийинлиқларини кўзда тутиб: 1. Саййид Алихўжа. 2. Иброҳим Орифхонов. 3. Камол Додахўжа ўғли. 4. Ризқи Раҳимий. 5. Абдувоҳид Жаҳонгир. 6. Тўлаган Мўмин ўғли. 7. Очил Хўжа. 8. Аҳмад Шукрий. 9. Тоҳир Шокирий. 10. Салимхон Тиллахонлар тўпланиб, 1922 йил 2 майда «Кўмак» уюшмасини уюштирдилар».⁵

Дарҳақиқат, 1922 йилнинг май ойидан Тошкентда хорижда ўқиш учун талабаларни танлаш ва уларни керакли йўналишлар бўйича ўқув юртларига тақсимлаш ишлари бошлаб юборилди. «Кўмак» уюшмасига ғоявий раҳбарликни Фитрат, Чўлпон амалга оширган бўлса, ташкилий жиҳатдан Абдулла Раҳимбоев, Акмал Икромов, Элбек, Қайюм Рамазон ва Боту катта ёрдам бердилар. Натижада кенг кўламли амалий ишлар бошлаб юборилди. Жадид мактабларининг иқтидорли ўқувчилари тез кунда ўлканинг турли қисmlаридан Тошкентга оқиб кела бошлашди.

⁵Қаранг: С а л и м х о н. «Кўмак»нинг жавоби // Туркистон. 1923 йил 29 июль.

«Кўмак» вакиллари (ўнгдан): Чўлпон, Шокир Сулаймон, Боту

Қисқа муддатда «Кўмак» ташкилоти томонидан чет элда ўқишни истаган юзлаб талабалар рўйхати тузиб чиқилди.

«Армуғон» журналининг муҳаррири, кейинроқ Москва текстил институтини тугатган Саид Аҳмад Назировнинг 1930 йил 24 декабрдаги сўроқ баённомасида: «1921 йил охирида Тошкентда рабфақда ўқирдик. Талабалар ўртасида четда ўқиш учун кураш ҳаракати пайдо бўлди. Ўшанда икки гуруҳ шаклланди. 1-гуруҳ Москва ва Ленинградга ўқишга интилувчи ёшлар, 2-гуруҳ эса Германияда таҳсил олмоқни истадилар. Мен ва Абдувосиқ Муҳаммедовлар Москва ва Ленинградга кетадиганлар гуруҳига етакчилик қилдик. Тошкентдаги «Навоий» мактабида ўқитувчилик қилган Тўлаган Мўмин эса Германияга кетувчи ёшларнинг бошлиғи эди. Бизнинг ҳаммамизни «Кўмак» ташкилоти ва ватанга хизмат қилишдек улуг орзу бирлаштирган эди», – деб эслайди.

Яна бир қатағон қурбони, «Кўмак» етакчиларидан бири, 1922 – 1924 йилларда Москва ишчи факультетини, 1928 – 1932 йилларда Ленинград архитектура институти-

Олимжон Қодирий. Виценгаузен
(Германия). 1922 йил

ни тугатган Абдувосиқ Муҳаммедов 1938 йил 10 мартдаги сўроқ баённомасида: «Талабаларни чет элларда ўқитиш орзуси 1920 йил «Чигатой гурунги»да ҳам бор эди. 1922 йил «Кўмак» тузилгач, амалий ишлар бошланди. Ташкилотнинг раҳбарлари Фитрат ва Ботуларнинг талаби билан кўплаб талабалар аҳолидан пул тўплашга жалб этилди. Мен ҳам Пискент туманига бордим ва одамлардан «Кўмак» фойдасига пул йиғиб келдим. Бу пулни Германияда ўқувчи ёшларга юборганмиз», – деган эди.

Дарҳақиқат, узоқ кутилган орзу амалга ошди. 1922/1923 ўқув йили бошланиши билан юзлаб туркистонлик иқтидорли талабалар Германиянинг Берлин, Россиянинг Москва, Петербург, Озарбайжоннинг Боку, Ганжа шаҳарларига йўл олдилар. Улар асосан Фитрат ва Файзулла Хўжаев ажратган Бухоро Халқ Республикаси сармояси, «Кўмак» ташкилоти томонидан йиғилган пуллар, айримлари ота-оналарининг ҳисобидан йўлга чиқдилар. Ғози Юнуснинг «Бароқхон талабаси» имзоси билан босилган хабарида айтилишича, Бухоро Халқ Жумҳурияти «Кўмак» уюшмаси илтимосига кўра айрим туркистонлик талабалар учун ҳам ҳомийликни ўз зиммасига олган. Жумладан, Бухоро икки талабанинг пулини тўлагани (Саййид Алихўжа ва Аҳмад Шукурӣ – муал.) ва яна икки талаба учун

ваъда бергани (Саттор Жаббор ва Вали Қайюмхон – муал.) қайд этилади. Муаллиф Бухоро ҳукуматиға Туркистон номидан миннатдорчилик билдиради ва ҳаммани «Кўмак» уюшмасига ёрдамга шошилишга чақиради.⁶

Бу ҳол бутун Туркистон зиёлилари томонидан ниҳоятда улкан ҳодиса сифатида қарши олинди. Бироқ кўп ўтмай тўпланган пул жуда оз эканлиги маълум бўлиб қолди. Натижада барча миллатпарвар зиёлилар чет элларда таҳсил олаётган талабаларни қўллаб-қувватлаш ишига бош қўшдилар.

Ғози Юнус 1922/1923 ўқув йили учун «Кўмак» ташаббуси билан юборилаётган талабалар 200 дан ошиши мумкинлигини таъкидлаб: «Бултур Москов ва Петербургда ўқиғувчи талабаларимизнинг маишат ва ўқув асбоблари етишмаганлиги орқасида уларнинг қандай қийин ҳолларга тушганлари кўпимизга маълумдир... Бу йил борган шогирдларнинг ҳам жуда кўп нарсадан етишсизликлари, овқат-кийим ва ўқув қуроллари важҳидан жуда кўп қийинликларни тортишлари аниқдир. Бу муҳим иш ўз ишимиз бўлганлигидан мунинг чорасига киришмак ҳам, албатта, ўз вазифамиздир», – дейди. У: «Русияда ўқиғувчи талабаларимиз учун ўзимиздан тўпланган налоглардан бир миқдорини ва миллий бойлигимиз бўлган вақфларнинг йиллик вардатидан бир қисмини ажратиб, талабаларимизни овқат, кийим ва ўқув қуроллари билан таъмин этишимиз керак. Бундан бошқа ҳеч чора йўқдир»⁷, – деб мулоҳаза билдиради.

Элбек «Хумсонлиқ» имзоси остида босилган мақола-сида: «Ҳозир четда ўқувчи талабаларнинг бир нечаси «Кўмак» уюшмасининг юборган талабаларидир. Энди биз «Кўмак» уюшмасининг юборган кишилари тўғрисида чуқурроқ ўйласак, бул бояқишларнинг ҳам моддий

⁶ Бароқхон талабаси. Шарафлик «Кўмак» // Қизил байроқ. 1922 йил 22 июль.

⁷ Ғ. ўқиғувчи талабаларга кўмак бериш лозим // Қизил байроқ. 1922 йил 6 сентябрь.

ёқининг тўла эмаслиги кўринадир. Ҳатто шул «Кўмак» уюшмасининг юборган бир кишиси Москвада пулсизликдан қайтиб келишга ва ё кўзлаган ерига боришга оқчаси йўқлигидан боши айланиб, ярим йўлда қолмишдир... Биз шул билим юртларимиз билан (маҳаллий таълим ўчоқлари – муал.) четдаги ўқувчиларимизга кўмак берганда яна дунёда яшамоққа ҳақлик бўлурмиз»⁸, – деб барчанинг эътиборини яна бир бор чет элларда таҳсил олаётган ёшларга кўмак бериш ишига тортади.

Абдулҳамид Сулаймон ўғли Чўлпон матбуотда шундай таъкидлайди: «Тошкентда бир неча йил муаллимлик қилган ишлик ёшларимиздан ўртоқ Абдуваҳҳоб Муродийнинг Германиянинг олий зироат мактабида ўқиб турғонлиғи тўғрисида газетамизда вақти билан маълумот берган эдик.

Яқиндан мазкур Абдуваҳҳоб ўртоқдан «Кўмак» уюшмасига бир хат келган. Ваҳҳоб ўртоқ ул хатида ... ҳозир бутунлай таъминсиз қолғонлиғини, агар ўз юртидан ёрдам бўлмаса, ўқишдан чиқишга мажбур бўлишини ёзадир. Унинг таъминотсизлик сабаблиқ қийин ва оғир бир ҳолда қолғонлиғини Германияга янгигина бориб етган талабаларимиздан ўртоқ Саййид Алихўжа ва Аҳмад Шукрийлар ҳам тасдиқ этганлар.

23 ноябрда Тошкент ёшларининг гап мажлисларида шу тўғрида сўз кўзғолиб, ўртоқ Ваҳҳобнинг ёзғон хати ўқулди ва дарҳол уни таъмин қилмоқ учун ташаббус бошланди. Гап мажлисида ҳозир бўлмаган бошқа ўртоқлардан ҳам йиғиб шул маблағни ўртоқ Абдуваҳҳобнинг бир йиллик таъминотига етказмакка бўлинди.

Шу мақсад билан эски шаҳарда бир адабиёт-томоша кечаси ясамоқ учун кишилар белгиланди».⁹

М.Усмоний «Тошкентда маориф-маданият ишларида ишлагувчи бир тўда ёшларнинг ташаббуси билан Берлин

---

⁸Х у м с о н л и қ. Сўнги кўмакни кимлардан кутишимиз керак? // Туркистон. 1923 йил 27 январь.

⁹А.С. Четдаги талабаларга ёрдам // Туркистон. 1922 йил 26 ноябрь.

олий зироат мадрасасида ўқиғучи талабамиз Абдуваҳҳоб ўртоқнинг таъминоти учун қуйидагича моддий кўмак йиғилди: Мунавварқори, Сайид Носир Миржалил, Абдулҳамид Сулаймон, Шокиржон Раҳимий, Асадулла Хўжаҳонов, Салимхон Тиллаҳон ва бошқаларнинг ҳимматлари ва 6 декабрь куни ўтказилган адабиёт кечасидан соф фойда 75 000 сўм, жами 139 700 сўм пул тегишли йўл билан ўртоқ Абдуваҳҳобга юборилган»ининг хабарини ўқувчиларга етказди.¹⁰

Журналист Аҳмаджон (Ёқубов) фахр билан: «Руссиянинг муҳим шаҳарларидаги юқори ва ўрта мактабларда, Озарбайжоннинг маркази бўлган Боку шаҳрида, ҳатто Германиянинг Берлин шаҳрида ўқуб ётқон анчагина ўқувчиларимиз борлигини кўрамиз», – дейди ва уларнинг шижоати ватаннинг истиқболига қаратилганини уқтиради. Муаллиф талабаларнинг иқтисодий қийинчиликларини, кам-кўстини тўғрилашни миллатнинг вазифаси деб билади ва: «Ай келгуси учун қайғурғучи жигарпораларимиз! Ўқушни давом эттирингиз, Сизнинг кўмагингизга элимиз белини маҳкам боғлагандир»¹¹, – деб мақоласини тугатади.

Усмонхон Эшонхўжаев эса: «Туркистон, Бухородан Берлинга ўқишга кетган ўқувчиларнинг кўплари турлик муассасаларнинг кўмаги билан, баъзилари энг кўп бўлганда бир йиллик таъминотларига етарлик нарса билан кетганлар. Баъзи бир талабалар жуда оз оқча, ҳатто қуруқ «таваккал» йўли билан бориб қолганлар. Маълумдирким, жаҳон уруши натижаси Германиянинг иқтисодий аҳволини жуда издан чиқариб юборди. У ерда ҳам биздагидек соат сари бозор баҳолари кўтарилиб, оқча қадри кун сайин тушиб борадир. Бутун Туркистондаги ҳиммат эгалари, жамоат ходимлари, масъул ишчиларимиз турлик йўл-

¹⁰У с м о н и й М. Берлиндаги талабаларга кўмак (ҳисоб) // Туркистон. 1922 йил 18 декабрь.

¹¹А х м а т ж о н. Четда ўқувчи талабаларимизга кўмак ишлари // Туркистон. 1923 йил 9 февраль.

лар ва керак топилган ҳар бир чорани кўришлари лозим. Агар уларнинг овозини Туркистонда эшитилмас экан, у вақт ўқишларини давом эттира олмасдан иложсиз Туркистонга қайтиб келишга мажбур бўларлар. Бу хунук ҳол. Албатта, Туркистон жамоат, маориф ходимлари ва масъул ишчиларга уятдир»¹² (Таъкид бизники – Б.И.), – дейди ва ҳукуматдан талабаларни молиялаштиришда амалий ёрдам кўрсатишни талаб этади.

Салимхон Тиллахонов ўз мақоласида: «1922 йил ўқиш мавсумида Тошкентда ташкил этилган «Кўмак» уюшмасининг ташаббуси, Бухоро жумҳуриятининг ғайрати ва Шўролар Россиясининг соясида Туркистон ва Бухородан 70 га яқин ўқувчи Германияга кетган эди. Германияда Россиянинг 10000, Япониянинг 4000, Туркиянинг 3000 талабаси бор экан... Мана бу ҳисобга қараганда 12 млн нуфусга молик Туркистонимиздан 70 гина талабанинг бўлиши ҳеч вақтда бизни қаноатлантира олмайду. Ҳаракат қилиб келғуси йилларда Оврупонинг ҳар бурчагига 70 минглаб талабалар юборишимиз керакдир. Бизнинг табиий бойлигимизни четлар эмас, ўзимиз ишлашимиз керак ва бу йўлда ҳар ким маслаҳат қилсун, ўйласун. Ҳар бир маслаҳат, ўйлашнинг натижаси болаларимизни четга юбориб ўқиш бўлиб чиқсун»¹³ (Таъкид бизники – Б.И.), – дейди. У ўлкадаги техник билим-кўникмаларнинг жаҳон тараққиётидан нақадар ортда эканлигини кўплаб мисоллар билан тушунтиради. Европанинг оғир ва енгил саноати, қишлоқ хўжалиги соҳаларидаги ютуқларини жорий этишда четда ўқиган талабаларнинг аҳамиятига алоҳида урғу беради.

Шокир Сулаймон эса: «Туркистон ёшлари борлиқ ҳаётимиз, нажотимиз маорифда, маориф ҳам Оврүпода эканлигини билиб Оврүпо сари оғила бошладилар. Натижада Қафқоз, Боқуда 50 лаб, Масков, Петербургда 150 лаб,

¹² У с м о н. Четда ўқувчиларни унутмайлик // Туркистон. 1923 йил 15 апрель.

¹³ С а л и м х о н Т и л л а х о н и й. Четга кўпроқ ўқувчилар юбориш керак // Туркистон. 1923 йил 11 март.

Берлинда 70 лаб, бутун Оврупода борлиғи 270 га яқин Туркистон ўқувчиларини кўрамиз. Бу кўриниш, ҳар ҳолда, Туркистоннинг келгуси порлок, тарихининг жонлиқ эканлигини билдирадир. Ундай бўлса-да, бироз умид боғлатади. Бироқ, ҳайхотки, бу сонлар бошқаларға қараганда йўқ даражасидадир (Таъкид бизники – Б.И.).

Яқинда Берлинда ўқувчи бир ўртоғимиздан келган хатда фақат Германияда ўқувчи бошқа мамлакат болаларини қуйидагича кўрсатадирки, биз ўз сонимизға қараб уялсоқ, қизорсоқ бўладир. Руслар 10000, японлар 4000, усмонли турклари 2000, мисрликлар 300, ҳиндистонликлар 500, араблар 200, эронликлар 500, афғонлар 500, бутун Туркистондан 70 талаба илм олади.

Масковдаги ҳисобсиз олий, ўрта мактабларда ўқувчи шоғирдлар орасида туркистонлилар денгиздан бир томчи қабилдадир. Ўтган йил Туркистон ўқувчилари Масковда ёлғиз 10 та бўлғонлари ҳолда, бу йил Петербурғ, Масков ўқув юртларида 100 кишилиқ истипендия очилиб, яхшиғина таъмин этилганлар.

Четда ўқувчи болаларини йўқлаб турғон бошқа миллатлар каби бизнинг Туркистон зиёлилари, маорифпарварлари ҳам ўзларининг «жийда халталари» билан четдаги ўқувчиларини йўқласалар, ёрдам этсалар яхши бўлур эди. Юрти, элидан узоқ турғон ўқувчилар Туркистондан шуни кутарлар»¹⁴ (Таъкид бизники – Б.И.). Дарҳақиқат, талабаларнинг ҳар кунги ютуқларидан хурсанд «Туркистонлик» янада катта режаларни илгари суради. У: «Шаҳарнинг энг унумлик жойлари баладия (маҳаллий ҳоқимият) идорасининг машруъ ҳаққи бўлган электрик истансалари, кушхона, трамвай (кўнка) ва телефон истансаларидир. Буларни баладия идоралари қарамоғига ўтказилиши керак. Шаҳарнинг юраги устида гулдураб юриб турғон бу

¹⁴Ш о к и р С у л а й м о н. Оврупода Туркистон ўқувчилари // Туркистон. 1923 йил 1 январь.

маданий кучлардан тушган унум шу шаҳарнинг маориф ва маданиятига сарф этилиши лозимдир. Бу тўғрида ишбилармон, савдо-саноат курпирлари билан турғон халқ хўжалиғи бошқармаларининг ҳар хил баҳоналарини қабул қилмаслик керакдир»¹⁵, – дейди.

«Кўмак» ташкилотининг раҳбарларидан бири Аҳмаджон Иброҳимов Германияга етиб бориши билан Берлиндан Туркистонга хат йўллайди ва ташкилотни янада ривожлантириш учун ўз тавсияларини баён этади. «Кўмак» киска фурсат ичида Россия ва Оврупоға бир қанча ўқувчилар юборишга муваффақ бўлди. Мана бу бошланғон яхши ишларни давом эттириш, тобора кучайтириш керак. Бу «Кўмак» уюшмасидаги ўртоқларнинг вазифасидир.

Мен ишонамен, келар йилларда Туркистон ҳам бошқалардек 1000 лаб ўқувчиларни четларга юборур. «Кўмак»нинг юборғон талабалари борғон ерларида уюшиб, «Кўмак»нинг обрўсини бошқалар олдида ҳам кўтарадирлар (Таъкид бизники – Б.И.).

Берлин[лик] талабаларимиз ўртоқ Саййид Алихўжа[дек] дардлик йигитларимизнинг ғайрати соясида «Кўмак»нинг бўлимини очқонлар ва ҳам «Кўмак» исмида бир журнол чиқармоқчилар», – дейди.

Ташкилотни янада ривожлантириш учун «Кўмак» уюшмасини фақат ўзбекларники эмас, бутун Туркистон ерлик халқи «Кўмак» уюшмаси деб аташ, «Кўмак»нинг барча вилоятларда бўлимларини очиш, «Кўмак»ни тарғиб этиш, газета ва журналларда мақолалар бостириш, Рамазон кириши билан ҳар бир шаҳар ва қишлоқлардан кўмак тўплаш, ҳайит кунига «Кўмак» уюшмасининг аҳамиятини тушунтириш учун бир номер газета чиқариш, ёшларнинг қизиқишларини ўрганиш ва Россия, Оврупа, Амриқо дорилфунун ҳамда ўрта мактабларининг проғромлари, ҳаёти, ўқиш

---

¹⁵ Туркистонлик. Баладия идоралари учун унумлик жойлар // Туркистон. 1922 йил 24 сентябрь.

Ленинградда ўқиган ўзбек талабалари. Ўтирганларнинг ўнгдан чапга санаганда учинчиси ўзбек бюросининг ташкилидан бери раислик хизматида бўлиб келаётган Низом ўғли. 1926 йил июль

ва ўқитиш йўллари билан туркистонлик ёшларни таништириб бориш каби фикрларни илгари суради.¹⁶

Мазкур шароитда Мунавварқори Абдурашидхонов, М.Рамзий, Ш.Раҳимий, Заҳириддин Аълам, Элбек, Ш.Эҳсон, С.Тиллахонов, Ҳ.Сулаймон, Х.Охундий, М.Қодирий томонидан Туркистон Шўролар Жумҳуриятидаги маорифпарвар ёшларга хитоби эълон қилинди. Унда: «Туркистоннинг порлоқ келгуси, балки ҳаёти ва қўркунчли қоронғуликдан қутулиши фақат маорифгагина боғлиқдир. Туркистон халқи маориф ва маънавият нарвонининг биринчи поясига эндигина қадам босди», – дейилган. Шунингдек, бутун ўлкадаги ўзбек маориф-маданият ходимларига маорифнинг юксалиши учун зўр ғайрат билан ишлашга, маориф ва маданият ишларини тўғри бир йўлга қўймоқ учун Тошкентда «Нашри маориф» номида

¹⁶И б р о ҳ и м о в А. «Кўмак» уюшмасидаги ўртоқларимга // Туркистон. 1923 йил 14 март.

Ленинградда ўқиган ўзбекистонлик талабаларнинг «Шарқ уйи» қошидаги ўзбек секциясининг идора жамияти.
1928 йил июнь

бир жамият очиш ва шу жамият расмийлашганидан сўнг матбуотда эълон қилиниши билан дарҳол шу жамиятнинг ҳар ерда шуъбаларини очишга киришсинлар»¹⁷, – деб қарор қилинди. Бироқ бу хитобда илгари сурилган мақсадларни амалга ошириш учун совет ҳукумати томонидан умуман имкон берилмади.

«Кўмак» марказий ташкилотининг амалдаги раҳбари Салимхон Тиллахонов ташкилот учун жуда кўплаб инсонларнинг беминнат ёрдами бўлганлиги, айниқса, ҳукумат идораларида ишловчи ёшлар ниҳоятда кўп кўмак берганлигини айтади. «Ҳозир ҳам улар қараб турмасдан, ўз устиларига тушган хизматларни бажо келтирмоқдалар. Ва ўқувчилар томонидан бир неча ерда клуб, театру ва йиғинлар қилиб оқча тўпладилар. Бундан бошқа ҳар бир шаҳар ва уездларга алоҳида вакиллар юбориб кўмак тўпладилар»¹⁸, – дейди. Бироқ бу пайтга келиб турли тазйиқлар натижасида марказий «Кўмак» ташкилоти ҳам амалда ўз фаолиятини тўхтатишга мажбур бўлди.

Марказий «Кўмак» ташкилотининг фаолиятсизланганлиги ҳақида дастлаб матбуотда Қосим Сорокиннинг мақоласи босилди.¹⁹ «Туркистон»нинг кейинги сонида Боис «бир йил олдин жуда катта умидлар билан иш бошлаган «Кўмак» ташкилотиде эндиликда фақат бир киши қолганлигини ёзади. Мақолада «Кўмак» уюшмасига аниқ

¹⁷ Туркистон Шўролар Жумҳуриятидаги маорифпарвар ёшларга хитоб // Туркистон. 1923 йил 1 январь.

¹⁸ Қаранг: С а л и м х о н. «Кўмак»нинг жавоби // Туркистон. 1923 йил 29 июль.

¹⁹ Қ. «Кўмак»ка кўмак // Туркистон. 1923 йил 17 апрель.

ишлаш жойи берилмаганлиги учун ташкилотга тегишли хужжат ва қоғозлар Туркистон маориф комиссарлиги йўлаклариди сочилиб ётибди. Четда ўқишга кетишни истовчи ёшлар эса бу йил аввалгидан уч баробар кўп йиғилган. Аммо ташкилотни уюштириш ва ишини юритишга на пул ва на бирорта масъул одам қолган. «Нашри маориф» жамиятининг номи бор-у, ўзи йўқ»²⁰ дейилади.

Ташкилот энди вилоятлар ва қуйи поғоналарда иш олиб бора бошлади. Жумладан, «Кўмак» уюшмасининг Самарқанд бўлими ҳам кенг кўламли тадбирларни амалга оширди. Муаллим Исматулла Раҳматуллазода Жиззах ва Ўратепа шаҳарларига бориб, жами 9571 сўм иона тўплаб қайтган ва Самарқанддаги «Кўмак» ташкилотига топширган. «Зарафшон» газетаси Самарқанд, Хўжанд, Ўратепа, Каттақўрғон шаҳарларидан Россия ва бошқа шаҳарларда ўқиётган талабалар ва уларнинг манзилларини билмагани учун ёрдам жўната олмаётганларини маълум қилади. Газета ёрдамга муҳтож талабалар ва уларнинг манзилларини сўраб эълон берган.²¹

1923 йил 29 апрель якшанба куни Самарқанд зиёлилари томонидан «Кўмак» адабий кечаси ташкил этилган ва халқдан уюшма фойдасига 7000 сўм пул иона тўпланган. Иона тўплаш ишида фаоллиги ва энг кўп ҳиммат кўрсатган инсон сифатида Ҳожи Муин Шукруллаев кўпчилиққа шахсий намуна кўрсатди. 1923 йил 19 май куни ийди Рамазон куни муносабати билан «Кўмак» номли махсус сон газета чиқарилди.²² «Кўмак» ташкилотининг Самарқанд бўлими томонидан Бокуда ўқувчи 3 нафар самарқандлик, 2 нафар хўжандлик, яна Ганжа шаҳрида ўқувчи 2 нафар хўжандлик талабанинг ҳар бирига 400 сўмдан пул юборилган.²³ Албатта, бу каби ёрдам ишлари мунтазам амалга ошириб турилган эди.

²⁰ Б о и с. «Кўмак» уюшмаси // Туркистон. 1923 йил 20 апрель.

²¹ Очиқ хат // Зарафшон. 1923 йил 12 апрель.

²² Хабарлар // Зарафшон. 1923 йил 1 май.

²³ Хабарлар // Зарафшон. 1923 йил 3 май.

Совет қатағон сиёсати жабрланувчиларидан Сафо Саидмуродов 1938 йил 7 июль куни берган сўроқ баённомасида: «Биз 1923 йил Туркистоннинг Иқон қишлоғидан бир гуруҳ ёшлар: Абдуллаев Карим, Аҳмедов Исо, Жунаев Беглар, Норқўзиев Атахон ва бошқалар Тошкентга келиб, турли илм даргоҳларида ўқишни бошладик. Биз ҳам бошқа талабалар қатори «Кўмак»да ишлаганмиз. Биз турли жойларга чиқиб аҳолидан пул йиғиб ё Берлинга, ёки Москва, Петербург, Боку каби шаҳарлардаги ўзбек талабаларига уни юборар эдик. Мен ҳам бу пул йиғиш ишларида иштирок этганман». Юқоридаги мисолдан кўринадик, «Кўмак» ташкилоти уни ташкил қилган талабалар ўқишга кетганидан сўнг бошқа талабалар томонидан давом этирилган.

Совет ҳукумати Туркистонда ўзининг сиёсий мавқеини мустаҳкамлаш мақсадида Россиянинг марказий шаҳарларида туркистонлик ёшларни ўқитиш ишларини бошлаб берган эди. Бу ўқишлар бир неча ойлик рабфак – ишчи факультетлари бўлиб, уларни битирувчилар асосан Туркистонда совет сиёсатини юритиш ишига жалб этилар эди. Туркистон халқ хўжалиги ёхуд илм-фани тараққиёти учун хизмат қилиши мумкин бўлган кадрлар етиштирувчи Россия таълим даргоҳларида туркистонлик талабалар деярли йўқ эди. Бу борада Абдулла Қамчинбек: «Туркистоннинг келгусидаги турмушида йўл кўрсатувчи ўз илм-ҳунарлари билан кўмаклашувчи йигитларимиз Москва олий мактабларида кўринмайдирлар», – дейди. «Свердлов университетиде ўқиётган 14 талабадан уч нафари, Ҳукумат дорилфунунида Туркистон номидан ўқиётган 15 талабадан бор-йўғи 1 нафари ўзбек», «...олий уста техникуми, Қишлоқ хўжалик академияси, Олий мусиқа мактаби ва Шарқ дорилулумида ҳам туркистонлик талабалар бўлсалар-да, ўзбеклар уларнинг умуман арзимас қисмини ташкил этади», – дейди. «Кўрсатилган олий мактаблардаги оврупалик шогирдлар ўзлари Туркистон номидан

келган бўлсалар ҳам, ўқиб битиргач Туркистонга фойда келтиришига ишона олмаймиз. Туркистоннинг эгаси – ўзбек, қозоқ-қирғиз ва туркманларни аҳволи мана шу ҳолда» (Таъкид бизники – Б.И.). Абдулла Қамчинбек ўз мақоласида «Туркистондан Туркистонга келажакда фойдаси тегадирган кишиларни танлаб юборилмоғи керакдир», туркистонлик талабаларнинг ярим очлик ҳолида кун кечиришига тўхталиб «бундаги Туркистон вакилимиз томонидан чақалик бўлсин кўмак ололмаймиз»²⁴ деб ёзган эди.

Бу мақола ҳам Туркистонда ташкил топган талабаларнинг «Кўмак» ташкилоти учун муҳим аҳамият касб этди. Ёшлар Москва ва Петербург шаҳарларидаги йирик илм даргоҳлари ва уларга кириш тартибларини ўргана бошладилар. Ҳатто улар Москва шаҳрида махсус жойни ижарага олиб, ўқитувчиларни ёллаб имтиҳонларга тайёрланганлар. Аҳмаджон Иброҳимов: «Кўмак» уюшмаси томонидан (Москвага) келган 50 қадар ўзбек ўқувчилари олий мактабларга кириш учун ошиқиб кеча-кундуз тинмасдан ўқиб ётибдирлар. Бу қандай шодлиқ», – дейди. У Москвадаги ўзи кўрган Петровский зироат академияси ҳақида ахборот беради. Унинг: «3000 дан зиёда ўқувчиси бўлиб, булар Россиядаги турлик миллатлардандир. Бунда Сибирдаги энг озчилик ташкил қилган ёқут халқидан 10 лаб ўқувчи бўлгани ҳолда Туркистон ўзбекларидан (Туркистон ўзбекларининг 4/5 қисми деҳқончилик билан кун кечирадирлар) бир киши ҳам йўқдир. Мана бу ҳол кишининг юрагини эзадир. Ўрта мактабларни битириб олий билим юртига кирадирган ёшларга Туркистон учун жуда муҳим бўлган Масковнинг Петровский зироат академиясига кўпроқ киришларини тавсия этаман. Бултур Масков ўрта мактабларида Туркистондан биргина ҳам ўқувчи йўқ эди. Мана бу йилдан бор. Улар ўрта мактабларни битир-

---

²⁴ Айнуллин А. Москвада туркистонлик шогирдлар // Қизил байроқ. 1922 йил 1 май.

гандан кейин шул Петровский зироат академиясига кирсунлар»²⁵ (Таъкид бизники – Б.И.), – дейди.

1922/1923 ўқув йили туркистонлик ёшлар учун жуда муваффақиятли бошланди. Дарҳақиқат, юзлаб ёшлар Москва ва Петербургнинг турли нуфузли илм даргоҳларига қабул қилиндилар. Аммо уларнинг на ётоқхонаси, на бу сарфлар учун пули, на қишки кийими бор эди. Шу вақт «Туркистон» газетаси бошқармаси «Бу йил Масков ва Петербургга турлик билим юртларида ўқимоқ учун кўпгина йигитларимизнинг кетганликлари маълумдир. Масков ярмаркасидан келган бир йигит «Масковга боргон ўқиғувчиларнинг ҳаммаси дегундай ҳар кимнинг олдига кириб тиланиб юрадирлар» деган хабар тарқатган. Масковдаги ўқиғувчиларимизнинг ота-оналарига хабар берамизким, Масковдаги ўқиғувчиларимизнинг барчаси бугун яхшилаб ўрнашқонлар. Таъминотлари яхши, ўртоқ Боту каби фидокор йигитларимизнинг ғайрати орқасида Туркистон жумҳуриятининг Масков ваколатхонаси уларга моддий ёрдамда бўлингон»²⁶ деган хабарни босади. Дарҳақиқат, талабаларни Совет давлатининг пойтахтида жойлаштириш масаласи осон кечмади. Боту, Шокир Сулаймон Туркистон ва Бухоро ҳукуматлари кўмаги асосида бу масалани жиддий қийинчиликлар билан ҳал этдилар.

Таржимон ва журналист Санжар Сиддиқ мақоласида советларнинг X қурултойига боргани ва унда Москвадаги туркистонлик талабалар аҳволи билан қизиққанини ёзади. Уларнинг моддий ҳолати яхши экани ва турли гап-сўзларнинг ёлғонлигига ишонганини маълум қилади. Талабаларнинг айрим вақтларда тўпланиб турли кечалар ўтказиши ва ўзбек маданиятини ёйишаётганига тўхталади. Уларнинг аҳволи билан қизиқиш ҳар бир ватандошимизнинг бурчи ҳисобланади. Тужжорлар ёки бошқа иш билан

²⁵ И б р о ҳ и м у ф А ҳ м а д ж о н. Петровский зироат академияси // Туркистон. 1923 йил 2 март.

²⁶ Масковдаги ўқиғувчиларимиз тўғрисида // Туркистон. 1922 йил 5 октябрь.

борганлар ҳам талабалар билан учрашиб, уларга ёрдам бериши, талабаларнинг ҳам ўз вақтида ўзбек матбуотидан хабардор бўлиб туришларини мақсадга мувофиқ иш дейди. Шу билан бирга, Берлин, Петербург ва Бокудаги талабаларни ҳам асло кўздан қочирмаслик лозимлиги, улар халқимиз келажаги эканлиги, улар билан мунтазам алоқалар ўрнатиш кераклигини уқтиради.²⁷

Кўп ўтмай Санжар Сиддиқнинг «С» имзоси билан ёзган «Маскавдаги ўқувчиларимиз» мақоласига қарши Туркистоннинг Москвадаги доимий вакили Муҳаммаджон Исеевнинг «Ачинишми, иғвоми?» номли мақоласи босилди. Унда ваколатхона томонидан туркистонлик талабаларни қўллаб-қувватлаш мақсадида амалга оширилган ишлар бирма-бир санаб ўтилади. «С»нинг ваколатхонани бюрократизм ва турли ортиқча дабдабазликларга йўл қўйганликда айблаганига норозилик билдиради. Таъминот масаласидаги камчиликларга тўхталиб, талабаларни икки гуруҳга ажратади ва биз қашшоқларнинг стипендиясини берамиз, бойларнинг болалари ва спекулянтларга стипендия бермаймиз деган важни илгари суради.²⁸

«С» ҳам, ўз навбатида, вакил М.Исеевга жавобида ўша «хунук гап» деган талабаларнинг қанча вақт ваколатхона биносининг совуқ йўлақларида хор бўлиб яшаб юрганлари, уларнинг овқатсиз, иссиқ кийимсиз қолганлари ўзидан чиқмагани, айнан талабаларнинг ўзлари айтганини таъкидлайди.²⁹ Шундан сўнг Москва ва Петербургда таълим олаётган туркистонлик ёшларга амалий кўмак бериш масаласи муҳокама этилади. Талабаларга Н.Тўрақулов, А.Раҳимбоев ва Х.Бурнашевдан иборат оталиқ комиссия ташкил этилади.³⁰

²⁷ С. Маскавдаги ўқувчиларимиз // Туркистон. 1923 йил 3 февраль.

²⁸ Қаранг: М у х а м м а д ж о н И с е е в. Ачинишми, иғвоми? // Туркистон. 1923 йил 9 февраль.

²⁹ С. Жавоб ўрнида // Туркистон. 1923 йил 13 февраль.

³⁰ Қ а м ч и н б е к А. Маскав ўқувчилари Туркистон билим юртларининг отаси // Туркистон. 1923 йил 24 апрель.

Москва талабалари иттифоқининг масъул вакили, айна пайтда, талаба бўлган Абдулла Қамчинбек: «... ўтган йил Маскавда жами 10 – 15 ўзбек студенти бўлса, бу йил улар юзлабдирлар. Карл Маркс институтида инженер-электрик Саййид Хўжаев, Москва Петровский қишлоқ хўжалик академиясида каттакўрғонлик Ортиқмурод Йўлдошев, Ҳукумат дорилфунуни юридик факультетида наманганлик Алиакбар Қирғизбоев, Свердлов университетиде А.Икромов ва Р.Иноғомовлар, Зиновьев дорилфунунида Саид Аҳмад Назир ўғли кабилар туркистонлик талабаларнинг фахридирлар. Шунингдек, Москва Шарқ дорилфунунининг турли тайёрлов бўлимларида 23 ўзбек (5 та қиз), Москва рабфакида 37 ўзбек фарзанди таҳсил олмоқда. Умуман, Москвада туркистонлик ўзбек талабаларининг сони 106 нафар... уларнинг барчаси стипендия билан таъмин этилган ва ваколатхона ҳам ёрдам бериб келмоқда»³¹, – деб хабар қилади.

Туркистонлик ўқувчилар қўмитаси раиси Абдулла Қамчинбек «Фарғона» газетасида Москва ва Петербург шаҳарларида таҳсил олаётган 47 нафар фарғоналик талаба ва уларнинг таъминоти ҳақида ахборот бериб, самарқандлик талабаларнинг «Зарафшон» газетасидаги чиқишларидан хафа бўлади. Бу талабаларга нисбатан зарур чораларни кўриш керак деб дағдаға қилади.³² Қамчинбекнинг юқоридаги мақоласига қарши «Йўқсул» имзоси билан жавоб ёзган фарғоналик талаба Москва талабаларининг қандай қийинчиликлар билан тишини тишига қўйиб яшашларини, бериладиган стипендия на овқатга, на кийимга, на дарсликларга етишини ёзади. У самарқандлик талабаларнинг ҳақлигини айтади ва А.Қамчинбекнинг дағдағаларига таассуф билдиради.³³

---

³¹ Қ а м ч и н б е к А. Маскавда ўзбек истудентлари // Туркистон. 1923 йил 6 апрель.

³² Қ а м ч и н б е к А. Ички Россияда фарғоналик ўқувчилар // Фарғона. 1924 йил 10 январь.

³³ Й ў қ с у л. Масков студентлари қандай ҳолда // Фарғона. 1922 йил 14 февраль.

1922/1923 ўқув йилининг қаҳрамони ёш ўзбек шоири Боту (Маҳмуд Ҳодиев) бўлди. У Ҳукумат дорилфунунининг ишчилар факультетини битирди. У 3 йиллик барча дарсларидан имтиҳонларни муваффақиятли топшириб Ҳукумат дорилфунунининг иқтисод факультетига кирди. Боту бутун туркистонлик талабаларнинг фахрига айланди.³⁴

Ғала-ғовурларга бой кечган 1922/1923 ўқув йили якунланиши арафасида советлар ҳукумати Москва ва Петербург олий мактаблари учун Туркистондан талабалар олиш ишида янги тақсимот белгилади. Бундан кейин Москва ва Петербург олий мактабларига Туркистон ёшларидан фақат минтақадаги комсомол ёшлар ташкилоти тақдим этган номзодларгина талаба бўлиши кўрсатилди. Яна таркиб тақсимотида Туркистондан юбориладиган талабалар учун партиёга 18%, ёшларга 17% (комсомол), деҳқонларга 20%, касаба уюшмаларига 45% деб белгиланди. Партиё ёки ишчилар ҳисобидан ўқишга йўлланма олиш учун 3 йиллик стаж талаб этиладиган бўлди. Янги 1923/1924 ўқув йили учун Туркистонга рабфакка 4 нафар, Туркистонда мавжуд бўлмаган олий мактабларга 10 нафар ўрин ажратилган эди.³⁵ Бу билан Россиянинг марказий шаҳарларида туркистонлик талабаларнинг кўпайиб боришига жиддий тўсиқ ҳосил қилинди.

1923 йил Россиянинг марказий шаҳарларида ўқиш учун 10 – 12 ўрин ажратилганига қарамай, Туркистондан ўз кучлари билан бориб Москва, Петербург олий мактабларига кирган талабалар 60 – 70 нафардан ортиб кетди. Советлар ҳукумати бу ёшлар учун стипендия беришни ўз зиммасига олмади. Шундан сўнг А.Қамчинбек раислигида таркибида А.Икромов, Х.Бурнашев, Т.Рисқулов, А.Раҳимбоев, Ҳ.Тожий бўлган комиссия томонидан ҳукумат стипендияси олаётган талабалар қайта тафтиш этилди. Унга кўра, Туркистон ҳукумати стипендия тўлаган ўқувчиларнинг кўпчилиги маҳаллий миллат вакиллари эмас,

³⁴ Тўлқин. Ўртоқ Боту Туркистонга қайтди // Туркистон. 1923 йил 21 июль.

³⁵ Қамчинбек А. Масков мактабларига қабул тартиблари // Туркистон. 1923 йил 21 июль.

рус миллатига мансуб талабалар бўлиб чиқди. Натижада туркистонлик талабалар тўлиқ стипендияга ва ётоқ жойларга эга бўлдилар. Туркистон ва Бухоро ҳукумати биргаликда Россиядаги туркистонлик талабалар учун 150 – 200 ўринлик ётоқхонани сотиб олиб, таъмирдан чиқариб берди. Талабаларга қишки кийим олишлари учун қарз пуллар ҳам тарқатилди.³⁶ Бироқ туркистонлик талабалар ўртасида турли уйдирмаларнинг авж олдирилиши натижасида уларга тазйиқ ортиб борди. Ўқувчилар илм-ҳунар соҳиблари бўлишдан ташқари улар партия аскарлари, сиёсий тарғиботчилардир деган қараш кучайтириб борилди.³⁷

Озарбайжон маркази Боку шаҳрига туркистонлик илк талабалар 1911 – 1912 йиллардан кела бошлаган эди. 1916 – 1917 йилларда эса Боку педагогика техникумида Мақсуд Бехбудий, Салим Тиллахонов, Қайюм Рамазон каби ўнлаб туркистонлик талабалар таълим олганлар. «Кўмак» уюшмасининг ўқувчилари эса 1922/1923 йилдан кела бошлаганлар. Улар Озарбайжон давлат дорилфунуни, олий техника институти, нафис санъат, рабфак ва бошқа мактабларда аъло баҳоларга ўқийдилар. Талабалар йиғилишлар ўтказиб рефератлари билан бир-бирларига таъсир этганлар. 1923 йили «Кўмак» уюшмаси томонидан талабалар учун махсус ётоқхона сотиб олинган. Унда алоҳида кутубхона ва талабаларнинг 15 кунда бир чиқадиган «Ёш қалам» номли деворий газетасини мунтазам чиқариш йўлга қўйилган эди.

Бокудаги ҳарбий мактабда таҳсил олаётган Фарғона водийсидан ўқишга борган талабалар ўқишнинг биринчи йилиёқ моддий ёрдамга муҳтож бўлиб қоладилар. Улар Тошкентдаги «Кўмак» ташкилотига ёрдам сўраб икки кишини жўнатадилар. «Кўмак»дан ёрдам пули олинади ва Ўшга борган Ғани Саломийга Ўш ижроқўми раиси Султо-

---

³⁶Қ а м ч и н б е к А. Россияда Туркистон ўқувчилари // Туркистон. 1924 йил 17 февраль.

³⁷Қ а м ч и н б е к А. Россиядаги ўқувчилардан фойдаланиш керак // Туркистон. 1924 йил 1 июнь.

Бокуда таҳсил олган ўзбекистонлик талабалар

нов бу гал тегишли ёрдамни кўрсата олмайди.³⁸ Олдин Ўшдан 6300 сўм йиғилиб Бокуга юборилган эди.

«Зарафшон» газетасининг 1923 йил 52-сонида Санжар Сиддиқнинг «Биров» имзоси билан ёзган мақоласи ҳам диққатга сазовор. Унда: «...ҳар бир халқ ўз маданияти, куйи, дostonлари, адабиёти билан бордир, мавжуддир. Бокудан таътилга қайтган бир гуруҳ талабаларимизни кўриб уларнинг камоли таҳселидан хурсанд бўлдик. Бироқ уларнинг тили, одатларидаги айрим ўзгаришлардан қувончимиз тўхтаб қолди. Улар халқ ашулаларимизни ҳам бошқаларники билан чалғитганларига ҳайрон бўлдик. Уларнинг бизнинг тенгсиз оҳангларимизни бошқалар билан алмаштирганидан қўрқиб бу сатрларни ёздик. Бу хил тақлид ва таъсирдан биримиз русчи, иккинчимиз усмончи, учинчимиз татарчи бўлиб, ишни яна мош-биринж қилмасалар эди. Улар бизнинг тил ва адабиётимизни билмасалар, қадр этмасалар, қандай бўлади? Унақа чалалар аввал ҳам бўлган ва ҳеч қачон халққа хизмат эта олмаганлар. Талабалар, ёт таъсирларга берилманг, ўқинг, илм олинг, акс ҳолда, фойдасиз бўласиз»³⁹, – дейилади.

³⁸ М у х т о р х о н. Тўғри эмас // Туркистон. 1923 йил 30 март.

³⁹ «Б и р о в». Бировларнинг таъсирига берилмаса эди // Зарафшон. 1923 йил 10 июнь.

Газетанинг 55-сонидаяёқ Боку дорилмуаллимини (педагогика техникуми) талабаси Абдурахим Солиҳ ўғли «Биров»га жавоб ёзди. «Бу талабалар эндигина биринчи йил таълимини тугатмоқдалар. Улар Бокуга адабиёт ва санъатни ўрганиш учун эмас, аниқ ва техник фанларни ўрганишга келдилар. Улар ҳеч кимнинг таъсирига берилмайдди. Қаҳвахоналарда қўшиқлар эшитмадилар. Улар ҳали жуда ёш, миллий маданиятимизни Ватанга бориб тўлиқ ўрганадилар»⁴⁰, – деб жавоб йўллайди.

Боку билим юртларига кейинги йилларда ҳам мунтазам равишда талабалар юбориб турилган. 1929 йили «Маориф ва ўқитғучи» журналининг 5-сонида Музайянинг «Бокуда Ўзбекистон йигитлари» мақоласи босилган. Унда ёзилишича, 1928 йили 19 нафар ўзбекистонлик талаба Боку таълим муассасаларини битириб ватанга қайтганлар. Улар бугун халқ хўжалигининг турли йўналишларида жавлон уриб меҳнат қилмоқдалар дейилган. 1928/1929 ўқув йилида эса Боку шаҳрида таълим муассасаларининг турли йўналишларида ўзбекистонлик 46 нафар йигит таҳсил олган. Улар, Ганжа ва Арманистондагилари билан қўшиб ҳисобланса, жами 53 нафар эди. Талабалар Ўзбекистоннинг турли ҳудудларидан бўлган. Жумладан, Бокуда бухоролик Шоймардон Шарифзода, жиззахлик Баҳром Иброҳимов (Йўқсил) Ганжада ўқир эди.⁴¹

Шу ўринда мазкур даврда мавжуд бўлган Туркистоннинг ички таълим даргоҳлари ҳақида ҳам қисқача тўхталиб ўтсак. 1918 йил октябрь ойида очилган Ўзбек билим юрти узоқ вақт молиявий қийинчиликлар остида фаолият олиб борди. Унга дастлаб турк офицери Фаҳмий, сўнг Шокиржон Раҳимий, Афандизода ва Абдулла Авлоний бирин-кетин мудир бўлганлар. Ўзбек ўқитувчилари етишмаслиги туфайли дарслар усмонли, татар, рус тилларида

⁴⁰ Боку дорилмуаллимини талабаси Абдурахим Солиҳ ўғли. Ўйлаш керак // Зарафшон. 1923 йил 21 июнь.

⁴¹ Музаийя н. Бокуда Ўзбекистон йигитлари // Маориф ва ўқитувчи. 1929. №5.

Бокуда драма студиясида ўқиган ўзбекистонлик талабалар. Ўтирганлар (сўлдан): Ҳақима Хўжа қизи. 2. Сайфи Олимий. 3. Назира Ҳаким қизи. 4. Шарифзода (мактаб мудири муовини). 5. Ҳалима Носир қизи. 6. Раҳимберди Бобожонов. 7. Ёрқиной Шаҳбоз қизи. Тик турганлар: 1. Хусайн Карим ўғли. 2. Зухур Қобил ўғли. 3. Саъдулла Жўра. 4. Каримжон Яқубий

олиб борилди. Бир неча ойлаб ойлик маошлар берилмагани учун ўқитувчилар деярли келмасди. Мураббийсиз қолган 200 нафар ўқувчининг кўпчилиги қишда совуқ хоналарда касал бўлиб, билим юртини ташлаб кетдилар. Ўзбек билим юрти қозоқ, татар билим юртларига қараганда ҳам оғирроқ аҳволга келиб қолган эди.⁴²

1923 йил 12 май куни Ўзбек билим юртининг мудири Салимхон Тиллахонов муҳим тадбирни очди. Бу тадбирда билим юртининг 5 йиллик фаолияти натижасида биринчи марта битирган 5 кишига диплом топширилди. Тадбирга келган И.Хидиралиев битирувчиларни чин дилдан табриклади⁴³, шоир Чўлпон уларнинг шаънига «Ўзбек билим юрти-

⁴² Ю р у к. Нимага ўзбек билим юртига аҳамият берилмайдир // Туркистон. 1923 йил 15 апрель.

⁴³ С и р о ж и й. Ўлка ўзбек билим юртида тантаналик мажлис // Туркистон. 1923 йил 16 май.

ни биринчи марта битириб чиққан 5 талабага бағишлаган»⁴⁴ шеърини ўқиб беради. Тадбирга келганлар ўзбек билим юртини энди ҳеч қачон ташлаб қўймасликка ваъда бердилар. Бироқ кейинги ўқув йилида ҳам аҳвол ўнганмади. Ўқувчилар оч, ўқитувчилар ойлик берилмагани учун дарсга келмайди. Яна қишга тайёргарлик кўрилмади.⁴⁵ Албатта, ўлкадаги турк-татар билим юртлари⁴⁶ ҳам, Шарқ билим юрти⁴⁷ ҳам худди шундай оғир қийинчилик ва ярим очлик шароитида иш олиб борганлар. Дарс қуроллари ва дарслик, қўлланмалар етишмас, мутахассис ўқитувчилар эса йўқ эди.

Шунга қарамай, доим маърифатни ўзига мақсад билган ўзбек халқи илм олиш учун ўз фарзандларини тинимсиз билим юртларига йўллайвердилар. Ҳатто «Ўш шаҳрининг шаҳар ва уезд инқилобий қўмитаси раиси Акбарали Ўрозалиев Ўш шаҳрининг етимхонасида ўқиб турғон болалардан 13 кишини ўзининг хусусий ташаббуси билан бутун йўл харжларини бергани ҳолда Тошкентдаги билим юртларига жўнатади».⁴⁸

1919 йил сентябрда ўзбек қизлари учун ўлка билим юрти очилганди. Билим юртининг биринчи мудирини Фотимахоним Сутулиева эди. Сўнг Зоҳида Бурнашева, Анвар Туташ Явушева, Зариф Музаффаров, Маннон Рамз, Усмонхўжа Тўхтаўжаев, Салимхон Тиллахонов, Шокир Раҳимий, А.Авлоний бошқарган. Ўлка ўзбек хотин-қизлари билим юртида ҳам бир қатор муаммолар бўлиб, аввало, олий маълумотли аёл ўқитувчилар етишмасди. Эркак ўқитувчи ҳам олиб бўлмасди, у ҳолда, милиция билан зўр-

⁴⁴ Ч ў л п о н. Ирфон келадир // Туркистон. 1923 йил 16 май.

⁴⁵ Ў қ и ғ у в ч и. Ўзбек билим юртининг бу йилги ҳоли // Туркистон. 1923 йил 28 октябрь.

⁴⁶ Х а й р у л л о О б и д у ф. Туркистонда билим юртлари // Қизил байроқ. 1922 йил 16 февраль.

⁴⁷ А б д у л л а Ҳ а к и м з о д а. Шарқ билим юрти // Туркистон. 1923 йил 5 февраль.

⁴⁸ А б д у л Ҳ а к и м А ҳ м а д и й. Талабалар қуллуғи // Туркистон. 1922 йил 18 декабрь.

ға тўплаган ўқувчиларидан ҳам ажралиб қолиши мумкин эди. Дарслар доимий молиявий қийинчилик остида олиб борилган.⁴⁹ 1923 йили Саодатхоним Еникеева мудирлиги даврида билим юртининг биринчи қалдирғочлари 7 нафар қиз (6 таси ўзбек) диплом олди. Бу тадбир ҳам ниҳоятда қизгин суръатда ўтказилди.⁵⁰

Москва-Петербург студентлари вакили А.Қамчинбек ўзбек қизлари ўлка билим юртини тугатган 7 қиз билан учрашди. Йиғинда қизгин мунозаралар бўлиб ўтди. Жумладан, Абдурахмон Саъдий: «Октябрь инқилоби минтақада илм олиш учун бироз йўл очди, лекин биз нималарга эришаётган бўлсак инқилобнинг шарофатидан эмас, ўзимизнинг меҳнатимиз ва тиришқоқлигимиз орқасидан эришдик», – дейди. Мунавварқори эса албатта маориф ўзбек халқининг турмуш қадриятларига асосланган бўлмоғи лозим, акс ҳолда, «маслаксиз маорифнинг аҳамияти йўқ»⁵¹ деб фикр билдиради.

1920 йили Туркистондаги илк доялар (акушер) мактаби очилганида 50 ўқувчига мўлжалланган бўлган. Мактабда барча дарслар рус тилида бўлиб, маҳаллий миллатлардан ўқитувчилар йўқ эди. 1922/1923 ўқув йилида мактабда 2 гуруҳда 35 қиз ўқиган ва улардан фақат 1 нафари ўзбек кизи эди. Мактаб очилганида ўқишга кирган ўзбек ва қозоқ қизлари рус тилини билмагани учун лекцияларни тушунмаган ва оғир шароит туфайли мактабни ташлаб кетганлар.⁵² Мактабда фақат татар қизлари қолган. 1924/1925 ўқув йилида мактаб Маориф вазирлиги ихтиёрига берилиб, қабул миқдори 100 – 120 ўқувчига оширилади.⁵³

⁴⁹ У с м о н х ў ж а. Ўлка ўзбек хотин-қизларининг билим юрти тўғрисида // Қизил байроқ. 1921 йил 29 декабрь.

⁵⁰ Э р м а т. Ўзбек элининг ҳаётида энг ёруғ бир кун // Туркистон. 1923 йил 14 октябрь.

⁵¹ Ўқувчилар боғланиши // Туркистон. 1924 йил 29 январь.

⁵² С и р о ж и й. Ерлик халқ учун очилган доялик (акушерка) мактаби // Туркистон. 1923 йил 25 апрель.

⁵³ А.Ш. Ўлка мусулмон фельдшерлик мактаби // Туркистон. 1923 йил 1 апрель.

Тошкентда Туркистон дорилфунуни бўлса-да, унда ўзбек ўқувчилари деярли йўқ эди. Боиси, унга кириш имтиҳонлари ва дарслар тўлиқ рус тилида олиб борилган. Таълим даргоҳида миллий камситиш ва шовинистик руҳнинг устунлиги ҳам ўзбек фарзандларининг бу ерга киришига тўсқинлик қилган. Иккинчидан, ўлкада ҳамон олий таълим муассасаларига тайёрлайдиган ўрта бўғин мактаблари ташкил этилмаган бўлган. Қолаверса, рус тилини мукамал биладиган ўзбек ўқувчиси ҳам кўп бўлмаган. Дорилфунунга тайёрлаши мумкин бўлган марказий ишчилар факультетида (рабфак) мавжуд 12 гуруҳдан фақат биттаси асосий гуруҳ ҳисобланган. Қолган 11 гуруҳ эса 2-3 йиллик тайёрлов курсларидан иборат бўлган. Уларда ўзбек ўқитувчиларига арзимас маош берилар, бинолари эски, хароб, турли вилоятлардан келган талабаларнинг таъминоти эса оғир эди. Талабаларнинг деярли ҳаммаси саводсиз, дарслар ҳам вақтида ўтилмаган. Шунга қарамай, рабфақда иш юритиш тўлиқ рус тилида бўлиб, ўзбекча хатлар ақалли ўқиб ҳам кўрилмаган. Юқоридаги муаммоларни таҳлил этиш асосида ўлкада олий таълимни шакллантириш учун бутунлай янги тизимда тайёрлов муассасаларини очиш лозим деб хулоса чиқаради Ўктам (Қайюм Рамазон).⁵⁴

Абдулҳамид Мажидий бутун Туркистон учун Тошкентдаги марказий ишчилар факультетининг биргина ўзи кам экани ва рабфақдаги тил масаласидаги нотенгликлар, моддий қийинчилик, озуқа ва таъминот соҳаларидаги камчиликлар ҳақида ёзади.⁵⁵ Натижада ўлкада олий таълимни йўлга қўйиш масаласи жиддий кўриниш олди. Бошқа томондан, туркистонлик ёшларни Россиянинг марказий шаҳарлари – Москва ва Петербург олий таълим даргоҳларига интилишларини ҳам тўхтатиш зарур эди.

---

⁵⁴ Ў к т а м. Ўрта мактабларга аҳамият бериш керак // Туркистон. 1923 йил 20 февраль.

⁵⁵ А б д у л х а м и д М а ж и д и й. Билим йўлларимиз: ерлик халқ факультетини кучайтириш керак // Туркистон. 1923 йил 9 март.

1923 йил 21 июлда Туркистон Компартияси Марказий Қўмитаси мажлисида алоҳида қарор қабул қилинди. Унга кўра: 1. Туркистон дорилфунунига ўқишга кираётган ерлик ёшлар учун рус тилини билиш шарт эмас. 2. Туркистон дорилфунунига ўқишга кираётган ерлик ёшлар учун ўрта мактабни тугатганлиги тўғрисидаги шаҳодатнома шарт эмас. 3. Туркистон дорилфунунига ўқишга кираётган ерлик ёшлар учун бир йиллик тайёрлов курсини ташкил этиш. 4. Ерлик студентлар учун ҳам европалик ишчилар қатори ётоқ ва стипендия жорий этиш. 5. Дарс программаларига ерликлар адабиёти ва тарихини киритиш. 6. Туркистон дорилфунунисида маҳаллий турк тилларидан бирини ўрганишни барча талабаларга мажбурий қилиб киритиш. 7. Ерликлар тилларини билган профессорларни қўллаш мақсадида уларга юқори ойлик маоши белгилаш кўзда тутилган.⁵⁶

Дарҳақиқат, Ўрта Осиё дорилфунунига кириш учун қабул шартлари енгиллаштирилди. Бухоро, Хоразм, туркистонлик талабгорлар учун рус тили фанидан маълум имтиёзлар белгиланди. Талабаларнинг таъминоти маса-

Ака-ука Муҳаммаджон ва Раҳматжон Авазжоновлар. Германия Кёслинг шаҳри. 1924 йил.

⁵⁶ ТКП МҚнинг муҳим қарори: 1923 йил 21 июлдаги мажлисида // Туркистон. 1923 йил 21 июль.

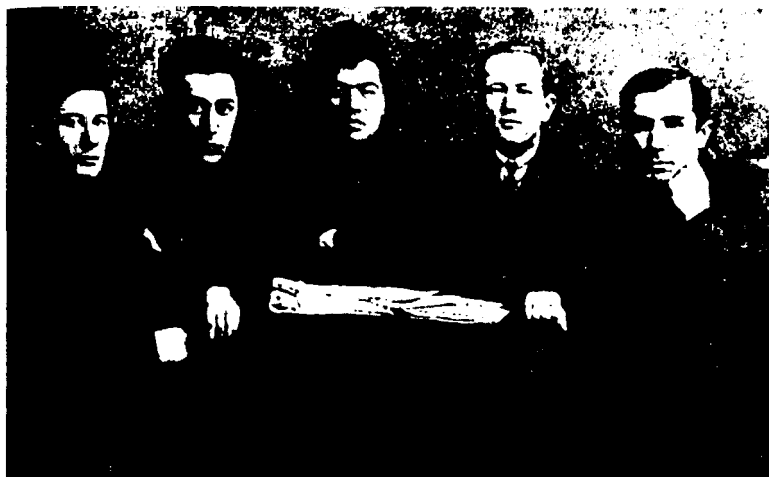
ласида ҳам бир қатор ўзгаришлар амалга оширилиб, жумладан, ерлик ва европалик миллатлар вакиллари учун бир хил шароит яратишга келишилди.⁵⁷

Туркистон коммунистик дорилфунунида (САКУ) ҳам ўқувчилар сони бир неча юз бўлса ҳам, ўзбеклар ҳеч қачон 15 нафардан ортмаган эди. 1923/1924 ўқув йилидан Ўрта Осиё Коммунистик университети олдингидек 8 ойлик эмас, 3 йиллик бўлди. Мазкур ўқув йили бошида талабаларнинг 3% ўзбеклар бўлса, 75% қозоқлар эди. Бу ҳол жиддий норозиликка сабаб бўлди ва жорий ўқув йилида 112 нафар ўзбек ёшлари талабаликка қабул қилинди.⁵⁸ Умуман, Туркистонда совет таълим ислоҳотлари тўлиқ тазйиқ ва маъмуриятчилик асосида амалга оширилди. Айниқса, советларнинг ўзбек халқига нисбатан миллий камситиш сиёсати тараққийпарвар зиёлиларнинг жиддий норозилигини келтириб чиқарди.

Туркистонлик ёшларни чет элларда ўқитиш мақсадида юзага келган «Кўмак» уюшмаси ҳам айнан совет таълим сиёсатининг ноҳақликларига қарши миллий тараққийпарвар ёшларнинг ўзига хос норозилиги ифодаси эди. 1922/1923 ўқув йилида Германияга 70 дан ортиқ талаба йўлланган бўлса, кейинги йилларда унга бирорта ўқувчи қўшилишининг имкони бўлмади. Аксинча, совет раҳбарлари 1924 йилданоқ бу талабаларни қайтаришнинг турли йўллари қидира бошлашди. 1922/1923 ўқув йилида Москва ва Петербург шаҳарларига 150 га яқин, Бокуга 50 дан ортиқ ўқувчи йўллаган бўлсалар, кейинги йилларда бу шаҳарларга ҳам талабалар юбориш тобора қисқариб борди. Юборилганлари ҳам турли коммунистик идоралар йўлланмаси билан кетишарди. Хуллас, Марказий «Кўмак» уюшмаси бир йил ҳам фаолият кўрсата олмади. Бироқ у томонидан четга ўқишга юборилган 200 дан ортиқ тала-

⁵⁷ Н у р м а т. Олий таълим ва биз // Туркистон. 1923 йил 3 август.

⁵⁸ К о м и л ж о н. Текиссизлик тузатилди // Туркистон. 1923 йил 21 октябрь.

Москва олий мактабларини битирганлар (ўнгдан):
Ҳамдам Тожий, Мирсоатов, Фиёс Хўжаев, Мирзаев, Наим Саид

балар орасидан жаҳон илму фани тараққиётига муносиб ҳисса қўшган етук олимлар, инженерлар, архитекторлар етишиб чиқди. Минг афсуски, уларнинг аксар қисми 1937 – 1938 йиллардаги машъум сталинча қатағон даврида маҳв этилди. Шунга қарамай, уларни тўлиқ ишонч билан Ўзбекистоннинг замонавий қишлоқ хўжалиги, ирригация, кимё, тиббиёт, энергетика ва тўқимачилик саноатларининг асосини қўйишган эди, дейиш мумкин. Уларнинг Ўзбекистондаги меҳнат фаолиятини ўрганиш, илмий ва адабий меросларини тадқиқ этиш алоҳида илмий аҳамиятга молик.

ТУРКИСТОН ТАРАҚҚИЙПАРВАРЛАРИНИНГ «НАШРИ МАОРИФ» ТАШКИЛОТИ

Туркистон тараққийпарварлари томонидан тузилган дастлабки маърифий жамиятлар сифатида 1909 йили Тошкентда иш бошлаган «Жамияти хайрия», Бухоро шаҳрида тузилган «Тарбияи атфол», кейинроқ 1918 йил сўнгида Фитрат асос солган «Чигатой гурунги» кабилар фаолият кўрсата бошлади. Бу ташкилотларнинг номи ва етакчилари турлитуман бўлса-да, уларнинг ўз олдига қўйган мақсадлари ва маслаклари ягона эди. Яъни жаҳон тамаддунидан узилиб қолган Туркистон ва унинг мустамлакачилик шароитида қолган халқларига илм-маърифатни тарғиб этиш, барчани шу йўлда бир ғоя атрофида уюштиришга қаратилганди.

1922 йилнинг баҳорида ташкил этилиб, бутун Туркистонга доврўф солган «Кўмак» уюшмаси айнан шу йилнинг кузига келиб большевиклар ҳукумати томонидан жиддий қаршиликка учради. Унинг етакчилари обрўсизлантирилди, тадбирлари ҳам хилма-хил «ташқи» таъқиблар оқибатида ўзининг асл моҳиятини йўқотиб борди. Айниқса, «Кўмак» номидан ҳудудларда иш олиб борган айрим «фаол»лар ташкилотни қасддан обрўсизлантиришга интилдилар (қуйида бу масалаларни ақс эттирган мақолаларни келтириб ўтганмиз – муал.). Натижада Марказий «Кўмак» уюшмаси ўз фаолиятини тўхтатишга мажбур бўлди. Энди «Кўмак»нинг ишини маҳаллий ташкилотлари давом эттира бошлади. Мавжуд вазиятда ташаббусни қайта қўлга олиш ва «Кўмак» йўл қўйган айрим камчиликларни тугатиб, уюшма фаолиятини янада самарали давом эттириш мақсадида Мунавварқори «Нашри маориф» ташкилотини тузиш ғоясини илгари сурди. Аслида, бу ном ҳам янгилик эмас эди. Бу ҳақда тоталитар тузумнинг қатағон сиёсати қурбони,

тилшунос Ғози Олим Юнусов 1937 йил 25 апрелдаги сўроқда қўйидагиларни айтган: «...1909 – 1913 йилларда Туркияда Истанбул пед. институтида, сўнг бир йил Қоҳирадаги Ал-Азхар мадрасасида ўқидим. 1914 йил жаҳон уруши бошланиб қолгани туфайли Германияда таҳсил олиш ниятим амалга ошмай қолди ва Тошкентга қайтдим. Мен 1909 йил Истанбулга келганимда у ерда Бухородан Фитрат, Мукаммиддинбеклар, Бухоро қушбегисининг қариндоши Мазҳар Бурҳонов, Атоҳўжаев, Аҳмаджон Махзумлар, Хоразмдан Бегжон Раҳмонов, Тошкентдан Шоҳид Эсон Мусаев, Холид Саидлар мендан аввал Туркияга борган эканлар. У ерда «Турон нашри маориф жамияти»ни очиб, унга Фитрат, Маҳзар Бурҳонов, Абдулазиз Кулжавийлар бошчилик қилардилар».

1923 йил январда ўзбек маорифи жонкуярлари Мунавварқори, Шокир Раҳимий, Маннон Рамз, Абдулҳамид Сулаймон (Чўлпон), Элбек, Шаҳид Эсон, Заҳириддин Аълам, Салимхон Тиллахонов, Холмуҳаммад Охундийлар иштирокида Тошкентнинг Эски шаҳар халқ маорифи бўлимида ўтган мажлисда Туркистондаги мавжуд ҳолат муҳокама этилди ва «Нашри маориф» ташкилоти тузилишини эълон қилдилар. Шу йиғилишнинг ўзида жамиятнинг устави ҳам қабул қилинади. Жамиятнинг юзага келишида бу пайтда Тошкентнинг Эски шаҳар ижроқўми раиси вазифасида ишлаган М.Рамзнинг хизмати катта бўлди.

«Нашри маориф» жамиятига раис этиб Тошкентнинг Эски шаҳар тумани халқ таълими бошқармаси мудирини Шокиржон Раҳимий, унинг ўринбосари этиб Мунавварқори, котиб вазифасига Миркомил Алиев, ғазначи вазифасига Саидносир Миржалилов тайинланди. Ташкилотнинг фаол тарғиботчилари сифатида Авлоний, Чўлпон, Холмуҳаммад Охундий, Толибжон Мусабоев, Салоҳиддин Муфтизода, Зуфар Носирий ҳамда собиқ «Кўмак» ташкилотининг раиси Салимхон Тиллахонов фаолият олиб бора бошлади. «Нашри маориф» ўзининг моддий имкониятларини янада ошириш мақсадида вақф мулкларидан фойдаланиш учун «Маҳкамай шаръия» билан ҳам ҳамкорликни йўлга қўйдилар.

1923 йил 1 январь куни «Туркистон» газетасида Туркистон шўролар жумҳуриятидаги маорифпарвар ёшларга хитоб эълон қилинди. Унда: «Туркистоннинг порлоқ келгуси, балки ҳаёти ва қўрқунчли қоронғуликдан қутулиши фақат маорифгагина боғлиқдир. Туркистон халқи маориф ва маънавият нарвонининг биринчи поясига эндигина қадам босди», – дейилади. Шунингдек, хитобномадан:

«1. Бутун ўлкадаги ўзбек маориф-маданият ходимлари ўз ораларидаги барча жанжал ва битишмасликларни ташлаб, қўл қўлга берилиб, маорифнинг юксалиши учун ортиқ даражада зўр ғайрат билан ишласинлар.

2. Халқни маорифга ва маорифни халққа яқинлаштирмақ учун қўлларидан келган ҳар бир чорага киришсинлар.

3. Самарқанд ва Фарғонада халқнинг бутун хўжалик ишларини ва бунинг орқасида маориф ишларининг барбод бўлишига сабаб бўлган босмачиликка қарши ҳукуматга ёрдам берсинлар.

4. Туркистон ўзбекларининг маориф ва маданият ишларини тўғри бир йўлга қўймоқ учун Тошкентда «Нашри маориф» исминда бир жамият очиш ҳаракатига киришилди. Шу жамият расмийлашганидан сўнг матбуотда эълон қилиниши билан дарҳол шу жамиятнинг ҳар ерда шуъбаларини очишга киришсинлар» каби чақириқлар ўрин олди.⁵⁹

«Нашри маориф» ташкилоти Устави IV бўлим ва 25 параграфдан иборат бўлиб, унда:

«I. Ўзбек халқининг маданий тараққиёти мақсадида фаолият турлари (йўллари):

А) ўзбек адабий тилини қайта ишлаш, терминология, орфография ва бошқа масалалар;

Б) миллий саноат ҳақида тадқиқ этиш ва бу билимларни ёйиш;

В) ўзбек халқи турмушини ва тарихини тадқиқ этиш;

Г) ўзбек мактабларида педагогика муаммоларини тартибга солиш;

⁵⁹ Туркистон. 1923 йил 1 январь.

Намуна мактабида ташкил этилган мусиқа тўғараги. 1921 йил

Д) ўзбек санъати вакиллари ва илмий ходимларига ёрдам бериш;

Е) Туркистон бошланғич ва ўрта мактабларидан Россия ва чет элларнинг ўрта ва олий мактабларига ўзбек талабаларини юборишни кўпайтириш ва кенгайтиришни қўллаб-қувватлаш;

Ж) ўзбек халқи орасида мавжуд бидъат ва хурофотларга чек қўйиш.

II. Мазкур жамият юқоридаги мақсадлар йўлида қуйидаги ишларни амалга оширади:

А) диспут, лекция, доклад ва бошқалар ташкил этади;

Б) экспедиция ва экскурсияларни амалга оширади;

В) виставкалар ўтказади;

Г) доимий ва бир марталик нашрларни йўлга қўяди;

Д) китоблар, қўлёзмалар, эски санъат ва қадимги нарсаларни тўплайди ва тарғиб этади;

Е) санъат ишлари ва илмий ишларни муҳокама қилади, энг яхши асарларни аниқлаш мақсадида конкурслар ташкил этади;

Ж) ўзбек маорифи ва мутахассислари учун курслар очади;

З) таржимон, мусахҳиҳ ва нашр мутахассислари тайёрловчи бюро очади;

И) ўз мақсади йўлида ҳукумат ташкилотлари ва жамоат ташкилотлари билан алоқани йўлга қўяди;

К) ўзбек стенографияси (тез ёзиб олиш техникаси)ни ишлаб чиқади» каби ташкилотнинг қатор мақсад ва муддаолари баён этилди.

«Нашри маориф» жамиятига Ғулломхон Ақромхонов, Мунавварқори, Маннон Рамз, Саидносир Миржалил, Толибжон Мусобоев, Шокиржон Раҳимий, Муҳиддин Усмонов, Холмуҳаммад Охундий, Абдулҳамид Сулаймон ўғли, Ҳамидуллохон Орифхонов муассис бўлдилар.

Жамият аъзолигига фақат илмий-маданий жабҳаларда маълум ютуқларни қўлга киритган 18 ёшдан ошган ёшлар жамиятнинг икки аъзоси тавсияси билангина амалга оширилиши белгилаб қўйилди.

1923 йил 18 январда «Нашри маориф» ташкилоти фаолияти учун расман рухсат олди. Аслида, ташкилот нафақат туркистонлик тараққийпарварларнинг интилиши самараси бўлди, балки унга Туркистоннинг йирик расмий шахслари – Т.Рисқулов, Н.Хўжаев, С.Турсунхўжаев, Н.Тўрақулов, И.Хидиралиев, А.Раҳимов раҳнамолик қилдилар. Шундан сўнг ташкилот кенг кўламли иш олиб бора бошлади. Жумладан, Тошкентда Абдулҳай Тожиев, Мирмуслим Шермуҳаммедов, Саид Аҳмад Назиров, Наби Қодиров, Самарқандда Ҳожи Сафо Жўрабоев ва Аҳмадбек Мавлонбеков раҳбарлик қилди. «Нашри маориф»нинг Қўқондаги йиғинларида округ ижроқўми Абдуллажон Каримов бошчилигида Ашурали Зоҳирий, Абдулла Раҳмат, Лутфулла Олимий иш олиб бордилар. Андижонда Усмонхўжа Эшонхўжаев раҳбарлигида Бурҳон Машраб, Наби Расулий, Қизил Йўлдош фаол ишга киришдилар.

«Нашри маориф»дан Фарғонага Раҳим Иноғомов, Рустам Исломов, Бухорога Ҳамдам Тожиев, Муҳиддин Турсунхўжаев, Хоразмга Олтой, Назир Иноятий бориб

тарғибот ишларини олиб бордилар. Хоразмлик маҳаллий тараққийпарварлар Бекжон Раҳмон, Воис Раҳимий ҳам «Нашри маориф» ғояларини қўллаб-қувватладилар. «Нашри маориф»нинг раҳбарларидан Заҳириддин Аълам ва Холмуҳаммад Охундий «Ҳақиқат» журналинини чоп этишни йўлга қўйди, Шокиржон Раҳимий ва Маннон Рамз маориф соҳасини таъминлаш мақсадида китоб ва нашр ишларига раҳбарликка киришди. Бу ҳаракат кенг халқ оммаси томонидан ҳам қизғин қўллаб-қувватланди.

«Туркистон» газетасининг 1923 йил 23 март, 94-сонидан Туркистон расмийларидан Иномжон Хидиралиев «Маориф ҳафтаси тўғрисида» деб номланган хабарида Туркистонда содир бўлаётган маърифий жараёнлар ҳақида хабар бериб: «... Маскав, Петербург, Боку, Қозон ва бошқа шаҳарларда, ҳатто чет элларда ўрта ва олий мактабларда туркистонлик ўқувчилар сони 10 мингга етди. Бу ҳол, албатта, Туркистоннинг истиқболи учун жуда шодланурлик ҳолдур. Улар Туркистонни келгусида тараққий қилдурғучи кучлардир. Туркистоннинг ҳам бир неча йилдан кейин қизил профессор, педагог, агроном, муҳандис ва дўхтирлари етишур. Мана шул ҳозирланиб ётган ўқувчиларимизга ёрдам кўрсатиш Туркистонда яшаган ҳар кимнинг виждоний вазифасидир. Ҳукумат уларга ёрдам берадир...»⁶⁰ – дейди.

Москвада таҳсил олаётган талабалардан Шокир Сулаймон «Фарғона» газетасининг 1923 йил 29 май, 78-сонида босилган «12-фирқа қурултойида миллият масаласи ҳам Туркистон» номли мақоласида газетхонларга қурултой тафсилотлари ҳақида хабар беради. Шунингдек, мақолада Т.Рисқуловнинг Москвадаги туркистонлик талабалар билан учрашувида сўзлаган маърузаси мазмунини ҳам келтиради. Табиийки, Туркистон расмийси олдида туркистонлик талабаларнинг ўлкадаги оғир иқтисодий қийинчиликлар ҳақидаги жиддий саволлари бор эди. 1923 йил 6 май куни Турор

---

⁶⁰Хидир Алиев. Маориф ҳафтаси тўғрисида // Туркистон. 1923 йил 23 март. №94.

Рисқулов қурултойда Туркистондаги иқтисодий муаммоларни ҳал этиш борасидаги жанжалли воқеалардан сўз бошлаб, хусусан, Фарғонада деҳқончилик, айниқса, пахтачиликни ривожлантириш орқали иқтисодиётни ривожлантиришга қаратилишини маълум қилади. Айниқса, «Нашри маориф» жамияти ҳақидаги ахборот Туркистон талабаларини жуда тўлқинлантирганини ёзади. Т.Рисқулов: «... партиясиз зиё-лиларнинг, маърифатпарварларнинг бошларида бизнинг бошлиқларимиз бўлгани ҳолда, «Нашри маориф» жамияти очилди. У ҳозир яхшигина иш кўради. Китоблар, дарсликлар, журналлар чиқара бошлади. Мана бу ёқларга энди биз жуда кенг йўл берамиз... Сизларга энг қизиғи мактаб масаласидир. Бу тўғрида келганда аввалдан бироз тажриба ҳозирлик бўлганидан бор кучимизни мактабга бера бошладик. Бошлаб муаллимларни таъмин қила бошладик. Ҳукумат солиқларидан уларни озод қилдик. Ҳар қайси мактабга ер бериб, бироз бўлса-да фойдалантирдик. Тошкентдаги почта-телеграф курсини тагин дуруст йўлга қўйиб, яхши аҳамият бердик. Темирйўл мактабига дуруст болаларни йиғиб ерлилардан темирйўл ишчилари – машинистлар ҳозирлаш чорасини кўрдик. Ерлилардан ҳарбий кишилар ҳозирлаш қасди билан бир ҳарбий курс очмоқ учун Марказқўмга қоғоз бердик... Тошкентнинг Эски шаҳар қисмидаги бу кунгача давом этиб келган Шарқ босмахонасини зўрайтириб, кўпгина кучларни йиғиб «Ўрта Осиё босмахонаси» номи билан ишга қўйдик. Ҳозир унда қозоқча, ўзбекча кўпгина дарслик ва китоблар босилиб ётади. Олдинда турган вазифаларимиздан бириси, шубҳасиз, аҳамиятлиги Москвада 200 кишилик маориф билим юрти (ўзбек муаллимлар институтини) очишдир. Бунинг учун, албатта, Масковда зўр бир бино олиб, Туркистондан келган жойсиз ўқувчиларни ўрнаштириб, ҳар жиҳатдан таъмин қилишдир. Биз ўзимизнинг кўп ишларимизни кейинги вақтда зўрайишини фақат сизлардангина кутамиз. Масковда Туркистоннинг келгуси кунларда ишга ярайдиган ва биздек чарчаган ишчиларнинг ўрнини боса-

Тошкент Навоий техникумини тугатган ўқувчиларимиз.
Ўртада техникум мудири Шоҳид Эсон

дирган кўпгина кучлар ҳаммаси Масковда бордир. Шунинг учун мен сўраймен, сизлар Масковда ўқиб турганингиз ҳолда биздан, Туркистоннинг ҳаётидан йироқ бўлмай, мумкин қадар яқин алоқада бўлиб турсангиз. Туркистонда иш кўриш учун Туркистонни ўқиш, билиш керак... Мен сизларга ўзимнинг қисқача айтадирган сўзимни, фикрларимни шунинг билан тамом қилиб, тўзимлик билан ўқишликларингизни ва Туркистонимиз учун керакли дардли замон кишиси бўлиб етишиб ҳозирланишингизни сўрайман. Ва бундан кейин мумкин қадар сизларга ва Берлиндаги ўқувчиларимизга ёрдамда бўлиб, кутиб туришингизни билдираман»⁶¹, – деб маърузасини яқунлайди. Мазкур мақола ҳам «Нашри маориф»нинг Туркистон расмийлари ва маҳаллий тараққийпарварларнинг ягона мақсаддаги интилишлари самараси ўлароқ юзага келганлигини исботлайди.

«Нашри маориф» ташкилоти фаолияти ҳам ўзбек матбуотида жуда кенг мунозараларга сабаб бўлди. Ташкилотнинг юзага келиш сабаблари ва асосий мақсад-муддаолари

⁶¹ Ш.Сулаймон. 12-фирқа қурултойида миллият масаласи ҳам Туркистон // Фарғона. 1923 йил 29 май. №78.

ҳақида унинг раиси Шокиржон Раҳимий «Туркистон» газетасининг 1923 йил 21 март, 92-сонида «Ш.Р.» имзоси билан «Оқилга ишорат, нодонга калтак» деб номланган мақолада қуйидагиларни ёзади: «Ушбу мартнинг 21-кунидан «Маориф ҳафтаси» бошланди... «Маълумдирким, беш йилдан буён Туркистоннинг ҳар бир ерида маориф ишлари плансиз ва орқа таянчсиз ҳолда яшаб келди. Ҳар ерда: 1. Ўқитувчи. 2. Ўқувчи. 3. Бино топилса, шу ерда мактаб очмоқ мумкин деган бир йўл, бир шиор билан ҳар бир шаҳар ва қишлоқда сонсиз ва ҳисобсиз мактаблар очилди.

Ҳар бир боши юмалоқ, оёғи айри бўлса ўқувчи, ҳар бир алифни калтак дейишга тили келган киши ўқитувчи ҳисобланиб, ойлик олиб, мактаб тебрата берди. Локин бу қандай мактаб, буни кимга ишониб очилган, бундан ўқиб чиққан киши ким бўладир? Мактабни тамом қилганча етарлик сабот, матонат ҳам ички ва ташқи ёрдам борми? Буни ўйламасдан мактаблар очила берди ҳам мактаб, маориф деган нарса ниҳоятда арзон бўлиб кетди (!)». У «маориф – миллат келажаги» дейди ва барчанинг эътиборини яна шу масалага қаратади.⁶²

«Нашри маориф» жамияти 1923 йили Тошкентдан сўнг биринчи бўлиб Фарғона музофотининг Наманган шаҳрида очилди. 1923 йил 18 март куни эса Самарқандда «Нашри маориф»нинг маҳаллий шуббаси ташкил этилди. Газетанинг 1923 йил 25 март кунги 95-сонида самарқандлик маърифат фидойиси Вадуд Маҳмуд «В.М.» имзоси билан «Маориф ишларимиз» мақоласи орқали Ш.Раҳимий билан мубоҳасага киришади. У мақолани Туркистонда халқ таълими соҳасида амалга оширилаётган ислохотлар ва уларда маҳаллий шароит билан ҳисоблашилмаётганлиги билан бошлайди. «Нашри маориф» яхши бўлди. Биз бу ҳаракатни олқишлаймиз ва бошқа ишларимиз каби сусайиб қолмаслигини кутамиз. ... Маориф ишларимизни йўлга

⁶² Ш.Р. Оқилга ишорат, нодонга калтак // Туркистон. 1923 йил 21 март. №92.

қўймоқ учун бизда «Нашри маориф» очилди. Бунинг бўйнига олган вазифалари жуда зўр. У ҳақида ёзишганди. Ташкилот ўзига кўп юк олган, лекин қила оладими?..

... Бултур айтур эди: Тошкентнинг янги шаҳар мактаблари яхши таъмин этилган. Эски шаҳарга кимса қарамайдур. Самарқанднинг ҳунар мактаби мудирига қанча мукофот берилар экан? Ўлка ўзбек билим юрти икки ойдан бери ойлик ололмайдир. Янги шаҳар факультетлари яхши таъмин этилган. Бизники-чи, эски тос!..

Мана бу ҳолларни тузатиш хусусий жамият тузиш билан бўлмайдир. Яна бўлмайдир!

Ҳукумат идоралари орқали озгина ғайрат билан буларни тузатиш мумкин, қалам учи билан бу ҳолларни ўзгартириш осон. Бизнинг ҳар ишчимиз шуни идора эта олар. «Нашри маориф» шу ҳолларга қандай чора кўрар, ҳали бу маълум эмас. Қилса Маориф комиссарлигига доклад қилар. Нари ёғи тагин маълум эмас. Эски вақтда ҳукумат бизни «ўғай» дер эди. Ҳозир биз ўзимизни ўғай қаторида тутамиз. Бироз ўзимизга жасорат киргиза олмаимиз... Менга қолса, бизнинг «Нашри маориф»лар таъсис этишимиз ишдан узоқроқ боришдир. Марказдаги маориф ишчиларимиз ва ҳукумат бошлиқларимизнинг кичкина бир ғайрати орқасида маориф идорасини «Нашри маориф» руҳига айлантирмак мумкиндир ва ўзимизни ўғайликдан чиқормоғимиз осондир. Фақат бироз ғайрат, бироз жасорат лозим ...»⁶³ – дейди. Дарҳақиқат, В.Маҳмуд илгари сурган фикр ҳам, аслида, жуда долзарб эди. Яъни агар Туркистоннинг маҳаллий расмийлари нияти чиндан ҳам «Нашри маориф» ташкилоти мақсади билан муштарак бўлса, нима учун улар миллат келажаги бўлган маориф масаласидек ўта мураккаб ва оғир меҳнатни бир ташкилот зиммасига юклаши, топшириши керак? Улар нега бу муҳим муаммонинг ечимини ўз кабинетларида туриб, хизмат ваколатларидан фойдаланган ҳолда шараф билан амалга ошира олмайдилар?

⁶³ В.М. (Самарқанд). Маориф ишларимиз // Туркистон. 1923 йил 25 март. №95.

Бу масала кейинроқ матбуотдан мажлисларга, гап-гаштакларга кўчди. Қисқа вақтда «Нашри маориф» ўз атрофига деярли барча юқори ва маҳаллий раҳбарларни қамраб олди. Шу ўринда айрим мисолларга мурожаат этсак. Тошкент жадид муаллимларининг энг улуғи Усмонхўжа Тўхтахўжаев 1929 йил 2 октябрь куни терговчининг саволига 1923 йил Мунавварқорининг ғоявий ва амалий оталиғи остида «Нашри маориф»нинг тузилгани ва унинг сиёсий ва иқтисодий раҳбарларидан И.Хидиралиев, А.Раҳимбоев, А.Тожиев, М.Рамз, С.Миржалилов, Чўлпон, Х.Охундий, Авлоний, Ҳамидхонов, Ш.Раҳимий, У.Эшонхўжаевни эслаган. Ташкилотнинг ўнг қанотига Мунавварқори, сўл қанотига эса Усмонхон Эшонхўжаев раҳбарлик қилар эди дейди.

«Нашри маориф» етакчиларидан Салимхон Тиллахонов 1930 йил 12 – 18 апрель кунлари имзолаган сўроқ баённо-масида айтилишича, «Кўмак»нинг бош режасида қисқа муддатда фақат чет элларга 2000 талаба, энг кам ҳолда эса 500 талаба йўллаш назарда тутилган эди. Шунингдек, Россиянинг марказий шаҳарларига чегарасиз миқдорда талабаларни юборишни мақсад этган эдик. «Нашри маориф»нинг тузилиши бу бутун Туркистонни бирлаштирган зўр бир тўлқин бўлди. «Нашри маориф» тузилиши билан «Кўмак» унинг таркибига кирди. Унда Мунавварқори, Толибжон Мусабоев, Саидносир Миржалилов, Маннон Рамз, Ҳамидхон Ғанихонов, Усмонхон Эшонхўжаев, Шокиржон Раҳимийлар етакчилик қилар эдилар. «Нашри маориф» қошида Саъдулла Турсунхўжаев ва Салоҳиддин Муфтизодалар бошчилик қилган «Туркистон дўстлиги» номли кичик бир жамият ҳам бўлиб, улар ташкилотнинг тарғиботи ва кўламини янада ошириш ишларига раҳбарлик қилар эди.

«Нашри маориф» аъзоси, собиқ мударрис ва тошкентлик йирик уламо Тўлаган Охунд Каттабеков 1929 йил 19 декабрь куни сўроқда Наманган жадидларининг маърифатчилик фаолияти ҳақида қуйидагиларни айтади: Наманганда тузилган «Жамияти Исломия» томонидан 1914 йил

Туркияга Абдувахҳоб Мавлоний, Муҳиддин Йўлдошқориев, Бадри (уларнинг барчаси 1916 йил қайтиб келган) каби ёшлар Туркияга ўқишга юборилган эди. 1922 йил Тошкентдан асли наманганлик бўлган Фуломхон Акрамхонов келиб, «Нашри маориф» ташкилоти, унинг Устави билан ҳамма-ни таништирди. Халқни четда ўқиётган талабаларни моддий таъминлашга чақирди. Бу борада тарғиботни кучайтириш учун театр спектаклларини қўйиш ва хайриялар тўплаш зарурлигини таъкидлади. 1923 йил мен ҳам «Нашри маориф» ташкилоти аъзоси эдим. Ташкилотга Наманганда Абдуллабек Мусабеков, Тожиризо Бадалиев, Рафиқ Мўминлар раҳбарлик қилди. Муҳиддин Йўлдошқориевнинг ўзи пьесалар ёзиб, театрлар уюштирар эди. Ҳатто Ғофурхўжабой Раҳиммирзаев бор мулкани мактабларга бериб, ерларини ҳам мактаб ихтиёрига топширди. Аммо у 1925 – 1926 йилларда укаси билан Сибирга сургун этилганлар». Шунингдек, Маннон Рамзининг 1930 йил 18 – 19 ноябрь кунлари имзолаган сўроқ баённомасида: «Нашри маориф»га сиёсий раҳбарликни Назир Тўрақулов, Иномжон Хидиралиев, Абдуллажон Каримов каби йирик давлат мансабдорлари амалга оширганлар. «Нашри маориф» томонидан миллий армия тузиш масаласи ҳам кескин илгари сурилди. Холмуҳаммад Охундий, Усмонхўжа Эшонхўжаев ўз маърузаларида: «Чор ҳукумати бизга ишонмас эди. Советлар ҳам на армияни, на милицияни бизга ишонмайдилар», – деб жар солардилар. «Нашри маориф» раҳбарлигида очилган «Ҳақиқат» журнали шахсан ЎзССР МК КП(б) масъул котиби Эпиштейн томонидан ёпилган эди деб кўрсатма берган.

Советлар мамлакати даври тарихининг энг машъум саҳифаларидан бири бўлган «Катта қирғин» кампанияси даврида ҳам «Кўмак» ва «Нашри маориф» каби маърифий ташкилотлар ўта хавфли аксилинқилобий ташкилотлар сифатида талқин этилди. Мисол учун, 1937 йили аксилинқилобчи сифатида қамоққа олинган Ўзбекипак трестининг директори Ғофир Қосимов 1937 йил 8 августдаги сўроқда: «... мен ҳеч қачон аксилинқилобчи бўлмаганман.

Тўғри, Наманган уезд ва шаҳар партия қўмитаси котиби (угорком) вақтимда 1923 йили «Нашри маориф»га бир йил раҳбарлик қилганман. Аммо бу ташкилот очиқ бўлиб, фақат маърифий йўналишда ишлар эди», – деган. Шунингдек, Холмуҳаммад Охундийнинг ҳам «Нашри маориф»даги халқнинг илм-маърифати учун курашган фидокорона фаолияти аксилинқилобий жиноят деб баҳоланди. Унинг «Айблов баённомаси»да ёзилган «жиноятлари» сирасига қуйидагилар ҳам киритилган: Холмуҳаммад Охундий 1920 – 1925 йилларда Марғилон бош вақф бўлими мудирини бўлган. 1923 йил ўзи 50 сўм, вақф мулклари ҳисобидан 1000 сўм йиғиб Германияда ўқиган талабаларга йўллаган. Х.Охундий «Нашри маориф»га 5000 сўм миқдоридан пул ажратган ва Мажид Қодирий билан Парижга бориб, туркистонлик талабалар билан учрашув ўтказганлар...

Хуллас, «Нашри маориф» ташкилоти ҳам ўзининг қисқа муддатли фаолияти даврида улкан ишларни амалга оширишга муваффақ бўлди. Тошкентда бир қатор кутубхоналар очди, бошланғич ва ўрта мактаблар учун Ш.Раҳимийнинг «Катталар йўлдоши», «Яшасун Туркистон», «Батрақлар алифбоси» каби яна бир қатор муаллифларнинг дарсликларини нашр қилди. Шунингдек, кўплаб адабий, бадиий, илмий, таржима китоблар чоп этилди. Қисқа муддатда имлони ислоҳ қилиш ва терминлар луғатини яратиш соҳасида ҳам катта ишларни амалга оширди. «Нашри маориф»нинг муҳим ишларидан яна бири – Орск шаҳрида яшаган татар тараққийпарварларидан Аҳмад Исҳоқовнинг йирик кутубхонаси сотиб олинди ва Абдулҳай Тожиев бошчилигида Тошкентга келтирилди. «Нашри маориф»нинг бу муваффақиятларига қарши совет расмийлари жиддий ҳаракатга келди. Дастлаб «Туркистон» газетасининг 1923 йил 28 апрелдаги 120-сонида Усмонхон Эшонхўжаевнинг «Яна «Нашри маориф» тўғрисида»⁶⁴ номли буюртма мақо-

⁶⁴ Усмонхон. Яна «Нашри маориф» тўғрисида // Туркистон. 1923 йил 28 апрель. №120.

Ўтирганлар ўнгдан: 1. М.Оқилий. 2. Х.Кўлдош. 3. Б.Жалолий. 4. Техникум му-
дири Қори Ниёзий. 5. А.Бекқўзи. 6. Н.Эрмат. Турганлар ўнгдан: 1. М.Ғофурий.
2. Ғ.Содиқий. 3. М.Хусайн. 4. И.Юсуфий. 5. Д.Қосимий. 6. Б.Назарий.
7. Ж.Каримий. Пастда: 1. Б.Каримий. 2. Зухра Бурнашева

ласи босилди. Совет матбуотига хос рақибига нисбатан бе-
ҳурматларча усулда ёзилган мақола гўёки Мунавварқори-
нинг «Туркистон»нинг 79-сонида «Мунаввар» имзоси билан
эълон қилинган «Нашри маориф» уюшмасининг аҳамияти»
мақоласига жавоб эди. Муаллиф «Нашри маориф»га жўяли
айб қўя олмайди, аксинча, совет маорифининг ютуқлари-
ни кўқларга кўтариш ва Мунавварқорининг шахсига қарши
қаратилган гаплар билан чекланади. Шундан сўнг «Нашри
маориф» ташкилотчилари бошига ҳам худди «Кўмак»нинг
куни тушди. Натижада ташкилотнинг марказий қисми бу-
тунлай ҳаракатдан қолдирилди. Унинг фақат вилоятларда-
ги бўлимларигина айрим маҳаллий раҳбарларнинг жасора-
ти туфайли баъзи ишларни давом эттира олдилар. Жумла-
дан, «Фарғона» газетасининг 1923 йил 14 июндаги 81-сонида
чоп этилган «Марғилонда «Нашри маориф» жамияти» ном-
ли хабарда муаллиф 1923 йил 10 январда Марғилон шаҳри
маориф жонкуярлари томонидан «Маориф ва маданият»
тўғараги тузилганлигини ёзади. Тўғарак 1923 йил 17 майдан
«Нашри маориф» жамиятига айлантирилган ва барча мао-

риф ташкилотларини «Нашри маориф» жамияти атрофида бирлашиб, бир режа асосида меҳнат қилишга чақиради.⁶⁵ Газетанинг 1923 йил 19 июнь сонисида «Ўшли» имзоси билан босилган «Ўшда «Нашри маориф» уюшмаси» деб номланган хабарда эса Ўш уезди комфирқа масъул саркотиби Махзумовнинг барча маҳаллий маориф ходимларини йиғиб, 1923 йилнинг 27 май куни «Нашри маориф» ташкилотини тузганини ёзади. Ҳайъатга Иброҳимжон Мусабой, Аминжон Муҳаммадий, Абдурахимжон Эшонхонлар, муовин этиб Юсуф Иброҳим, Азимжон Турғунлар ишга киришдилар дейилади.⁶⁶ Шунигдек, худди шу сонда Абдулҳай Тожиевнинг «Баёни ташаккур» деб аталган хабарида Фарғона музофоти инқилобий қўмитаси раиси Мансурхон Алихўжаевнинг Қўқонда жойлашган «Калинин» номидаги интернатга берган ёрдами ва Марғилондаги ТурМИК раиси Хидиралиев номидаги 1-қизлар мактаби ва ўзининг номидаги 2-қизлар мактабларига ҳам 1 июнь куни ташриф буюриб, 3 минг сўмдан 6 минг сўм миқдориди ёрдам пули ва бошқа кўмаклар бергани учун миннатдорчилик билдиради.⁶⁷

«Фарғона» газетасининг 1923 йил 1 июль, 85-сонидан Наманган шаҳар «Нашри маориф» жамияти раиси Рафиқ Мўминнинг ҳисоботи нашр этилди. Унда айтилишича, мазкур жамиятнинг тузилиши «...аввало, Наманган шаҳрида инқилоб жараёнида бир-биридан норози бўлиб юрган барча зиёлиларни бир мақсадга бирлаштирди. Ёшлар билан халқни яқинлаштирди ва орадаги тушунмовчиликларга барҳам берди. Жамият қошида бир курс очилиб, унда қашшоқлар ўқитилиб, муҳтожларига пул берилди. Улар Тошкент ва Хўқанддаги билим юртларига тайёрланди». У ўзининг 5 ойлик ҳисоботи ҳақида гапириб, жамият номига тушган барча пуллар, уларнинг сарфланишини бирма-бир баён қилади. Шунигдек, кимга қанча пул берилганини

⁶⁵ Марғилонда «Нашри маориф» жамияти // Фарғона. 1923 йил 14 июнь. №81.

⁶⁶ Ўшли. Ўшда «Нашри маориф» уюшмаси // Фарғона. 1923 йил 19 июнь. №82.

⁶⁷ А.Тожий. Баёни ташаккур // Фарғона. 1923 йил 19 июнь. №82.

номлари билан келтириб ўтади. Газетхонларга жамиятда қолган мол ва пулларнинг ҳам ҳисобини беради.

Жамиятнинг қарамоғида бўлган талабаларнинг умумий сонини қуйидагича келтирган: Москвада 11 нафар, Берлинда 1 нафар, Бокуда 4 нафар, Тошкентда 15 нафар, Самарқандда 2 нафар, Хўқандда 19 нафар, жами 52 нафар талаба бўлган. Фикрини бу йил жамият турли ёқларга 40 лаб киши юбормоқчи⁶⁸ деб яқунлайди.

1924 йил январига келиб Марказий «Нашри маориф» ташкилотида фақатгина раис сифатида Мунавварқори ва унинг котиби Ғози Олим Юнусов қолди. 1924 йил 30 январь куни «Нашри маориф» ва «Кўмак» уюшмаларини расман бирлаштириш баҳонасида чақирилган йиғилишда Шокир-жон Раҳимий «Нашри маориф» жамиятининг фаолиятини тўхтатиш таклифини илгари сурди. Шундан сўнг бу ташкилотнинг тугатилиши тўғрисидаги қарор қабул қилинди.

Ташкилот расман тугатилганидан 5 йил ўтиб – 1929 – 1930 йилларда мустабид тузум томонидан амалга оширилган «Мунавварқори иши», «Наркомпрос иши», «Қосимовчилик иши» каби даҳшатли қатағон кампанияларида Туркистон тараққийпарварларининг «Кўмак» ва «Нашри маориф» маърифий ташкилотлари махфий аксилинқилобий ташкилотлар сифатида талқин этилди. Уларнинг асл мақсад ва интилишлари атайлаб сиёсийлаштирилди.

1937 – 1938 йилларда ўтказилган «Қатта қирғин» кампаниясида эса бу ташкилотларга янада кучлироқ жиноий тус берилди. Террорчи, пантуркизм ва панисломизм ғояларига хизмат қилувчи, аксилсовет ва аксилинқилобий йўналишдаги махфий миллатчилик ташкилотлари сифатида баҳоланди. Натижада совет жазо тузилмалари ва партия ташкилотлари ўзларининг инсониятга нисбатан амалга оширган мислсиз жиноятлари фош бўлишидан хавотирда бўлиб, туркистонлик жаҳид тараққийпарварларнинг ҳақиқий қиёфаларини кўрсатиш, уларнинг илмий, ижодий ме-

⁶⁸ Рафиқ. Наманган «Нашри маориф»и // Фарғона. 1923 йил 1 июль. №85.

росларини асосли бир тарзда илмий ўрганишга узоқ йиллар давомида қаршилик қилиб келди. Уларнинг миллий тарихимизда эгаллаган ҳақиқий мавқеини тиклаш, илмий ва публицистик меросларини ўрганиш масалалари фақатгина мамлакатимиз истиқлолни қўлга киритганидан кейингина амалга оширилишига имконият туғилди.

* * *

Қуйида эътиборингизга ҳавола этилаётган мақолалар, хабарлар, хатлар, шеърлар, адабий лавҳаларнинг ҳам ҳеч бири сизни бефарқ қолдирмайди деб ўйлаймиз. Улар ўтган аср бошларида жадид мактабларида тарбия топган Туркистон ёшларининг кучли иқтидоридан, билим ва тафаккур доираси кенглигидан ҳамда миллат, Ватан тақдирига бўлган масъулиятдан далолатдир. «Кўмак» жамияти фаолияти билан боғлиқ, унинг аъзолари томонидан нашр этилган барча мақола ва бадий асарларнинг мазмун-моҳиятидан келиб чиқиб уларни «Кўмак» ташкилоти томонидан четга ўқишга юборилган талабалар ҳақида», «20-йиллар матбуотида «Нашри маориф» ташкилоти фаолияти билан боғлиқ материаллардан намуналар», «Германияда таҳсил олган талабаларнинг Туркистон матбуотидаги чиқишлари», «Кўмак» уюшмаси ташкилотчилари ва талабалари шеърларидан намуналар» каби бўлимлар асосида тақсимладик. Энг муҳими, бундан қарийб юз йил аввал Германияда таълим олган туркистонлик талабаларнинг Берлин шаҳрида чоп этган «Кўмак» журналининг тўлиқ шакли илк бор тақдим этилмоқда.

Ўқинг, мулоҳаза юритинг, мунозара қилинг.

Тарихимизнинг энг қора даври бўлган тоталитар тузум шароитида битилган ушбу ижод намуналари ҳамма замонларда ҳам барча ватанпарвар инсонларнинг қалбларини ларзага солади ва истиқлолнинг нақадар буюк неъмат эканлигини янада чуқурроқ англашига хизмат қилади.

II ҚИСМ

**XX АСРНИНГ
20 – 30-ЙИЛЛАРИ
ЎЗБЕК МИЛЛИЙ
МАТБУОТИ
САҲИФАЛАРИДАН**

«КЎМАК» ТАШКИЛОТИ ТОМОНИДАН ЧЕТ ЭЛЛАРГА ЎҚИШГА ЮБОРИЛГАН ТАЛАБАЛАР ҲАҚИДА

Шокир Сулаймон

ЎҚУҒУВЧИ ТОВУШИ

*Истак меним гул-фариштам, хаёлимнинг аршидир,
Қанот қоқиб кеча-кундуз талпинаман, учаман.
Юксак руҳим юрагимнинг жон озиги, шоҳидир,
Этай-етмай бори бирдир, даргоҳига бораман.*

*Йўлларимда тўсиқ кўпдир, локин сира қўрқмайман,
Барчасини ботирларча уруб-йиқиб ўтарман.
Меним кўнглим денгиз каби, кўклар каби эркиндир,
Аччиқ алам, гурбатларни билдирмасдан ютарман.*

*Истакларим, тилакларим қўл етмаслик юксакда,
Кундан нурлик, ойдан тиниқ юлдузларнинг устида.
Бўшлиқ билан, ҳазил билан етилмаслик йироқда,
Қувватим зўр, қанот қоқиб бургутлардек учаман.*

*Улуғ истак борлигимнинг оби ҳаёт чашмаси,
Сенга етсам, сўнгра учса майли руҳим қушчаси!..*

Масков

Туркистон. 1923 йил 21 январь

ТЎҒРИ КЕТАМИЗ

(Четларда ўқиғувчиларга)

Тоглиқ-тошлиқ, қизгин қумлар устидан,
Саҳросидан ҳам чўлидан, даштидан
Чопа-чопа қизиқишиб кетамиз,
Қўл ушлашиб, ўйноқлашиб кетамиз.
Дарёларин, денгизларин, кўлларин,
Биз босмасдан қўймайдирмиз йўлларин,
Ўрмонлардан, тўқайлардан кетамиз,
Шерлар билан сўроқлашиб кетамиз.
Харобалар, вайроналар кўкидан,
Ҳайқиришган бойқушларнинг ўкидан,
Қўлда яроқ, ёйлар билан кетамиз,
Тикка жарнинг сойи билан кетамиз.
Девлар янглиг чизилишган тоғларнинг,
Қор ҳам дўли босган гўзал боғларнинг
Қайғусидан уча-уча кетамиз,
Бир йўл қўймай кўча-кўча кетамиз.
Сувсизликдан сўлган яшил япроқлар,
Ер остида қуруб қолган япроқлар,
«Тўғри йўл» деб янги йўлга кетамиз,
Юртимиз деб жанг йўлига кетамиз.

Фаргона. 1923 йил 19 февраль

МОСКВАДА ТУРКИСТОНЛИК ШОГИРДЛАР

Октябрь инқилоби бошқа миллатларга нисбатан оз бўлса-да биз туркистонликларга ҳам илм эшикларини очди. Лекин, бахтга қарши, Туркистонда илгаридан олий мактабларга ҳозирланган, ҳозирги факультетларга кириб ўқийдиган йигитларимиз йўқ эди. Шунинг учун ҳозирги кунга қадар Москва дорилфунунларида Туркистоннинг соф йўқсул болалари – ўзбек йигитлари йўқдир.

Йўқсуллар ҳукумати Шарқнинг маданиятда пастда қолганлигини назарда тутиб, шарқликлар учун махсус «Шарқ меҳнаткашларининг дорилфунуни» исмида бир дорилфунун очганига бир йил бўлди. Бу йил мартнинг 25 ида 700 га яқин Шарқ йўқсулларининг болалари ўзгариш руҳида тарбияланиб чиқарилди. Буларнинг кўпи Туркистон, Бухоро ва Хоразмга ишга юбориладир. Бу ёш ўртоқларнинг ўзгариш даврида Шарқ йўқсулларига йўл-бошчилик ишлари маълум. Лекин бизнинг Туркистоннинг келгусидаги турмушида йўл кўрсатувчи, ўз илм-ҳунарлари билан кўмаклашувчи йигитларимиз Москва олий мактабларида кўринмайдирлар.

Москва олий мактабларидаги туркистонлик шогирдлар шўросининг ҳисобига қараганда туркистонликлар тубандагича ҳисоб этиладир: ўзбеклар 31 (2 нафари хонимлар), таранчилар 16 (1 нафари хоним), пирсиён 11, нўғойлар 10, армани 8, туркман 4, тожик 1, қашқарлик 1, бошқирд 1 нафардир. Туркистондан борган руслар 15, яҳудийлар 28 нафардир. Булардан ташқари ҳам олий мактабларда шўро рўйхатига кирмаган бир қанча рус шогирдлар мавжуд.

Мактабларга бўлинганида қуйидагича: 1. Шарқ дорилфунунида 89 та, ҳаммаси Туркистон мусулмонлари. 2. Свердлов университетидида 14 (шундан уч нафари ўзбек). 3. Ҳукумат дорилфунунида 15 та (1 таси ўзбек). Олий уста

техникумида (11 та), Қишлоқ хўжалик академиясида (8 та), Олий мусиқа мактабида (10 та), Санои нафиса мактабида (20 та), Шарқ дорилулумида (2 та) ҳам туркистонлик талабалар бўлсалар-да, ўзбеклар уларнинг умуман арзимас қисмини ташкил этади. Бошқа олий мактаблар ҳам оврупаликлар билан тўладир. Кўрсатилган олий мактаблардаги рус ва яҳудий шогирдлар ўзлари Туркистон номидан келган бўлсалар ҳам, ўқиб битиргач Туркистонга фойда келтиришига ишона олмаймиз. Сабаби, буларнинг ўрталарида байналмилалчилик руҳида ва Туркистоннинг маҳаллий халқларининг фойдаси учун ишлайтирганлари кўринмайди. Бу ёз талабаларни юбориш тўғрисида Туркистон ЦИКнинг ҳаракати бор деб эшитамиз. Туркистон мусулмонларининг ичида олий маълумотлик ёшларнинг йўқлигини назарда тутиб ҳозирда Туркистон дорилфунуни ва ишчилар факультетининг охириги синфида ўқувчи кишилардан юборишларига ишонамиз.

Бу ерда ўқиш асбобларининг мукамаллиги ўқитувчилар илмий томонининг қувватлилиги, албатта, Маскавга келиб ўқувчи ўртоқларимизга зўр фойдали бўлиб чиқадир. Бугунга қадар Туркистоннинг партия ташкилотларидан Маскавга юборилган ўзбек йигитлари ичида русчани биладирганлари жуда оз. Улар дарс ва лекциялардан фойдалана олмайдилар.

Туркистоннинг эгаси ўзбек, қозоқ-қирғиз ва туркманларни аҳволи мана шу ҳолда. Туркистондан Туркистонга келажакда фойдаси тегадирган кишиларни танлаб юборилмоғи керақдир.

Бошқа жумҳуриятларнинг бунда бўлган шогирдлари ўзларининг бундаги ваколатхоналари орқали мамлакатларидан кўмак олиб ўқишларини роҳат билан давом эттириб турганларида Туркистон шогирдлари бўлса ярим очлик ҳолида кун кечирадилар. Бундаги Туркистон вакилимиз томонидан чақалик бўлсин кўмак ололмаймиз. Ваҳоланки, бугун очлик билан кун кўриб турган жумҳу-

риятлар ҳам ўзларининг юборган шогирдларидан хабар олиб, овқат ва ўқишларига керак яроқлари билан таъмин этиб турадилар... Ишни ривожига учун Туркистон ҳукумати бу йўлда катта аҳамият бериб ўз вазифаларини ўрнига қўйишларига ишонаман.

*Москва, 1922 йил 5 апрель
Қизил байроқ, 1922 йил 1 май*

Сирожий

ГЕРМАНИЯДА ЎҚУВЧИ МУСУЛМОНЛАР

Берлиндаги татарлар томонидан Россия мусулмон талабаларига ёрдам учун бир жамият очилиб, шу жамиятга Германия ҳукумати томонидан бирмунча десятина ер ва бинолар берилган. Германия мактабларига кирмак учун ҳукумат томонидан фақатгина 3 шарт бор: 1) шогирднинг аъзоси (соғлиғи)га шаҳодатномаси бўлмоқ; 2) шогирднинг сиёсат ва савдо ишларига аралашмаслиги; 3) таҳсил тамом бўлгач, тўхтамасдан ўз ватанига кетиши, ўз қавмига хизмат қилмоқлиғидир. Бир шогирд керак ҳукумат томонидан таъмин қилинсин ва керак хусусий ўз масорифи билан ўқисин. Унинг таҳсили тамом бўлганидан сўнг ватанига бориб хизмат қилмоғи мажбурийдирким, ҳукумат бунини полиция кучи билан ҳам қиладир.

Германиянинг энг яхши мактаблари Берлинда эмас. Оддий ва кичик шаҳарларидадир. 50 – 60 минг нуфусга эга бўлган бир шаҳарда 13 – 15 минг ўқувчиси бўлган олий ва ўрта мактаблар бор. Бу шаҳарларда кайф-сафо ишлари ортиқ тараққий қилмаганлигидан ғоят даражада арзончилик ва шогирдларнинг ахлоқлик бўлишига-да катта таъсири бор.

Германия мактабларидан бизнинг учун энг мувофиқ бўлгани техника, зироат ва табобат мактабларидир. Чунки биздек иқтисодий ишларда кейинда қолган бир қавм

учун куруқ хаёл ва фалсафа олимларидан кўра мамлакатнинг қон томирларини идора қилгучи амалий кучлар лозимдир. Бизнинг учун йўл шул мактабларда тортахассис (узкий специальность) усулининг юритилишидир. Бошқа мамлакатнинг олий ва ўрта мактабларида ўқиш учун кўп фанлар ва ишларни билмак лозим. Ҳолбуки, Германиянинг олий ва ўрта мактабларига кирмак учун бир шуббада ўқилатурган илмнинг ўзини яхши билмак кифоядир.

Олмонларда бир ёшда бўлган шогирдлар ибтидоий мактаблардан бошлаб олий мактабларни тамом қилгунча бирга бўлалар. Яъни бир синфда мухталиф ёшда бўлган шогирдлар йўқ ва бир шогирднинг бир синфда икки йил қолиши кўрилган иш эмас. Шунинг учун мактабларга қабул этиш қоидаси ичига ёш масаласи тамом киритилмаган. Шул сабабдан чет мамлакатлардан борган талабалар қанча ёшда бўлса бўлсин, қабул қилинадир. Фақат кўлида ўз мамлакатининг вакили томонидан расмийлаштирилган, бурун ўқиган мактаб идораси томонидан берилган бир шаҳодатномаси бўлмоғи шартдир.

На ҳукумат томонидан ва на-да хусусий тўдалар томонидан таъминот олиб боришга имкон топа олмаган дардлик ёшлар олтин ҳисоби билан 200 сўм пули бўлганда қулайлик билан Германияга борар ва таҳсилни давом эттира берурлар. Бу пулнинг 70 сўми санад (гувоҳнома)лар олмоқ ва йўл масорифига тутмоқ учун бўлиб қолгани Германияга боргандан кейин 5-6 ой немис тилини ўрганмак учундир. Мактабга қабул қилингандан кейин Россия мусулмон ўқиғувчилари учун кечинишга пул топмоқ ғоят қулайдир. Овруро урушидан кейин турк қавмининг тилларини ўрганмакка немислар орасида буюк бир мароқ кўзғолди. Ҳар ўқиғувчи ўз қавмининг тилини олмонларга ўқитиб, маишатини таъмин қиларлиқ пул топа билур. Иккинчи йўл эса Шарқ кечалари ясашдир. Билетлари жуда қийматбаҳолик бўлса ҳам, немислар Шарқ кечаларига зўр мароқ билан келарлар. Шунинг учун-да Германияга борғувчи талабаларнинг миллий

кийимлар олиб бормоқлари лозимдир. Шунинг ҳам жуда бир ишонч билан айтиш мумкинлиги, Россия мусулмонлари орасидан борган бир ўқувчининг Германия мактабларига қабул қилинмасдан қолиши эҳтимоли ҳеч йўқдир.

Бу кунларда Германиянинг олий ва ўрта мактабларида бўлган ислом талабалари шу ҳисобдадир: 1) Ҳиндистондан 50, булар ўз масофирлари билан ўқиғувчилар бўлиб, мажус ҳиндчиларда шу ҳисобдадир; 2) авғонлар 40, буларни авғон ҳукумати таъмин этадир; 3) усмонли турклари 1000, буларнинг ҳам аксари хусусийлардир; 4) татарлар 40, буларнинг 12 таси ҳукумат томонидан таъмин қилинадир; 5) Миср араблари 400; 6) Макка, Мадина, Тунис, Тароблис, Жазоирлардан борганлар 40 нафар; 7) Озарбайжон туркларидан 70; 8) қиримлилардан 2; 9) Қафқоз тоғлиқ халқларидан 6; 10) ўзбеклардан хусусий бўлароқ бир ўқувчи бор (А.Муродий), ҳаммаси 1649 нафардир. Усмонли турклар ва татарлардан бошқа ҳеч бир қавмдан Германияда ўқувчи хотин-қизлар йўқдир.

Ҳозирда Германияга борадирган ўқувчилар ҳисоби: 1) Бухородан 42; булардан 3 таси татарлар, қолгани ўзбеклар; 2) Хивадан 5; 3) Қозоғистондан 15; 4) Бошқирдистондан 10; 5) Татаристондан 10 (Туркистондан борадирган ўқувчиларнинг сони ҳозир маълум эмас). Буларнинг ҳаммаси ҳам ўз жумҳуриятлари томонидан таъмин қилиниб юбориладилар. Булардан бошқа халқ томонидан иона тўплаб, Москва ва Қозондан 20 ўқувчи юборилғусидир. Тошкентдан хусусий бўлиб 5 ўзбек (бири қиз – Х.Мажидхонова), татарлардан 14 (буларнинг 5 нафари қиз) кетадилар. Мажористон мактабларида ҳам шул шартларнинг борлигича топилиши устига улар ўзларини туронлик санағонлигидан Россия туркларига кўп риоя қиладилар. Бу кунда Мажористон олий ва ўрта мактабларида Россия турклари учун 12 стипендия ҳам бор.

Қизил байроқ. 1922 йил 31 август

ЎҚИҒУВЧИ ТАЛАБАЛАРГА КЎМАК БЕРИШ ЛОЗИМ

Россияда ўқиғувчи талабаларимизнинг сони борган сари кўпайиши аниқдир. Бултур бутун Россияда туркистонлик талабалар 20 га етмагани ҳолда, бу йилги ўқиш вақтида (агар борғучи ўқувчиларга турли тўсиқлар бўлмаса) 200 дан ошиши мумкиндр. Бултур Масков ва Петербургда ўқиғувчи талабаларимизнинг маишат ва ўқув асбоблари етишмаганлиги орқасида уларнинг қандай қийин ҳолларга тушганлари кўпимизга маълумдир. Россияда ўқувчиларимиз ўз оқ-зорларини эришдирмак учун бор кучлари билан тиришиб кўрдилар. Туркистондан иш билан Масковга борган мусулмон масъул ишчиларга ўзларининг камчиликларини эшиттириб турдилар. Буларнинг дард-ҳасрати ҳар ким томонидан эшитилди. Лекин чораси кўрилмади. Бу йил борган шогирдларнинг ҳам жуда кўп нарсадан етишсизликлари, овқат-кийим ва ўқув қуроллари важҳидан жуда кўп қийинликларни тортишлари аниқдир. Шу нарсаларни ким бажарадир? Бу муҳим иш ўз ишимиз бўлганлигидан мунинг чорасига киришмак ҳам, албатта, ўз вазифамиздир.

Россияда ўқиғувчи талабаларимиз учун ўзимиздан тўпланган налоглардан бир миқдорини чиқариш керак. Ҳамда ўзимизнинг миллий бойлигимиз бўлган вақфларнинг йиллик вардатидан бир қисмини ажратиб, Россияда ўқувчи талабаларимизни овқат, кийим ва ўқув қуроллари билан таъмин этишимиз керак. Бундан бошқа ҳеч чора йўқдир.

Қизил байроқ, 1922 йил 6 сентябрь

ОВРУПОДА ТУРКИСТОН ЎҚУВЧИЛАРИ

Сўнги кунларда юртни идора қиларлиқ сиёсий, илмий, фанний муқтадир кучларимизнинг йўқлиғи очик ва қаттиғ сезилди. Замонимиз Туркистондан ўзини ўзи идора қила олатурғон устолар талаб қила бошлади.

Мана шул ҳолларни кўрган Туркистон ёшлари борлиқ ҳаётимиз, нажотимиз маорифда, маориф ҳам Оврупода эканлигини билиб, Оврупо сари оғила бошладилар. На-тижада Қафқоз, Бокуда 50 лаб, Масков, Петербургда 150 лаб, Берлинда 70 лаб, бутун Оврупода борлиғи 270 га яқин Туркистон ўқувчиларини кўрамыз. Бу кўриниш, ҳар ҳолда, Туркистоннинг келгуси порлоқ, тарихининг жонлиқ эканлигини билдирадир. Ундай бўлса-да, бироз умид боғлатади. Бироқ, ҳайҳотки, бу сонлар бошқаларга қараганда йўқ даражасидадир.

Яқинда Берлинда ўқувчи бир ўртоғимиздан келган хатда фақат Германияда ўқувчи бошқа мамлакат болаларини қуйидагича кўрсатадирки, биз ўз сонимизга қараб уялсоқ, қизорсоқ бўладир.

Руслар 10000, японлар 4000, усмонли турклари 2000, мисрлилар 300, ҳиндистонликлар 500, араблар 200, эронликлар 500, афғонлар 500, бутун Туркистондан 70 талаба илм олади.

Туркистон ўқувчиларининг кўпини Бухоро таъмин этадир.

Масковдаги ҳисобсиз олий, ўрта мактабларда ўқувчи шогирдлар орасида туркистонлилар денгиздан бир томчи қабилдадир. Булар ҳаммаси бошқа миллатларнинг шогирдлари билан тўлиқ. Ўтган йил Туркистон ўқувчилари Масковда ёлғиз 10 та бўлғонлари ҳолда, бу йил Петербурғ, Масков ўқув юртларида 100 кишилиқ истипендия очилиб, яхшигина таъмин этилганлар.

Четда ўқувчи болаларини йўқлаб турғон бошқа миллатлар каби бизнинг Туркистон зиёлилари, маорифпарварлари ҳам ўзларининг «жийда халталари» билан четдаги ўқувчиларини йўқласалар, ёрдам этсалар, яхши бўлур эди. Юрти, элидан узоқ турғон ўқувчилар Туркистондан шуни куталар. Шундай бўлса, истипендиясиз турғон юзлаб ўқувчиларимизга бироз мадад бўлур эди. Юртидаги камчиликларни кўриб юраги ачинатурғон ёшларимизнинг кундан-кун, йилдан-йилга кўпайиши лозимдир.

Туркистон. 1923 йил 1 январь

Туркистонлик

БАЛАДИЯ ИДОРАЛАРИ УЧУН УНУМЛИК ЖОЙЛАР

Янги иқтисодий сиёсат ички унумларимизни табиий бир йўлга туширди. Энди бошқа бойлигимиз каби баладия идорамизга ҳам унумнинг тинмасдан оқиб туриши баладиянинг сандуғиға оқчанинг киришидан сезилиб туродир.

Локин замон жуда жиддий, бизга ҳар нафасда «Кўзингни оч!» деб туртиб турадир.

Бир тарафдан, беш йил ичида бузулғон, хароб бўлғон биноларимиз, кўча-кўприklarимиз тузатиш ва ўнглашни талаб қилса, иккинчи ёқдан, маориф, соғлиқни сақлаш, милиция, ижроқўм каби муҳим идораларни шаҳар унуми устига юклаб турадир.

Ҳозирғи унум қанча зўр бўлса-да, кўрсатилган ерларга сарф этиш учун кифоя этмайдир. Энди унумни оширмақ учун унум манбаларини топиш лозимдир. Шаҳарнинг энг унумлик жойлари баладия идорасининг машруъ ҳаққи бўлган электрик истансалари, кушхона, трамвай (кўнка) ва телефон истансаларидир. Буларни баладия идоралари

қарамоғига ўтказилиши керак. Ҳозирда бу унум манбалари ҳар хил муассасалар қўлида бўлиб, тушган унуми тегишлик ерига сарф бўлмай келди.

Бу унум манбаини баладия идораси қўлига олиб бериш учун шаҳар ижроқўмлари жиддий ташаббус ила киришишлари керак.

Шу йил 4 июлда Халқ комиссарлари шўроси юқоридаги кўрсатилганларни бутунлай баладия идоралари қўлига бериш учун қарор чиқорган эди. Нима учундир ҳалигача бу қарорнинг натижаси кўринмай турадир. Шаҳарнинг юраги устида гулдураб юриб турган бу маданий кучлардан тушган унум шу шаҳарнинг маориф ва маданиятига сарф этилиши лозимдир. Бу тўғрида ишбилармон, савдо-саноат курпир (кооператив)лари билан турган халқ хўжалиғи бошқармаларининг ҳар хил баҳоналарини қабул қилмаслик керақдир.

Туркистон. 1922 йил 24 сентябрь

Талаба

ЎЛКА ЎЗБЕК БИЛИМ ЮРТИ ЭСДА ТУТИЛСИН!

Ҳар бир тушунган кишининг қулоғига ўзбек билим юрти номи эшитилганда ўзида бир шодлиқ ҳисси уйғониши табиийдир. Лекин бу шодлиқ ҳиссининг уйғониши ўзбек учун ва ўзбекнинг илмий истеъдодгоҳи бўлган ўзбек билим юрти учун фойдалиқ натижани бера олмай-дир.

Ўзбек билим юртининг давом ва бақоси учун қуруқ ҳис уйғонишигина кифоя қилмасдан, уйғонган ҳиснинг таъсири билан ўзбек билим юртига моддий ва маънавий кўмак бериш билангина миллатнинг эҳтиёжиға фойдалиқ жавоб бериш мумкин-дир. Бўлмаса, қуруқ ҳис

уйғонгон ерида қотиб қола берадир. Ўзбек билим юрти очилгон йилидан кўра бўлур ўз бошидан ғоят оғир кунларни кечирди. А, бу бўлса жуда умидсизлик кунларни кечириб турадир. Мактаб маънавий қувват билан таъмин қилинмағони каби, моддий қувватида жуда заиф ва бўшдир. Бултур ўлканинг ҳар томонидан келган ўқувчилар минг қийинлиқ билан қишдан чиққанларида олдиларидан имтиҳон келиб чиқиши уларнинг қайтадан ўз жойларига қайтишларига боис бўлиб, ўқушлар тўхтагон эди. Энди бўлса ўқиш мавсумида, бир томондан, очлиқ, иккинчи томондан, баъзи ўқувчиларнинг касаллиги ўқувчиларнинг руҳини синдириб, бу йилги ўқиш мавсумининг қийинлиқ билан ўтишига комилан ишонтирмақдадир.

Ўқувчиларнинг турмушида ҳозирги қийин ҳоллар мушоҳада қилингон бир ҳолда қишқи ҳолимизга вой дейишга тўғри келадир.

Ўзбек билим юртининг теварагидаги билим юртларининг ҳолига келсак, бизнинг билим юртининг ҳолидан бус-бутун бўлакчадир.

Улар моддий ёқдан қанча таъмин қилинган бўлсалар, маънавий томондан ҳам жуда қаноатланарлиқдирлар.

Биз ўқиғувчиларнинг биргина тилаги бор: бутун ўзбек масъул ишчилари ўзбек билим юрти деган бир илм манбаи борлигин ва бу манбадан фойдаланиш учун билим юртининг моддий ва маънавий ёқдан бой бўлиши лозимлигин кўзда тутиб ўзбек билим юртини ҳар соат, балки ҳар минут эсда тутуб туришлари лозимдур.

Туркистон. 1922 йил 24 сентябрь

МАСКОВДАГИ ЎҚИГУВЧИЛАРИМИЗ ТЎҒРИСИДА

Бу йил Масков ва Петербургга турлик билим юртларида ўқимоқ учун кўпгина йигитларимизнинг кетганликлари маълумдир. Бу ҳол йўқсул элимизнинг саодатини истаган ҳар бир кишини суюнтириб, юртимизнинг келгуси учун порлоқ умидларга солмоқдадир. Шунинг билан баробар, шу хайрли ишни нимагадир ёмон кўрган, шуни «хато» деб ўйлагон кишилар ҳам бор экан. Масалан: бир муддат Нижний ярманка (ярмарка)си билан Масковда бўлиб, шу кунларда Тошкентга қайтган ва қандоғ ўй ва фикрга молик бир киши эканлиги бизга маълум бўлгон бир йигитимиз Масковдаги ўқиғувчиларимиз тўғрисида ҳар хил бўлмағур хабарлар тарқотғон. «Масковга боргон ўқиғувчиларнинг деярли ҳаммаси ҳар кимнинг олдига кириб тиланиб юрадирлар», – деган. Бу ёлғон ва асоссиз хабар Масковдаги ўқиғувчиларимизнинг яхши жиҳатига суюниб, ёмон жиҳатига куюниб юрган кўп кишиларимизни ташвишга солғон, улар орасида ҳар хил гап-сўз, ташвиш қўзғотқон.

Шунинг учун биз ундай ташвишланган ўртоқларга ва Масковдаги ўқиғувчиларимизнинг ота-оналарига хабар берамизким, Масковдаги ўқиғувчиларимизнинг барчаси бугун яхшилаб ўрнашқонлар. Таъминотлари яхши, ўртоқ Боту каби фидокор йигитларимизнинг ғайрати орқасида Туркистон жумҳуриятининг Масков ваколатхонаси уларга моддий ёрдамда бўлингон. Бу тўғрида идорамизда хатлар, хабарлар бор. Масковдан келган ишончли кишилар бизга маълумот бердилар. Шунинг учун бу жиҳатдан ташвишланишга сира ўрин йўқдир. Тарқатилган «қўркунчли хабарларнинг асли ва асоси йўқдир».

*«Туркистон» газетасининг бошқармаси
Туркистон. 1922 йил 5 октябрь*

СЎНГГИ КЎМАКНИ КИМЛАРДАН КУТИШИМИЗ КЕРАК?

Туркистон халқининг билим олмоқ тўғрисидаги интилиши ва, энг тўғриси, дунёда яшаш учун қилган орзуси сўнги 5-6 йилдан тубли равишда бошланадир. Бундан илгариги даврда бундай орзу ва интилиш йўқ деярлик бўлса-да, жуда кучсиз бўлгани учун биз ул вақтларни чин билимга интилиш даври деб айта олмаймиз.

Чиндан шундай. Бугунда ўқитувчилар билим юртлари, хотин-қизлар билим юрти ва бошқа муҳим билим юртлари, айниқса, Оврупо майдонида ўз борлигини кўрсатувчи Туркистон йигит ўқувчилари мундан 5-6 йил бурун йўқ эди.

Ўзгариш баракасида эскидан бери бизнинг миямизда ўрин олиб қолган чирик тушунчаларимиз, яна тўғрироғи, яшамоқ йўлларини тескарисинча англашимиз энди бутунлай иккинчи бир ҳолга, ўхшатиб бўлмас бошқа бир тусга кира бошлади. Бунинг натижасида биз билимга кенгроқ бир қараш билан қараб ҳозирги ўлжаларга бироз бўлса-да эга бўлдик.

Бироқ бизнинг келгусидаги план ва яшамоқ йўлидаги чизган чизиқ шундай улўғдирким, бунинг учун бизнинг ҳозирги билим юртлари ва четдаги озгина ўқувчиларимиз бу чизиқ ва планларни бизнинг ўйлаганчалик қоплоя оларлиқ бир ҳолда эмасдирлар.

Энди ҳол шундай эса, биз бунга қарши нима қилмоғимиз керак бўлур? Албатта, бунга қарши яна бир неча билим юртлари очмоғимиз ва Оврупога мингларча ўқувчилар юбормоғимиз зарурдир.

Мана, биз шу муқаддас хаёл билан хаёлланар эканмиз, бизга, энг биринчидан, шул тилакка етиш учун қандай ишламак керак деган бир фикр эсга тушадир. А, бул фикрни тубли равишда майдонга чиқариб, ишга ошириш учун эса энг олдин ўқувчиларнинг таъмини ва бу тўғрида

бўлатурғон ва бўлиб ўтмиш моддий кўмаклар тўғрисида бироз сўзлаб ўтмакка тўғри келади.

Туркистондан четга бориб ўқиш учун 1921 йил бошларида Ўзбек билим ҳайъати томонидан бир лойиҳа тузулиб, бошида студент Саййид Алихўжа бўлгани ҳолда, бир неча ўқувчиларнинг рўйхати олиниб, ҳукуматга топширилган эди. Бир неча муддат бунинг кетидан юриб, натижада ҳукуматимизнинг моддий кўмак бера олмаслиги билинган, бу масала ўз-ўзидан тўхталди. Лекин ўқувчиларнинг орасида кўтарилган четга кетиб ўқиш ҳаваси эса бунинг билан битмади. Ўқувчилардан қайси бир ўзига тўқроқлари (гарчи борлиқ нарсаларини сотиб бўлса-да) яна четга кетмак орзусида бўлдилар.

Буларнинг ўзаро ташаббусини кўрган Ўзбек билим ҳайъати четдан томошачи бўлиб тура олмади. Бўлса-бўлмаса-да, умид билан ишга киришди ва четга кетгучи студентларнинг ўзларидан бир комиссия тузиб ва бунга ўз аъзоси бўлган Саййид Алихўжани шул комиссияга бошлиқ этиб «Кўмак» отида бир уюшма тузди. Уюшма кечакундуз ишлаб, турли ёқдан гадойлик қилиб бўлса-да бир кишини четга жўната олди.

Ҳозир четда ўқувчи талабаларнинг бир нечаси «Кўмак» уюшмасининг юборган талабаларидир. Энди биз «Кўмак» уюшмасининг юборган кишилари тўғрисида чуқурроқ ўйласак, бул бояқишларнинг ҳам моддий ёқининг тўла эмаслиги кўринади. Ҳатто шул «Кўмак» уюшмасининг юборган бир кишиси Масковда пулсизликдан қайтиб келишга ва ё кўзлаган ерига боришга оқчаси йўқлигидан боши айланиб ярим йўлда қолмишдир.

Мана бу хилларни ўйлагач яна «Ўзинг учун ўл, етим!», «Кўйнингдан тўкилса, қўнжингга» деган мақоллар бўйинча бор кучимиз ила оқчамизни аямасдан билим юртларимизга ва четдаги ўқувчиларимизга кўмак этмагимиз керакдир. Бу тўғрида эса бошқалардан кўмак кутишимиз бўшдир.

Биз шул билим юртларимиз билан четдаги ўқувчиларимизга кўмак берганда яна дунёда яшамокқа ҳақлик бўлурмиз.

Туркистон. 1923 йил 27 январь

Аҳматжон (Ёқубов)

ЧЕТДА ЎҚУВЧИ ТАЛАБАЛАРИМИЗГА КЎМАК ИШЛАРИ

Элимизда кундан-кунга маданий ҳаёт томонига жиддий интилиш, олий мақсадга қараб қанот қоқиш кўринмоқдадир. 200 – 300 йиллаб муздек қотиб қолган элимизнинг ўзгариш қуёши таъсири билан қўзғала бошлаганига энди 5 йил тўладир.

Бу 5 йил ичида маданий ҳаётга қараб жилишимиз жуда аҳамиятсиз кўринса-да, ҳақиқатан ҳафта сайин, кун сайин тошбақақадам билан кўпгина масофа юрганимизни ҳеч ким яшира олмайди. Бу жилишимизнинг табиий қадам билан жилиш тусига киришига имонимиз комилдир.

Мана, илмий ўзгаришимизга 5 йил бўлган тепамиздаги 23 йилда Россиянинг муҳим шаҳарларидаги юқори ва ўрта мактабларида, Озарбайжоннинг марказий шаҳри бўлган Боку шаҳрида, ҳатто Германиянинг Берлин шаҳрида ўқуб ётқон анчагина ўқувчиларимиз борлигини кўрамиз.

Кундан-кунга элимизнинг «Бўлса бўлар, бўлмаса ғовлаб кетар» янглиш тушунчаси йўқола борганини кўрамиз.

«Элимизнинг» дейишдан мақсад бу ерда, афсуским, омма эмасдир. Ҳали бутун омма тузилган равишда билим сари оқилғони йўқ. Бу кунда тараққиёт йўлига қадам босган бир қисм ёшлар экан. Бу йўлда халқимизнинг баққоли, қассоби, аён ва ашрофига қадар тортиш керак. Ана ўшал вақтда ўзбек миллатида маданиятга томон ялпи оқим бошланадир.

Бу йўлда ҳар бир тушунган киши тиришмоғи ва чолишмоғи лозимдир.

Биз ёшлардан ўтказган майда-чуйда тажрибаларга кўра ҳаммани шу муқаддас ипга боғлашга имкон борлигига ишона бошладик.

Сўнги вақтларда бутун ўлка сатҳида халқнинг маориф масаласини қаерга бошлагани Германия, Озарбайжон, Россия шаҳарларидаги ўқувчиларимизни таъмин қилиш ва уларга ҳар бир йўл билан кўмак бериш тўғрисида ҳар жойда мажлислар қурилиб, музокаралар, фикр олишувлар бўлиб тургани ва ҳам амалий йўсунда кўмаклар тўпланиб ётганини эшитиб ва кўриб турмоқдамиз.

Бундан кейин ой, ҳафта, ҳатто кун сайин четда ўқувчи талабаларимизга кўмак юбориб туришимизга ишонамиз. Берлин ва Озарбайжонда ўқувчи талабаларимиз учун муҳим кўмак берилиб тургани ва Россия қурултойига борганда Эски шаҳар ижроқўмининг раиси ўртоқ Миржамолов ва бошқалар томонидан Масковдаги талабаларимизнинг ҳоллари текширилиб чиқилди. Кўмаклар бериш учун ваъдалар берилиши, четда ўқувчиларга кўмак комиссиялари тузилиб ишга киришгани юқоридаги умидимизнинг бўш умид эмаслигини очиқ кўрсатадир.

Бундан кейин матбуотимиз ҳам четда ўқувчиларимизни доимий суратда қайғуриб туришига ва матбуот бетларида берилган кўмаклар ва бу йўлда ишланган ишлар тўғрисида мукамал ҳисоботлар берилиб турилишига аминмиз.

Эй келгуси учун қайғурғучи жигарпораларимиз! Ўқушни давом эттирингиз! Сизнинг кўмагингизга элимиз белини маҳкам боғлагандир.

Туркистон. 1923 йил 9 февраль

ЧЕТГА КЎПРОҚ ЎҚУВЧИЛАР ЮБОРИШ КЕРАК

22 йил ўқиш мавсумида Тошкентда ташкил этилган «Кўмак» уюшмасининг ташаббуси, Туркистон ҳукумати-нинг кўмаги, Бухоро жумҳуриятининг ғайрати ва Шўро-лар Россиясининг соясида Туркистон ва Бухородан 70 га яқин ўқувчи Германияга кетган эди.

Германияда Россиянинг 10000, Япониянинг 4000, Тур-киянинг 3000, ҳатто Хитойнинг 3000 талабаси бор экан...

Мана бу ҳисобга қараганда, 12 млн нуфусга молик Тур-кистонимиздан 70 гина талабанинг бўлиши ҳеч вақтда бизни қаноатлантира олмайду. Ҳаракат қилиб, келгуси йилларда Оврупонинг ҳар бурчагига 70 минглаб талаба-лар юборишимиз керакдир. Бизнинг дўхтуримиз, адиби-миз, муаррихимиз, техникимиз, файласуфимиз ва ҳоказо улуғ ишчиларимиз йўл бошлағувчиларимизни ўз ичимиз-дан чиқаришимиз лозимдир. Тажрибалик дўхтирлари-мизнинг йўқлигидан элимизнинг буюк қисми қўрқинчли юқумлик касалликлар билан дунёга вақтсиз видоъ этмоқ-далар.

Тарбия йўсунини билмаганимиз учун янги туғилган бо-лаларнинг 30 – 40 фоизи ўлиб кетадир. Тошкентнинг ўзи-да бизга қараганда озгина бўлган овруполикларнинг 100 га яқин дўхтурлари бор. Бизда бўлса соғни касал қилғу-чи, касални ўлдиргувчи 5 – 10 та нодон табибларимиздан бошқа ҳеч нимамиз йўқдир.

Бизда агрономлар йўқ. Боғ ва экин ишларимизда бўл-ган ихтисоссизлигимиз орқасида унадирган ҳосилотнинг ўндан бирини ҳам ола олмаймиз. Оврупо ўз илми орқаси-да экинчилар ишларини жуда осон йўлга қўйгандир. Ғай-римунбит ерларни мунбит (ҳосилдор) қилиб юборадир. Юз кишининг ишлайдирган ерини ёлғиз бир киши ишлаб юз киши ишлагандек ҳосил оладир.

Тегирмонимиз, обжувозимиз, мойжувозимизга келсак. Ҳозир ишлаш эмас, уларни миллий музахоналарга қўйиб қўйганимизда ота-боболаримизнинг қандай ваҳшийлик билан яшаганидан ибрат олишимиз керак эди. Лекин, афсус... ҳамон биз ўзимиз ваҳшиёт даврида яшаймиз. Бутун ўлкамиздаги жувоз, тегирмонларимиз бир йилда ишлаб чиқарадиганини Оврупонинг бир заводи бир кунда ишлаб чиқарадир.

Мамлакатнинг ҳаёти бўлган сув ишларимиз ҳам бизнинг жаҳолатимизга қурбондир. Оврупо сувсиз ва ғайримунбит ерларни ишга киритган бир замонда биз катта-катта дарёларимиздан баҳра ололмасдан ташна ҳолда яшаймиз. Оврупо минглаб одамларни ҳавода юритган чоғда биз ҳали Имоми Аъзам араваси билан нашъу намо қилмоқдамиз.

Бундай кўнгилсиз ҳолларни ҳозир ҳам сезмасдан кўр каби туришимиз энди уятдир.

Бизнинг табиий бойлигимизни четлар эмас, ўзимиз ишлашимиз керак ва бу йўлда ҳар ким маслаҳат қилсун, ўйласун. Ҳар бир маслаҳат, ўйлашнинг натижаси болаларимизни четга юбориб ўқитиш бўлиб чиқсун.

Туркистон. 1923 йил 11 март

КИЧИК АРМУҒОНИМ

Хайринисо Мажидхон қизига

Қоро турмуш чангалидан қутилиб,
 Эрк чечаги тақа олгон кучли қиз,
 Эски одат санамларин парчалаб,
 Эрк-Тангрига сажда қилгон руҳли қиз,
 Йўлинг тўғери, ортга боқма, кетавер!
 Илгарилаш ашуласин айтавер!
 Тўғери йўлинг нурли, узун – улугдир,
 Улуе йўлнинг тармоқлари чексиздир,
 Тармоқли йўл тажрибасиз, соф, содда,
 Кўзлар учун хатар билан тўлуғдир.
 Ишонамен, сенинг кўзинг ўткир кўз,
 Мийянг кучли, керак эмас бошқа сўз!
 Тор қафасдан қочиб кўкда ўйнагон,
 Эркинликнинг қучогида дам олгон
 Гўзал қушининг овчилари кўп бўлгай,
 Пайти келса, қуш тубанга тортилғой,
 Бу ҳақиқат! Учар экан, қараб уч!
 Эҳтиётсиз юксалишдан умид пуч!
 Сенга қарши бугун кўкка юксалган
 Лаънат, қарғиш «ҳеч»дан чиққан «ҳеч»гина,
 Келгусида йўлларингга тўшалган
 Раҳмат, олқиш қаршисида кичкина.
 Илгарила, йўл сўнгида ёруғлиқ!
 Югуришга зарар этмас оруғлиқ!

Масков. 1922 йил 6 ноябрь.
 Маскавдан Берлинга жўнашлари муносабати билан
 Туркистон. 1922 йил 29 ноябрь

БИЛИМ ЙЎЛИДА
(«Кўпайсин» дейман)

Эзилган миллати, қоронғуликда қолғон юртини келгусида чин билим билан ёритмоқ учун бу йил хорижга кетган талабалар орасида қизим Хайринисо ҳам бор эди.

Билим учун узоқ элларга биринчи ўзбек қизини юбориш шарафи, шукрлар бўлсинким, менга насиб бўлмиш. Ҳозир мен шу муносабат билан ҳар ердан қутлаш хатлари олмоқдаман. Шуларнинг ҳар бирига айрим-айрим хат ёзиш мумкин бўлмағонлиғи учун уларнинг ҳаммасига бирдан, айниқса, ғоят қизғин туйғулар билан қутлаган Москва ва Боқудаги талабаларимизга, Қозон ва Оренбург маданият-маориф ходимлариға, ёш шоиримиз Боту ўртоққа ташаккуримни билдириб, билим истаб дунёнинг ҳар томониға ёйилатурғон йигит ва қизларимизни «Кўпайсин!» дейман.

Туркистон. 1922 йил 18 декабрь

А.С./Абдулҳамид Сулаймон ўғли Чўлпон/

УЛУҒ УСТОД ФИТРАТ АФАНДИГА

Фазилатли афандим!

Бундан бир ой муқаддам Бухороға бориб жанобингизни зиёрат қилган, ўзимнинг Германияга бориб ўқув ниятида эканлигимни айтган эдим. Шу ниятимга етиш ёлғуз жанобингизнинг ёрдами-ла мумкин эканлигини арз этиб, бу хусусда ёрдмингизни дариг тутмаслигингизни ўтингон эдим. Жанобингизда манинг бу рижомни рад этмай 3-4 ой сўнгра Бухородан юбормоқчи бўлган ўқувчилар билан қўшиб юбориш ёки Бухородан юборилатурғон ўқувчилар кетгунча етарлик таъминот топсам, паспорт ҳозирлатиб,

сўнг 3-4 ойдан сўнгра юборилатурғон ўқувчилар билан таъмин этилишимизни сўзлаган эдингиз; бул сўзингиз мени жуда суюнтирган эди.

Ҳозир менинг дардим тағи[н] зўрайди. Германияга тезроқ кетиб, келгуси ўқув йилида ўзимни Германия дорилфунунида кўрув иштиёқи кучайди. Ўзимни 4 ойга қадар таъмин этарлиқ ақча топдим. Биргина бул 4 ойлик таъминот кифоя эмас деюб ўйлаб яна сиздан ҳам бироз кўмак кутаман!

Азиз устод!

Германияга кетар учун энг керакли нарса паспорт бўлгани учун шуни юбормоғингизни ўтинаман.

Суюкли устод!

Паспортни тезроқ юбормоғингизни, бироз моддий ёрдам бермоғингизни, келгусида Бухоро ҳукумати томонидан Берлинга юборилатурғон ўқувчилар испискаси (рўйхати) ичинда манинг ҳам отимни бўлунтириб, шул юборилатурғон ўқувчилар билан бирга мани ҳам таъмин этишга ғайрат этмагингизни тубанчилик билан сўрайман, ўтинаман.

Эҳтиром билан шогирдингиз: Абдуғани Ёқуб

Тошкент, 1923 йил 30 январь

Паспортга сурат ҳам керак бўлур деб икки дона суратимни ҳам юбордим. Паспортга отим ёзилғон чоқда «Абдуғани Ёқуб ўғли Қурбон» деюб ёзилса, чунки мени бошқа документларим шул отдадир.⁶⁹

ЧЕТДАГИ ТАЛАБАЛАРГА ЁРДАМ

Тошкентда бир неча йил муаллимлик қилган ишлик ёшларимиздан ўртоқ Абдуваҳҳоб Муродийнинг Германиянинг олий зироат мактабида ўқиб турғонлиги тўғрисида газетамизда вақти билан маълумот берган эдик.

---

⁶⁹ Ушбу мақолани тақдим этгани учун санъатшунослик фанлари номзоди Сирожиддин Аҳмадга миннатдорлигимизни билдирамыз.

Яқиндан мазкур Абдуваҳҳоб ўртоқдан «Кўмак» уюшмасига бир хат келган. Ваҳҳоб ўртоқ ул хатида олий зироат мактабини битиргунича таъмин қилмоқни бўйнига олган хусусий бир шахснинг вафоти орқасида ҳозир бутунлай таъминсиз қолғонлигини, агар ўз юртидан ёрдам бўлмаса, ўқишдан чиқишга мажбур бўлишини ёзадир. Унинг таъминотсизлик сабаблик қийин ва оғир бир ҳолда қолғонлигини Германияга янгигина бориб етган талабаларимиздан ўртоқ Саййид Али ва Аҳмад Шукрийлар ҳам тасдиқ этганлар.

23 ноябрда Тошкент ёшларининг гап мажлисларида шу тўғрида сўз кўзғолиб, ўртоқ Ваҳҳобнинг ёзғон хати ўқулди ва дарҳол уни таъмин қилмоқ учун ташаббус бошланди. Шу ерда йиғилғон ўртоқлар барчаси бир оғиздан ойлиқларининг 25 фоизини беришга қарор бериб, яна бир-икки кишининг ҳиммати билан бир миллиардга яқин оқча тўпланди.

Гап мажлисида ҳозир бўлмаган бошқа ўртоқлардан ҳам йиғиб шул маблағни ўртоқ Абдуваҳҳобнинг бир йиллик таъминотига етказмакка бўлинди.

Шу мақсад билан эски шаҳарда бир адабиёт-томоша кечаси ясамоқ учун кишилар белгиланди.

Бундан бошқа яна четга (Германияга) кетган талабаларимиз фақат бир йилгагина таъмин этилиб кетганликлари эсга олиниб, уларни ўқишлари битгунича таъмин қилмоқ учун жиддий чораларга киришмак лозим топилиб, бу ҳақда келгуси гап мажлисига пухта йўллар ва чоралар топиб келмак учун икки ўртоқ вакил қилинди. Эски одатларимиздан бўлган гап мажлисларида бундай хайрлик ташаббуслар, амалий ҳаракатлар кўрилиши кўп яхши ва ўрнак бўлғулик бир ишдир.

Гапдан ишга, ўртоқлар!

Туркистон. 1922 йил 26 ноябрь

БЕРЛИНДАГИ ТАЛАБАЛАРГА КЎМАК (Ҳисоб)

Тошкентда маориф-маданият ишларида ишлагувчи бир тўда ёшларнинг ташаббуси билан Берлин олий зироат мадрасасида ўқиғучи талабамиз Абдулваҳҳоб ўртоқнинг таъминоти учун қуйидагича моддий кўмак йиғилди:

Сайид Носир Миржалил 20 000 сўм, Толибжон Мусабой 10 сўм олтин, Абдулҳамид Сулаймон 7500; Нажмидин Шераҳмедов 5000; Ҳамидулло Орифжон ҳам Холмуҳаммад Охундийлар 4000 сўмдан; Муҳиддин Усмоний, Мунавварқори, Зуфар Носирийлар 3500 сўмдан, Шокиржон Раҳим, Абдунаби ҳожи ўғли, Тешабек Отабеков, Муҳаммаджонқори Раҳимий ҳам Асадулла Хўжахоновлар 2500 сўмдан; Салимхон Тиллахон 1200 сўм.

6 декабрда ясалғон адабиёт кечасидан соф фойда 75 000 сўм.

Барчаси: 139 700 сўм. Бу пуллар тегишли йўл билан ўртоқ Абдуваҳҳобга юборилди.

Туркистон. 1922 йил 18 декабрь

Усмонхон

ЧЕТДА ЎҚУВЧИЛАРНИ УНУТМАЙЛИК

Туркистон, Бухородан Берлинга ўқишга кетган ўқувчиларнинг кўплари турлик муассасаларнинг кўмаги билан, баъзилари энг кўп бўлганда бир йиллик таъминотларига етарлик нарса билан кетганлар. Баъзи бир талабалар жуда оз оқча, ҳатто қуруқ «таваккал» йўли билан бориб қолганлар.

Маълумдирким, жаҳон уруши натижаси Германиянинг иқтисодий аҳволини жуда издан чиқариб юборди. У ерда ҳам биздагидек соат сари бозор баҳолари кўтарилиб, оқча кадри кун сайин тушиб борадир. Бу, албатта, ўқувчиларимизнинг турмушига таъсир этмасдан қолмайди.

Биз ул ерда ўқувчиларимизнинг муҳтожларини аниқлаб олайлик, уларнинг ҳолидан тез-тез хабар олиб турайлик.

Бутун Туркистондаги ҳиммат эгалари, жамоат ходимлари, масъул ишчиларимиз турлик йўллар ва керак топилган ҳар бир чорани кўришлари лозим. Агар уларнинг овозини Туркистонда эшитмас экан, у вақт ўқишларини давом эттира олмасдан иложсиз Туркистонга қайтиб келишга мажбур бўларлар. Бу хунук ҳол. Албатта, Туркистон жамоат, маориф ходимлари ва масъул ишчиларга уятдир. Келгусимизнинг маҳкам устунни бўлган четдаги ўқувчиларимизни унутмасдан ҳар вақт уларга ёрдам бериш тўғрисида қайғурайлик.

Туркистон. 1923 йил 15 апрель

А.Қамчинбек

«КЎМАК» ТАШКИЛОТИ КЕРАКМИ?

Кейинги икки йил ичида Туркистоннинг дардлик ёшлари ўртасида бир тебраниш, ўрта мактабларга интилиш давом этганлиги яширин эмасдир. Келгуси ўқиш мавсумида ҳам Туркистон олдида юксалиш йўлида бел боғлаш, ерлик халқ болаларидан атрофга кўпрак ўқувчилар юбориш, улардан халқ хизматчилари, инженер, техник, дўхтир, сиёсийон ва элнинг ободлиги учун ишлайдирган йигитлар ҳозирлаш ишлари турадир. Туркистон бу йил Ички Руссия, Озарбайжон, ҳатто буржуа давлати Берлин билим юртларига бир-икки юзлаб ўқувчилар юборилди.

Четга ўқувчи юбориш ва уларнинг таъминотларини биргина ҳукумат бажара олмаслиги табиий эди. Халқнинг ёрдами кераклиги ўз гавдаси билан олдига келиб тўхтади. «Кўмак» ташкилоти тузилди, ишга киришилди. Атрофга ўлка ва шаҳарларга комиссиялар юборилди. Марказий ва ерли фирқа ва шўро ишчилари бўлсин, ҳаммаси ҳам бу тебранишга катта аҳамият бердилар, кўмакларини аямадилар.

Ҳар шаҳарларда сайил, театрулар, кеча-концертлар ва бошқалар ясаиб, совғалар, кўмаклар йиғилди. Бошқа ўл-

каларга қараганда оч Фарғона ўзининг ёрдам қўлини кўпроқ узотди. Фарғонадан қўйлар, отлар, мол, мато, кўмир, ёғ, асал, миллиардлаб оқчалар ва бошқа нарсалар тўпланди. Мана шуларнинг ҳаммаси қайга кетди? Кимларнинг киссаларинда қолди? Бу кунгача газета бетларида бўлсин, алоҳида қоғозларда бўлсун, «Кўмак» томонидан берилган ҳеч бир ҳисоб кўрилмади. Фарғонага «Кўмак» томонидан юборилган комиссиянинг саноқсиз хиёнатлари сўзланади. Шулардан бир нечаси пастдагилар:

1. Хўқандда «Абу Муслим» пьесаси бир неча вақтлаб ҳозирланиб саҳнага қўйилганди. Кўругвчи халқ кўплигидан, билетлар етишмаганидан театру эшиклари милиция қуввати билан сақланиб, миллиардлар (ўша вақт пули билан) фойда кутилган комиссия кассада фақат 100 миллион фойда кўрсатган эди («Абу Муслим»ни ҳозирлаганлардан бири ўзим бўлганлигимдан бундан яхши хабарим бор).

2. Хўқандда сайил ясалганда бу кечадан 1,5 миллиард йиғилган чамаланиб, комиссиянинг бир аъзосига топширилган пулдан иккинчи куни ўша аъзо фақат 380 миллионгина кўрсатган эди (ўша сайил кечасининг фойдаси 1,5 миллиард чамаланганида ўртоқ Аҳмадхонов ва бошқалар ҳам бўлганлар). Фарғонанинг бошқа шаҳарларида ҳам шундайин хиёнатлар бўлганлигини бу йил ёзда «Фарғона очларига ёрдам» комиссияси билан баробар ишлаганимда эшитган эдим.

Комиссиянинг қилган ишлари халқ пули билан спикүляциялар, пиёнисталик, фоҳишабозлик ва бу каби бузуқ ишлар билан тўладир. Марказий «Кўмак» бошқармасида Фарғонадан йиғилган нарсаларнинг ҳаммаси келтириб топширилмаган, унинг ўрнига комиссиянинг бир аъзоси 8 миллиондан олган бўёқни 16 миллиондан ўтказган. Буларнинг ҳаммаси ҳам хиёнат, йўқсул элнинг ўқувчи йўқсул болаларини ҳаққини номуссиз суратда ўғирлаш эмасми?

Мана бу «Кўмак»да ишлаган кишининг иши. Энди «Кўмак» ташкилотининг ўзига келсак, бир-икки қилган ишини кўрсатишлик билан «Кўмак» ташкилотининг йўқсил эл

ишчи-деҳқонларининг ташкилоти эмаслиги ўзидан-ўзи кўринса керак. Масковда ўқиб юрибди. Туркистонга ёзда ишламоқлик учун Комуниверситет ўқувчиларидан бир нечаси Масковга қайтиб келадирган вақтларида йўлқира тополмасдан «Кўмак»ка ёрдам сўраб борганларида биз сизларга ёрдам бера олмаймиз деган қуруқ жавоб олган эди. Бу биринчи, иккинчидан, Фарғонадан йиғилиб, Фарғона ўқувчилари учун тайинланган 230 пуд ўрикни «Кўмак» исмидан Масковга юборилиб, «фақат «Кўмак» томонидан юборилган ўқувчиларга берулсун» дейилган («Кўмак» бошлиқларидан Иброҳимов буйруғича). Кўпи фарғоналик бўлган, келгусида ижтимоий ўзгаришнинг бошлиқлари бўладирган комВУЗларда ўқувчи туркистонлик ерликлар бундан ҳам маҳрум этилган эди. Бунинг устига, «Кўмак» ташкилотининг тутган йўли бошдан-оёқ тор миллий бир йўлда бўлиб, келгусида Шарқни жаҳонгирлар панжасидан озод этиш арафасини яқинлаштирадирган, коммунизм идеяси билан тарбияланмоқда бўлган Туркистон йўқсил болаларининг бу қисмини ўтайга чиқариб қўйилиши, йўқсиллар дунёсининг бирдан-бир таянчи Россиянинг қизил мактабларига қўл силтаб, буржуа руҳида оқсуякликлар ҳозирлайтурган Берлин ва зағриница мактабларига ўқувчилар юборишлик йўлида ҳовлиқишлар. Коммунизм байроғи остида яшамокдаги йўқсил эл учун «Кўмак» ташкилотининг кераклиги йўқлигини кўрсатадир. Шунинг учун ҳам «Туркистон» газетасининг 98-сонида «Марказий рус шаҳарларида ўқишда ўқувчиларимизга ёрдам қилмоқлик учун Марказий ижрокўм қарори билан Маориф комиссарлиги олдин бир комиссия қилишга қарор бердилар» деган хабарни эшитиб олқишлаш билан баробар «Кўмак» ташкилотининг йўқсил эл болалари учун фойдасизлигини кўрсатамиз. Ва келгусида юксалиш йўлида янги комиссиядан катта ишлар кутиб қоламиз.

*Масков. 1923 йил 10 апрель
Фарғона. 1923 йил 6 май*

ЗАГРАНИЦАГА ҶЌУВЧИЛАР ЮБОРИЛМАСИН

Кейинги йилларда Туркистоннинг дардлик, умидлик, келгусида қуриладирган йўқсуллар дунёсининг аҳамият-лилигига тушуниб, ижтимоий элнинг чин хўжалари, бош-ликлари бўладирган, эл хизматчилари бўладирган, эл хизматчилари бўлиб ҳозирланишга отилган ёшларимиз кўз олдимиздадир. Ички Россияга юборилган ўқувчи-ларимиздан бошқа Берлинда ҳам бирмунча ўқувчиларимиз боргани маълумдир.

Кейинги вақтлардан Фарғонадан келган ишончлик ха-барларга қараганда, келгуси ўқиш мавсумида Россиядан ташқари элларга (заграницага) ўқувчилар юборишлик йўлида ҳаракатлар бошлангандир. Бу ҳаракатда бўлғувчи ўртоқларимиз Россиянинг бугунги кунда энг яхши йўлга қўйилган ва ҳар ким тушунарлик ўрта ва олий мактаб-ларини кўзлари кўрмайин заграницадаги буржуа, мазлум-лар дунёсининг ойдин душмани бўлган оқсуяқлар руҳи, буржуа идеологияси билан тарбия қиладирган мактаб-ларни кўрадилар.

Бу кун олти йилга қадам босган ижтимоий турмуш-нинг келгусида бутун дунёга тарқалиши ва буржуа дунёси устига йўқсиллар дунёсининг қурилишини унутмаслик, ёшларимиздан етишадирган муҳандис – инженер, тех-ник, дўхтир, адиб, файласуф, профессорларимиз ҳам-маси ҳам келгусидаги ижтимоий дунё хизматчилари ва уларни йўқсуллар дунёсида бел боғлаб ишлашига ҳозир-лаш эсдан бир лаҳза бўлсин чиқарилмаслиги керак.

У дунёда ишлайтурган улуғ ишчиларимизни бизга заграница дорилфунунлари ва эски дунёнинг профессор-лари етишдира олмайдилар. Уларнинг оқсуяқлик, маз-лумлар душманлари руҳида тарбияланган муҳандисла-ри йўқсиллар дунёси учун ярамасликлари яширин нарса

эмасдир. Бу очик бир ҳақиқатдир. Буни сўз[да] эмас, амалда биз кўрдик. Ўзининг билими, ҳунари билан элнинг хўжалигини, саломатлигини, маданиятини кўтарадурган йигитларимиз фақат Россияда бўлган ўрта мактаблар орқали тайёрланиб, олий мактаблардан етишишлари очикдан-очик маълум бир нарсадир.

Бу кун бутун ер юзида кенг йўлга қўйилган ишчи-деҳқон болалари учун осон ва енгил бўлган мактаблар бўлиб, мунда тор бир йўл билан тарбияланиш билан кифояланмасдан, ҳар хил фанлар билан тонишдириб, ҳар нарсадан атрофлича маълумотли бўлиб ҳозирланмоқликларини кўрамиз. Бу ўрта ва олий мактаблардан етишдирган ишчилар ўз ҳунарларига мутахассис бўлиб етишмоқлари билан баробар ижтимоий дунёнинг чин ишчилари бўлиб етишишлари йўқсиллар курашининг олдинги қаторида ишлашлари биринчи мақсадимиздир.

Энди биз Россиядан четдаги ўқиш юртларини олсоқ, ундан етишадирган ҳунармандлар буржуа идеологияси билан тарбияланишлари табиийдир. У мамлакатларда атрофни ўраб олган муҳитга бизнинг ўқувчиларимизнинг берилиб кетишликларини яшириб бўлмайди (ҳозирдан бошлаб кўра бошладик). Мунга ҳам сабаб ўрталарида 5 йиллик давом этган жумҳуриятда фирқадан четда туриб, турк «афандилар»нинг тарбиясида тарбияланиб, коммунизм қозонида қайнамаганликлари, бунинг устига, кўплари ёш бўлиб, ҳали маълум бир маёққа тўхтамаганликлари очик далил бўлса керак. Бунинг ўрнига, Масков ва Петер мактабларига Туркистон йўқсил болаларини кўпроқ юборишга ҳаракат қилса яхши бўлар эди.

*Масков
Фаргона. 1923 йил 8 июнь*

ЧЕТ ЭЛЛАРГА ЎҚУВЧИЛАР ЮБОРИЛСУН

«Фарғона» газетасининг 80-сонида ўртоқ Қамчинбек (Айнуллин) «Заграницага ўқувчилар юборилмасин» деган сарлавҳа билан мантиқсиз бир мақола ёзиб ўтди. У зот чет элларга ўқувчилар боришидан истиқболда Туркистон йўқсулларига кўп зарарлар келадир деб қичқиради. Чет элларда ўқувчилар бойлик руҳи билан заҳарланиб гўё йўқсул элнинг болаларига фойдасиз бўлиб етишар эмиш.

Биз, Туркистон ёшлари, умуман, Оврупо ва Амриқо маданиятига ва бу маданиятнинг ибтидосига аҳамият берганимизда ва қуруни вусто (ўрта асрлар) элларигача борсак биздек маданиятда муҳофазакорлик қилган ҳар бир қавмни кўрмасмиз.

Кўз олдимизга маданийлашган Японияни келтирганимизда жуда кенглик ва маорифга берилганин кўрамиз. Япония, бир томондан, Оврупога талаба юборса, иккинчи томондан, Амриқога юбора бошлади. Япония бу ҳаракати билан 1866 йилга келганда Оврупо ва Амриқо мамлакатларини талабалари билан тўлдириб юборди. Шундоқ мутаассиб мажусий бир мамлакат 1887 йилга келганда Овруподаги миллатлар қаршисида биринчи, Амриқо мамлакатлари қаршисида улў даражалик бўлиб танилди. Шу вақтда Японияда ўқувчи ўғиллар 90% ни ташкил этди. 1905 йилга келиб Япониянинг ўқиган халқи 100% га етди. Ҳамма ўқишга кирди, тааъсуф умумият эътибори билан битирилди. Негаки японлар Оврупони демади, Амриқони демади. Ҳар нима бўлса бўлсун, ўқисун деди. Зотан, Япон афкори умумияси Оврупо маданияти тўғрисида шундоқ ўйлайдир эди. Оврупо ўзининг ҳақиқий деб таниган бузуқ маданиятини японлар қабул қилмай, Оврупонинг сўнгги маданиятини қабул қилишлари учун ҳамма вақт ташвиқ ясар эди. Мана шунинг билан Япония Осиёнинг умумий маданияти ва сиёсий жиҳатидан Оврупонинг Англияси-

дек, саноатда Германиядек ва бошқалардан юқорида деб ҳисобланган бир давлат бўлиб яшамоқдадир.

Биз туркистонликларнинг ҳам мавқе жуғрофиямиз Оврупонинг сўнгги маданиятини қабул қилишга йўл қўядилар. Биз туркистонликлар умумий Ўрта Осиёнинг халқлари – ўзбеги, тожиғи, қозоғи, қирғизи, қипчоғи, туркмани – ҳаммаси Оврупонинг сўнгги маданиятини деб чет элларга оқишимиз керақдир. Биз Туркистон элининг илмий хасталигининг дориси ёлғизгина Россиядан топилмайдир. Бунинг учун Қамчинбек афандининг бу тўғрида бутунроқ ўйлашига ва атрофли суратда мулоҳаза қилмоғига муҳтожмиз.

Ҳозиргача Оврупода тарбияланиб келган кўп кишиларни кўрдик. Улар бизнинг Россияга буржуа руҳи билан руҳланиб келиб, ибтидоий ва ўрта мактабларимизда бузуқ ва буржуа руҳи билан инқилоб ясаганлари йўқ. Зотан, бир мактаб ва бир билим юртининг талабасига ҳеч бир муаллим мана шу маслакни таъқиб этиб бораман деб айтишга ҳаққи йўқдир, айта олмайдир...

Туркистон ва бошқа жумҳуриятлардан борган ўқувчиларга Оврупонинг профессор ва олими сизлар доимо бойлар руҳида иш қилишга урунинглар, динли бўлингиз ёхуд миллий ишларингизда яхши ва жиддий бўлингиз демайдир. Ялғуз унга илм ва маориф берадир. Илмий бўлгандан кейин ўзига бир йўл идея топиб олишни муаллим талабанинг ўз ихтиёр ва ўз ҳимоясига топширадир...

Туркистонда бугун 6 миллион саводсиз, 3,5 млн ўқиш мавсумидаги болалар бордир. Булар қайларда ва кимларда ўқийдир? Илмлари Туркистоннинг ўзига муносиб бўлиб, ўқимоқни хоҳлаганлар, табиий, четларга бориши керақдир.

Москва ва Петердан ташқари Берлин ва бошқа томонларга борғучилар бўлса, Туркистон учун фойдадан холи эмасдир. Ҳар нима бўлса бўлсун, ўқилсин, ўқитилсин!

Буни демақдан мақсад: бизнинг Туркистондан юборилган талабалар Оврупонинг академияларида, ҳунар ва саноат мактабларида ўқисин дейман. Туркистоннинг хаста-

лиги шундагина тузалар. Шундагина илгари босар. Қўлида нағораси йўқ чўп ургучи Қамчинбек чучварани жуда бузук ўрайдир. Мулоҳазасиз ҳар бир сўзни матбуот оламига отадир. Мен сўрар эдим. Модомики Оврүпо бурчакларида тарбия топган олимлар бу кун йўқсуллар маорифи учун жон берурлар экан. Сўнгги тарбия эгалари ҳам шулар сингари бўлинсалар мумкиндир. Бир кишини танқид қилмоқ учун у кишини ижтимоий аҳволдан танқидчи хабардор бўлиши керак. Мана шунга ўхшаш Оврүпога бориб ўқиган ўртоқлар буржуа мактабларини кўриб, ундаги оқим ва ҳаётнинг йўқсуллар тарбиясига қарши ўринларини билиб, сўнгидан ўзларининг ҳақиқий йўлларига қайтмоқлари мумкиндир. Сўнгра Қамчинбек афандининг йиғлашга эҳтиёжи қолмас.

Фарғона. 1923 йил 1 июль

Салимхон

«КЎМАК»НИНГ ЖАВОБИ

«Туркистон» газетасининг 152-сонида «Кўмақдан муфассал ҳисоб сўраймиз» деган бир бошқармага ёзувни ўқидик. Бу ёзувда «Тошкентда марказий «Кўмак» уюшмаси букунгача ҳисоб бергани йўқ. Бу нарса четда турган кишиларни шубҳага тушириши эҳтимолдир» ва бошқалар. Лекин марказий «Кўмак» уюшмаси газетада ҳисоб бергани йўқ. Бу камчиликни «Кўмак» уюшмаси ўз устига оладир. Аммо масъул ишчилар йиғинида марказий «Нашри маориф»нинг вазифаси ўқувчиларга моддий ва маънавий ёқидан кўмак эттириш эди. Чунки «Ўзинг учун ўл етим!» деганидек, бу ишга ҳам ўқувчиларнинг ўзлари ҳаракат қилмасалар, булар учун аҳамият берадирган ҳеч ким йўқ эканини тушундилар. Унинг устига, халққа юқори таҳсилни тушунтирмоқ, ўқувчиларга кўмак бериш ва кўмак тўплашни кучайтириш, қисқаси, мажлисларида Ўлка ўзбек билим ҳайъати қошида ва «Кўмак» уюшма-

сининг умумий мажлисларида ҳисоб берган эди. Агарда четда бўлиб эшитмаган аъзоларимиз газета орқали ҳисоб сўрар эканлар, хурсандлик билан қарши олиб, навбатда турган вазифамизни бироз илгарирак ўтаган бўламиз.

Тошкент дорилфунуни ва бошқа мактабларда ўқувчилар ўқишда давом этиб турган чоғларидаги кўрган қийинликларни тажрибадан кечирганларидан кейин ва ҳам келгусида ўқушларини ва юқори таҳсилларини тамом қилмоқлари учун Россияда ва чет элларда кўрадирган қийинликларини кўзда тутиб 1922 йил 2 майда: 1. Саййид Алихўжа. 2. Иброҳим Орифхонов. 3. Камол Додахўжа ўғли. 4. Ризқи Раҳимий. 5. Абдувоҳид Жаҳонгир. 6. Тўлаган Мўмин ўғли. 7. Очил Хўжа. 8. Аҳмад Шукрий. 9. Тоҳир Шокирий. 10. Салимхон Тилла-хонлар тўпланиб, «Кўмак» уюшмасини уюштирдилар.

Бу «Кўмак» уюшмасининг мақсади, биринчи навбатда, хорижга ва Ички Россияга бориб ўқувчиларнинг ишларини енгиллаштириш, Туркистон талабаларига олий таҳсил асосларини яратмоқ нияти билан очилган эди. «Кўмак» ташкил этилганидан сўнг унинг ишчилари ҳам кўпайди. Хусусан, ҳукумат идораларида ишловчи ёшлар ниҳоятда кўп кўмак бердилар. Шунинг билан баробар, теварақдан кўп ёрдам берилди. Ҳозир ҳам қараб турмасдан ўз устиларига тушган хизматларни бажо келтирадилар. Ўқувчилар томонидан бир неча ерда клуб, театру ва йиғинлар қилиб оқча тўпладилар. Бундан бошқа ҳар бир шаҳар ва уездларга алоҳида вакиллар юбориб кўмак тўпладилар.

Кўмакнинг вакили борган шаҳар ва уездларда ниҳоятда аҳамият бериб хейли кўмак йиғиб бердилар. Кўмак ҳам бунинг қаршисида ўзининг вазифасини тамом этиб, ҳар томонга етар даражада бўлмаса ҳам, кучига қараб ҳар томонга ўқувчилар юборди. Биринчи маротаба Германияга Саййид Алихўжа, Аҳмад Шукрий, Абдусаттор Абдужаббор ўғли, Вали Қайюмларни Бухоро ҳукумати ҳисобига ва ҳам турли идора ва наркоматлар ва ҳам Бухоро таъминотидан қуйидаги кишилар турли ўқиш юртларига юборилди.

Аҳмаджон Иброҳим ўғли, Султон Матқулов, Темурбек Қозибек ўғли, Битлиев домла, Азимбек Беримжон ўғли, Абдурахмон Мунитбой ўғли, Хайринисо Мажидхон қизи, Солиҳ Муҳаммад ўғли, Собир Иброҳим ўғли, Абдуваҳҳоб Исҳоқ ўғли, Абдуваҳҳоб Муродий.

Ўз таъминоти билан кетганлар: Марям Жуманиёз қизи, Тохир Шокирий, Саида Шераҳмад қизи, Насриддин Шераҳмад қизи, Фузайл Шераҳмад ўғли (яна бор).

Туркистон. 1923 йил 29 июль

Турар Рисқулов

ГЕРМАНИЯДАГИ ЎҚУВЧИЛАРИМИЗ

Сентябрь бошида менга Германияга бориб бир ойча туришга тўғри келди. У ерга боришдан биринчи мақсадим Германияда бир йилдан буён ўқиб турган Туркистон ва Бухоро ўқувчиларининг аҳволи билан танишмоқ эди.

Германияга ўқувчилар юбориш фикри 1922 йил ёз кuni пайдо бўлиб, Туркистон ҳайъат раёсатининг ва Бухоро ҳукуматининг қарорига биноан Германияга 40 – 50 ўқувчи юборилган эди. Чет элларга ўқувчилар юборишга қарши келгувчилар бўлса ҳам, кўпчилик юбориш фикрини маъқул топди. Ўшал вақтда Қирғизистон, Татаристон ва бошқа жумҳуриятларда ҳам Германияга ўқувчилар юбориш фикри бор эди. Ундан кейин Германияга борган ўқувчилар мактабга кира олмай, Туркия ва бошқа сиёсий қочқинларнинг таъсирига берилган деган хабарлар тарқатилди.

Иккинчидан, Германияга ўқувчилар ўзларининг муҳтожликларини ёзиб, моддий ёрдам кўрсатишни сўрадилар. Шунинг учун уларнинг аҳволи билан яқиндан танишиб, Германияда ўқишларининг фойдалиқ ёки фойдасиз эканлиги тўғрисида натижа чиқармоқ лозим бўлди.

Туркистон ўқувчилари 11, Бухоро ўқувчилари 47 кишидир. Туркистонликларнинг 7 нафари ўзбек, 4 нафари қо-

зоқдир. Туркистон ўқувчиларининг ёши етган бўлиб, ўз ва- зифаларини яхши тушунадирлар. Ҳаммасида яхши маълумот олиш (айниқса, амалий), ундан кейин юртларига қай- тиб, ўз халқи ва ҳукуматига фойда келтириш ҳаракати бор.

Уларнинг ҳаммаси Туркистон шароитига тўғри келади- ган мактабларда ўқийдирлар. 4 нафар ўзбек техника акаде- миясида (бу мактаб Германияда атоқли бўлиб, 4 йил назарий ва бир йил амалий иш қилинадир), 2 нафар қирғиз қишлоқ хўжалиги академиясида (3 йил ўқиш ва 1 йил амалий иш), 2 қирғиз кўнчилик мактабида ўқийдир (Рустенбургда 2 йил тажриба оладир), 2 ўзбек (бири қиз) гимназияда (1 йил ўқиш, 3 йил тажриба), 1 ўзбек дорилфунунда (тиббийёт шуъбасида, 5 йил ўқиш ва 1 йил тажриба) таҳсил оладир.

Бухоролик ўқувчилар: 1. Берлин дорилфунунда бухоро- ликлардан 5 киши бўлиб, ҳар қайсиси турли факультетлар- га бўлинган: тиб, фалсафа, сиёсий иқтисод олий техника мактабининг бинокорлик шуъбасида, электротехника, ма- шина ва олий қишлоқ хўжалик мактабида. Буларнинг бири бу йил Дрездендаги олий техника мактабининг макино (машина) шуъбасига кирадир. 2. Хотин-қизларни ўқитиш ва тарбия қилиш уйи. Бу уй ўзининг яхшилиги билан маш- ҳурдир. Ўқиш муддати 2-3 йил бўлиб, бир неча шуъбаларга бўлинади. Масалан, болалар боғи, болалар уйи, чақалоқ болалар боқиш, мактабгача тарбия. Мазкур уйда бир ўзбек қизи ўқийдир. 3. Кёслинг шаҳридаги давлат билим-тарбия муассасаси. Унда 16 киши ўқийдир (Ўқиш муддати 10 йил). Ҳаракат қилса тезроқ битирса ҳам мумкиндир. 4. Виттен- гаузенда қишлоқ хўжалик мактабида бир киши ўқийдир. 5. Гелмштадт шаҳридаги қишлоқ хўжалик мактаби. Унда 4 киши ўқийдир (ўқиш 4 йил олий маълумот берадир). 6. Саксонияда Фрайбург шаҳридаги кўнчилик мактаби. Бу энг яхши мактаб саналадир, унда бухороликлардан 2 киши ўқийдир (ўқиш муддати 3 йил). 7. Лейпциг матбуотчилик мактаби, унда 2 киши ўқийдир. 8. Броншвейг шаҳрида- ги дорихона ишлари мактаби, унда бир киши ўқийдир. 9.

Ҳар хил машина ясайдирган фабрикларда 6 киши тажриба оладир. Ундан ўрта техника мактабларига ва дорилфунунларга кириши мумкиндир. 10. Велобод шаҳридаги до-рулмуаллиминда 2 киши бор. 11. Дрездендаги муаллимлар мактабида бир татар қизи ўқийдир. 12. Гимназия. Унда бир татар қизи бор. 13. Дўхтир Факкелманнинг хусусий ўрта мактаби. Унда 4 киши ўқийдир (ўқиш муддати 3-4 йил. Уни тамом қилганлар дорилфунунга кира оларлар). 14. Хермсдорф шаҳридаги болалар уйи. Унда бухороликлардан бир бола ўқийдир. Бу мактабларнинг кўпининг асоси назарий ўқитиш билан бирга амалий ўқитишдир.

Бухороликлардан ўзбеклар 35 нафар, татарлар 8 (булардан 4 нафари қиз), туркманлар 5, яҳудийлар бир киши. Мана Германия мактабларида ўқувчи Туркистон ва бухороликлар шулардан иборатдир. Баъзи кичкина камчиликларни эътиборга олмасак, умуман, ўқиш ишида тўғри йўл тутилган. Айниқса, туркистонликлар орасида ўқиш иши яхши кўриладир. Бутун ўқувчилар амалий маълумот олмоқдалар. Яхшигина немисча сўзлашни ўрганганлар. Ўз юртларига фойдалиқ киши бўлиш ҳаракатидалар. Бутун ўқувчилар, айниқса, иқтисод билан яшаб бир тийин исроф қилмасдан, бутунлай ўқишга берилганлар. Немис маориф идораларининг вакиллари ва мактаб идоралари бизнинг ўқувчилар билан яхши муомала қиладирлар.

Немис тилини тезроқ ўрганиш учун бутун ўқувчилар немис оилаларига жойлашганлар. Табиий, бу тўғри йўл бўлиб, яхши натижалар берган. Иқтисод билан яшамоқ учун ўқувчиларнинг кўпи ишчи маҳаллаларида турадир. Чунки унда Берлиннинг марказига қараганда ҳар нарса арзонроқдир. Ўқиш ва тирикчиликлари яхши, аммо сиёсий тарбия иши қаноатланарлик эмас экан. Ўқувчилар ва уларнинг бошлиқлари Россиянинг Берлиндаги вакили билан ҳеч бир алоқада бўлинмаганлар. Масков ва Туркистондан ҳеч бир газета ва сиёсий адабиёт олмаганлар. Фақат Бухоро комиссиясигина Бухородан бир неча номер газета олдиришга муваффақ бўлган. Ўқувчиларнинг бў-

либ турган воқеалардан маълумоти кам экан. Рус сиёсий қочқинлари билан муомалада бўлмасалар ҳам, Шарқ сиёсий қочқинлари (турклар, татарлар ва бошқалар билан) учрашганлар. Аммо уларнинг бизнинг ўқувчиларимизга ҳеч бир таъсири тегмаган. Туркистон ва Бухоро ўқувчилари ўртасида бирлик бўлмай, бир маротаба ҳам ўқувчиларнинг йиғилиши бўлмаган, ўқувчилар ташкилоти йўқ экан. Меним вазифам шуларни тузатиш эди.

Қандай чоралар кўрилди? Энг илгари Туркистон ва бухоролик ўқувчиларнинг умумий йиғилишларини чақиришга ва келгусидаги масалаларни ҳал қилишга тўғри келди. Шу йиғилишда Туркистоннинг аҳволи ва ўқувчиларнинг вазифалари тўғрисида атрофлик равишда маъруза ўқидим. Бундан бошқа Россиянинг Германиядаги ҳуқуқлик ваколати ҳам савдо вакили ишчиларининг ялпи йиғилишида ва Татаристон Шўролар Жумҳуриятининг давомига уч йил тўлиши муносабати билан татар асирлари томонидан ясалган тантаналик кечада Туркистоннинг аҳволи тўғрисида кенг маълумот берилди. Мазкур кечада Германия ташқи ишлар министрлиги вакиллари, Туркия, Эрон сафир (элчи)лари ва оқ сиёсий қочқинларнинг вакиллари ҳам бизнинг ўқувчилар иштирок қилдилар. Ўз-ўзларини текшириб турмоқ, бир ташкилот шаклини бермоқ ва бизнинг ҳуқуқли вакил билан алоқа ҳосил қилмоқ мақсади билан Туркистон ва Бухоро ўқувчиларининг вақтинча бирлашган бюроси тузилди. Бу бюродан ташқари ўқувчилар ўзларининг ўқувчилар бюросини ташкил қилдилар. Бирлашган бюро тайин этилган ҳисобланиб, Туркистон ва Бухоро ҳукуматлари томонидан тасдиқ қилинди. Мазкур бюро ва ўқувчилар ташкилоти тўғрисида тузилган вақтлик лойиҳага биноан ул ўзининг ишини ҳуқуққа молик бир ташкилот сифатида олиб бориб Германиядаги Шўро ўқувчиларининг умумиттифоқига киришлари керақдир.

СССРнинг Германиядаги ҳуқуқлик вакили ёнида уч Ўрта Осиё жумҳуриятларининг махсус бир савдо вакили

бўлишини лозим топдиқ. Бу вакил савдо ишларидан бошқа ўқувчиларнинг сиёсий йўлбошчиси ҳам бўлмоғи керак. Ҳозир вакил тайин қилинганча бизнинг ўқувчиларга бюро орқалиқ ҳуқуқли вакил йўлбошчилик қиладир. Ўқувчиларни тўғридан-тўғри Масковдан ва Ўрта Осиё жумхуриятларидан газета ва бошқа адабиётлар билан таъмин қилиш чоралари кўрилди.

Бутун Туркистон ўқувчиларига тайин қилинган стипендия миқдорида меним томонимдан 5 ойлик маош берилди.

Сўзнинг охирида шуни ҳам айтиш керакки, Германияда ўқувчилар фойдалиқ иш ўрганадирлар. Улар келгусида юртларига қайтиб билимлари билан кўп фойда келтирадирлар. Шунинг учун харажат қилиб юборгандан кейин ҳозир уларни қайтариш, табиий, тўғри эмас. Балки уларга ўқишларини тамом қилишига имкон бериш керак (!).

Бухоро ўқувчиларининг камчилиғи шулдирким, уларнинг кўпи тубан даражада маълумотлик бўлиб, ёшлари жуда кичкинадир. Табиий, чет мамлакатларга ўрта ёки юқори даражада маълумотлик кишиларни юбориш керак. Агарда тузилган ташкилот давом қилса, бизнинг ўқувчиларга ҳеч бир чет шахслар таъсир қила олмайдир.

Энди келгусида чет мамлакатларга ўқувчилар юбориш масаласи махсус текширилиши ва ҳал қилиниши керак.

Туркистон. 1923 йил 19 декабрь

Файзулла Хўжа

1920 – 1924 ЙИЛЛАР

«... Маориф ва матбуот. Бухоро ўлкаси ҳар вақт илм ва маърифат бешиғи бўлмоғи билан фахр қилур эди. Бурун вақтда чиққан олимлар биргина руҳонийлар эмас, табиблар, муаррихлар, шоирлар ва муҳандисларимиздан дунёда яшаган кўп халқлар ибрат олар эдилар. Бизнинг

мадрасаларимиз вақти билан Макка ва Мадина каби атрофдаги халқларни ўзига жалб қилар эди.

Амирлар усули идораси ва беклар ҳокимияти вақтида бу маориф чашмаларидан ҳеч нарса қолмади... Ўтган вақт билан ҳозирги вақт орасидаги фарқни душманларимиз ҳам мушоҳада қилсалар бўлур. Мамлакатимиздаги ибтидоий мактабларда дорилмуаллимларда ўқиганлар сони ўн мингларча ҳисоб қилинадир.

Озми-кўпми замонга яраша муаллимларимиз мавжуд. Ўқув ва ўқитув асбобларимиз ҳозир. 300 га яқин талабаларимиз хорижий мамлакатлардаги ибтидоий ва ўрта мактабларда ўқимоқдалар.

Бу тарафдан келгусимизни таъмин қилмоқ учун мумкин бўлган чоралар кўрилмақдадир. Фақирлигимизга қарамасдан, янги мактаб бинолари ҳозирланмоқдадир. Ўрта Осиёда мисли бўлмаган театру биноси мавжуд. Ёшларимизнинг бу йўлдаги қозончлари кўз олдирадир.

Халқни анвар қилатурган қироатхона, клублар ҳар бир шаҳримизда бордур. Булар билангина кифояланмасдан 30 – 40 ёшгача келган саводсизларимиз учун кечки хат-савод курслари кўпаймоқдадир.

Матбуотга амир замонида йўл берилмади. Инқилобнинг бошидан буён кундан-кун халқ рағбати ортган газеталаримиз чиқиб келади. Давлат нашриётимиз томонидан нашр қилинган китоблар оз ва керак миқдорда бўлмаса ҳам, янги асослар деб ҳисоб қилмоққа тўғри келади. Халқимиз ўртасидаги хат-саводсизлик битиб, маданий юксала бошламоғимиз шубҳасиздир...

Ишимиз тўғри, йўлимиз ойдин ва муваффақият бизнинг тарафдадир. Биз бунга ишонамиз».

Озод Бухоро. 1924 йил 2 сентябрь

20-ЙИЛЛАР МАТБУОТИДАГИ «НАШРИ МАОРИФ» ТАШКИЛОТИ ФАОЛИЯТИ БИЛАН БОҒЛИҚ МАТЕРИАЛЛАР

ЕРЛИК ХАЛҚ МАОРИФИДА МУТТАҲИД ФРОНТ

Туркистон шўролар жумҳуриятидаги маорифпарвар ёшларга хитоб

Бир вақтлар Чор ҳукумати ва унинг хоин миссионерлари қўл остида жуда оғир ҳоллар кечирган Туркистон маорифпарварлари, шўронинг ҳукумати даврида хейли кенг план ва зўр ғоялар билан ишга киришган эдилар: беш йил инқилоб даврининг аввалги йилларида маориф ишларимиз ғоят ёруғ ва умидлик бир ҳолга кира бошлаган ва бу йўлда асосли бир замин ҳозирлана бошлагон чоқда маорифимиз бирдан турғунлик ва тушкунликқа йўлиқиб қолди.

Бунинг сабаблари жуда кўп бўлса ҳам, каттарақлари маориф ишларида кўрпага қараб оёқ узатмағонлигимиз, маориф аҳлларининг халқдан узоқлашқонлиқлари, маориф ишларида Туркистон халқининг Оврүпо гази билан ўлчалганлиги, имло каби хусусий ва фанний равишда ҳал этилатурғон масалаларда Туркистон ёшларининг ўзаро ихтилоф қилиб, ҳар турли араз ва синизлар билан бир қадар вақт маориф ишларидан чеккага чиққонлиқлари ва бунларнинг устига Самарқанд ва Фарғонада беш йилдан бери давом этиб келган босмачилиқ ҳаракатларидир. Бунинг устига, янги иқтисод сиёсати орқасида кўп мактабларимизнинг таъминоти маҳаллалардаги маблағларга ва маҳаллий халқнинг ўз эркига қолдирилди.

Бу ҳақиқатларни кўра ва била туриб шу юқоридоғи сабаблар билан курашмасак ва ўзаро жанжалларимизни бир тарафга ташлаб қўл қўлга беришиб бутун тиш ва тирноғимиз билан маорифга ёпишмасак, Туркистон маорифи ўлди ва Туркистоннинг порлоқ келгуси, балки ҳаёти ва қўрқинчли қоронғуликдан қутулиши фақат маорифгагина боғлиқдир. Туркистон халқи маориф ва маданият нарвонининг биринчи поясига эндигина қадам босди. Бу тўғрида ҳали қилинатурғон хизматлар жуда кўп, кўзланган мақсад жуда узоқдир. Моддий ва маънавий томондан ишланмаги зарур бўлган ишларнинг ҳали мингдан бири ҳам ишланган эмас. Маориф ва маданият йўлида ҳали бизнинг тилимизга олинмаган, балки хаёлимизга ҳам келмаган буюк хизматлар ва ечилмаган масалалар бор. Фанний ва илмий тадқиқот ва мубоҳасалар бир томонда турсун, ибтидоий мактабларни бир йўлга қўйиш учун ҳам кераклик чораларни ҳануз топа олғонимиз йўқ. Тил ва адабиёт масаласида эса ҳалигача унинг бошланғичи бўлган ёзув ва имло тўғрисида асослик бир йўл тополмасдан, турлимиз турли томонга тортишиб кўзланган мақсаддан чеккага чиқиб кетдик. Шу саналган камчиликларни, қанча оғир бўлса бўлсун, иқдор қилмоқ билан бирга биз, Туркистон маориф ходимлари, устимизга тушган бу ғоят муҳим ва масъулиятлик вазифаларни – қанча оғир бўлса бўлсун – комил сабот ва матонат, улуғ қаҳрамонлик ва олижаноблик билан ибфо қилмоғимиз лозимким, буни инкор қилиб бўлмас.

Мана шул ҳолларни эътиборга олиб Тошкентнинг бутун ўзбек маорифпарвар ёшлари ва масъул маориф-маданият ишчиларининг умумий йиғини, Туркистонда маориф ишларининг сусайиши ва маориф ходимларини орасидаги жанжалларнинг сабабларини яхши англаб билмакни лозим топиб, шунга махсус бир ҳайъат сайлади. Бу ҳайъатнинг бир неча кунлик фаолияти натижасида маориф ишчилари орасидаги бутун англашилмаслик-

ларнинг бартараф қилинганлиги тўғрисида ўзаро бирлик ясаиб ва аҳдномалар тузилди. Маориф ишларимизнинг энг оғир ва бўҳронлиқ бир вақтида шу ишни пастлаш ва юқорилашдан қутқориб қолмоқ учун бирлашган Тошкент ўзбек маориф маданият ходимлари, бутун ўлкадаги маорифпарвар ўзбек шоввозларига шу бирлашишни самимий бир тантана билан эълон қилмоқ баробарида уларга қўйидаги таклифларни қиладир:

1. Бутун ўлкадаги ўзбек маориф-маданият ходимлари ўз ораларидаги барча жанжал ва битишмасликларни ташлаб, қўл қўлга берилиб, маорифнинг юксалиши учун ортиқ даражада зўр ғайрат билан ишласинлар.

2. Халқни маорифга ва маорифни халққа яқинлаштирмақ учун қўлларидан келган ҳар бир чорага киришсинлар.

3. Самарқанд ва Фарғонада халқнинг бутун хўжалик ишларини ва бунинг орқасида маориф ишларининг барбод бўлишига сабаб бўлган босмачиликка қарши ҳукуматга ёрдам берсинлар.

4. Туркистон ўзбекларнинг маориф ва маданият ишларини тўғри бир йўлга қўймоқ учун Тошкентда «Нашри маориф» исминда бир жамият очиш ҳаракатига киришилди. Шу жамият расмийлашганидан сўнг матбуотда эълон қилиниши билан дарҳол шу жамиятнинг ҳар ерда шуъбаларини очишга киришсинлар. Ерли халқнинг маориф ишларида бизда муттаҳид фронт ташкил этилмақдир. Шунга яқиндан аралашмоқ ва умумий душманимиз бўлган жаҳолат билан курашмакка барча ўзбек маориф-маданият ходимларини даъват қиламиз.

Мунавварқори Абдурашидхон, Маннон Рамз, Шокиржон Раҳим, Заҳириддин Аълам, Элбек, Шаҳид Эсон, Салимхон Тиллахон, Ҳамид Сулаймон, Холмуҳаммад Охундий, Мажид Қодир.

Туркистон. 1923 йил 1 январь

«НАШРИ МАОРИФ» НИМА?

... Мана бу самимият ва бу табиий бир туйғу – маориф туйғуси. Бугун бир мақсад теграсида – маориф теварагида бирлашдик. Мана бу бирлашиш ва бу бирлик Туркистоннинг маркази Тошкентда «Нашри маориф» деган бир уюшмани очиш билан натижаланди. Мана бу уюшма холис маориф ва маданият уюшмаси бўлиш сифати билан бу кун ташкил қилиниб бутун эски маориф ишчиларини бир нуқтага тўплаш, маориф ишини халққа фойдалик ва севиклик бир сурагда танитдиришни ва уни бутун ўлкамизга тарқатишни ўз устига олди.

Ишончимиз комилдирки, «Қарс бир қўлдан чиқмас» деган сўзга биноан, бу кунга Кенгашлар ҳукумати томонидан маорифга бўлган ташаббуснинг ёнига халқдан ва халқ ўртасидаги маориф аҳлларининг ҳаракати ҳам бирга қўшилиб, келгусида маориф ишлари ниҳоятда тараққий қилиб, бу тўғрида тутилган мақсадга тез етилурур.

Бу уюшманинг бунгача бўлган уюшмалардан фарқи шулдирки:

1. Бу Тошкентда биргина бўлиб очилмоғи билан Туркистоннинг ҳар бир шаҳарларида шуъбалари бўлмоғи мумкин дир.

2. Ўзи учун расмий қонуни (устави) бўлиб, бу эса тегишлик ерлардан тасдиқ қилдирилган.

3. Уюшманинг энг муҳим чоғда маорифни тарқатиш тўғрисида халқнинг кўзи очиқ кишиларининг интизор бўлиб турганлари устига ҳукумат томонидан ҳам маориф масаласига зўр аҳамият берилиб турган бир чоқда очилган.

4. Бу уюшма ўзгариш бошларида очилмасдан, балки маориф ишларида бир қадар тажрибани бошдан кечирилган вақтда тузилган.

Мана шул сабаблар бўйича «Нашри маориф»нинг яхши йўлга қўйилишига (агар бир ногаҳоний монёъ учрамаса) кўп кишининг кўнгли тўқдир.

«Нашри маориф» уюшмасининг қисқача мақсадлари:

1. Ўзбек халқининг адабий тилига, у тилнинг атамалари, имлоси ва бошқа тўғриларига оид масалаларни ишлаб чиқмоқ.

2. Миллий санъатни ўрганмак ва ўргатмак.

3. Ўзбек турки тарихини ҳам урф-одатларини ўрганиш.

4. Мактаблардаги таълим-тарбияга оид масалаларни йўлга қўймоқ.

5. Иш аҳллари ва санъат ходимларига ёрдам бермоқ.

6. Туркистон, Россия ва бошқа чет элларнинг юқори мактабларида ўқувчиларни кўпайтирмак, бунинг учун тегишли чораларни кўрмак.

7. Халқимиз орасидаги ҳукм сурмакда бўлган беҳуда хурофот ва таассублар билан курашмак. Қисқаси, ўзбек халқининг маданий ва илмий ёқларидан юксалишига бир йўл билан хизмат қилмоқдир.

Уюшма мақсадларига етишмак учун қуйидаги ишларни қилишга ҳаққи бор:

1. Мубоҳаса, мунозара, маъруза, муҳозаралар ва, шунингдек, нарсалар тартиб этмак.

2. Фанний саёҳатлар ясамоқ ва фанний ҳайъатлар тузмак.

3. Вистафкалар (кўрсатиш) ясамоқ.

4. Қўйилган қонун доирасида вақтлик ва вақтсиз матбуот нашр қилмоқ.

5. Китоблар, қўлёзмалар ҳам эскиликка ва маданиятга оид нарсаларни тўпламоқ ва тарқатмоқ.

6. Илмий таълифот, санъатга оид асарлар учун пойга (конкурс) қилмоқ ва соврун бермоқ.

7. Ўзбек маорифи учун керакли бўлган усталар (мутахассис) етиштириш чораларини кўрмак.

8. Масъул тилмочлар, тузатувчилар, вақтлик ва вақтсиз матбуот хизматчилари бюроси очмоқ ва бошқа шунинг кабилар.

9. Ўз мақсадига етишмак йўлида кўмакда бўлмоқларини сўраб ҳукумат маҳкамалари ва жамоат муассасаларига муурожаат қилмоқ.

10. Тилимизда тез ёзиш (истинуғроф) усулини юзга чиқармоқ ва бўлаклар (уюшманинг бошқа томонлари ҳозиргача юритилган уюшмалар йўли билан борадир. Бу тўғрида устафида тафсилот бор).

Туркистон. 1923 йил 13 февраль

Мунаввар

«НАШРИ МАОРИФ» УЮШМАСИНИНГ АҲАМИЯТИ

Маданий мамлакатларнинг ҳар бирида маориф-маданият ишларини, одатда, халқ ўзи олиб борадир. Ҳукумат эса ёлғиз раҳбарлик ва ёрдамчилик вазифасинигина адо этиб турадир. Шул сабаблик онгли миллатлар ўзаро илмий, фанний, адабий ва ижтимоий уюшмалар ва нашри маориф жамиятлари тузиб, ҳукуматларининг раҳбарлиги ва миллатларининг ёрдами орқасида халқни маориф ва маданий жиҳатдан юқори кўтаришга, оқартиришга хизмат ва ҳаракат қиларлар. Дунёнинг энг маданий мамлакатларига назар солсак, унда маданият ва маориф ишларини ҳукумат устолларидан кўра кўпроқ жамоат устолларида, маориф назоратидан кўра нашри маориф уюшмаларида ишланганлигини кўрамиз. Ҳукумат арбобларининг ҳам кўпраги махсус соатларда ҳукумат кабинетларида расмий вазифаларини адо этганидан сўнгра қолган бўш соатларида жамоат кабинетларида ўтириб халқнинг

тараққий ва таолийси, маориф ва маданияти йўлида виждоний вазифаларини адо этадирлар.

Буларнинг хизматлари ва ҳаракатлари ўз халқи ва миллатларининг маданий даражасига, аҳволи руҳиясига мувофиқ бир суратда бўлганлиги учун табиий афкори омма, халқ ва миллат буларга ёрдам берар ва орқаларидан эргашарлар.

Мана бу йўллар билан бу кун Оврупо ва Амриқо халқлари ҳавода учар, денгиз остида сузар, дунёнинг энг нариги бурчаклари билан воситасиз хабарлашар бир ҳолатга, бир маданиятга эришдилар.

Энди ўз ҳолимиз ва ўз тарихимизга боқсак. Бир вақтлар Оврупо ваҳший экан, биз маданий эдик. Оврупо попослари «Осиё осмонга жисман учдими, руҳан учдими?» каби диний низолар билан бир-бирларининг бўғишар эканлар, усмонли турклари Истанбулни фатҳ этмак, Туркистон турклари мадраса ва расадхоналар бино қилмоқ каби маданий ишлари билан машғул эдилар.

Сўнгралари Оврупо халқлари маориф ва маданият йўлида ишлади. Бу ҳолга етишди. Биз тушдик, ухладик, ишламадик, бу ҳолга етишдик. Бу кунгача Оврупо халқи осмонга учар экан, бизда соч ва соқол низолари, овруполиклар денгиз остида сузар экан, бизда узун ва қисқа кийим жанжаллари, Оврупо шаҳарлари бутун электрик билан иситилур ва ёритилур экан, бизда мактабларда жуғрофия ва табиат ўқитиш, ўқитмаслик ихтилофлари... давом этди.

XX аср бошларидан эътиборан бизда ҳам маориф ва маданият сўзларини оғизга олувчи, тараққий ва таолийнинг кераклигидан матбуотда ёзувчи, мажлисларда сўзловчилар чиқди. Билфеъл янги усул мактаблари очилди, газеталар чиқорилди, жамияти хайрия ва нашри маориф уюшмалари ташкил этилди.

Фақат чор ҳукуматининг полициялари, охраний отделлари бундай маданий ишларда ерлик халққа очиқ йўл

бермади. Бир томондан очилса, иккинчи томондан ёпа-берди. Шундай бўлса ҳам, ул замоннинг ёшлари, тараққийпарварлари ўз мақсад ва маслақларида собитқадам бўлдилар. Бу газеталарни ҳукумат ёпса, иккинчисини очиб, бирини қисса, иккинчисини кенгайтириб туришди, тўхтамадилар. Ҳукуматнинг қувиш ва сиқишлари уларни умидсизлантирмади. Мақсад ва маслақларида давом этдилар. Ҳеч мумкин бўлмаган бир замонда четга ўқувчилар юбордилар. Мактабларни ўрта даражаларга олиб бордилар. Жамиятлари четга кетувчи ўқувчиларга ва мактабларга моддий ва маънавий ёрдам берарлик даражада кучга эга бўлдилар. Газеталари афкор оммани хейли қўлга олиб, уч-тўрт минг нусха сотиладирган мартабага етди. 4-синфларгача етарлик мактаб китобларимиз ҳозирланди. Ҳукумат ҳам махсус мақсад билан очган рус-тузем мактабларини янги миллий мактабларга рақобат қила олмаслигини англаб оз бўлса ҳам ислоҳ этмакка мажбур бўлди...

Мана бу юқоридаги саналган ва бу кунда тарих саҳифаларига топширилган миллий маданий хизмат ва ҳаракатларнинг ҳеч бири ҳукумат устолларида эмас, ёлғиз жамоат устолларида ишланган ишлардур. Ҳукумат устоллари эса ул замонда бундай ҳаракатларга том маъноси билан хилоф ва қарши борар эди. Бу қаршилиқ қувиш ва қиссишлар жамоат хизматчиларининг кўнгилларига шул қадар теккан ва зериктирган эдики, инқилоб бўлиб ерлик халқнинг маориф ва маданиятга, таолий ва тараққийсига қарши устоллар йиқилган кундан бошлаб ҳар бирлари ҳар ерда отилиб ҳукумат устолларига миндилар-да, жамоат устолларини бутунлай тарк этдилар. Ҳам ўз мақсад ва маслақларини ёлғиз расмий кабинетларда ўлтириб давлат пули, давлат қонуни ва ҳукумат кучи билан вужудга чиқармоқ фикрига тушдилар.

Халқ фикри, халқ аҳволи руҳияси, халқ даражаи маданияси ва халқ ёрдами кўпинча эътиборга олинмади. Биз-

нинг энг буюк хато ва янглишимиз ҳам шунда эди. Ҳам бундай улуг инқилоб вақтида бизга ўхшаш маданиятсиз миллатга шундан бошқа чора, эҳтимолки, йўқ. Топилмасда эди. Мана бу воситалар билан биз қора халқдан узоқлашдик, ўзимиз билан бирга мақсад ва маслагимиз ҳам узоқлашди.

Бундан, табиий, маориф ва маданият душмани бўлган қоринпарастлар, мутаассиблар истаганича истифода этдилар. 16-йилларда янги мактабларда янги мактабларга рақобат қила олмаган эски мактаблар бу кун даҳшатлик суратда тараққий этдилар. Эски Тошкент маориф шуъбасининг сўнгги олган ҳисоби бўйинча, бутун янги мактаб шогирдлари 4000 га тўлмагани ҳолда, эски мактаб ва қорихоналарда 7000 қадар миллат боласининг эзилиб ётқонлиги кўринадир.

Бу ҳоллар Туркистон маориф ва маданиятининг маркази бўлган Тошкентда, агарда биз Тошкентдан қанча четга чиқа борсак, маориф ва маданият ишларимиз шунча ёмонлана борадир. Бугун янги мактабларни «куфр уяси» деб эътиқод қилган ва янги мактаб муаллимларидан шайтондан қочган каби қочган ва кўрққан кишиларни, қишлоқларни, ҳатто шаҳарларни топмоқ мумкин.

Бунга сабаб, бир томондан, халқнинг нодонлиги ва мутаассиб уламоларнинг ифвоси бўлса, иккинчи томондан, бизнинг ёшлар ва маорифпарварларимизнинг халқ фикри ва халқ ёрдамани бутунлай унутиб, ёлғиз ҳукумат кучи ва ҳукумат пули билан иш кўрмак хаёлига тушганликлари ва бу хаёл орқасида халқдан хейли узоқлашганликларидир. Агарда биз аввалда бир неча инқилобларни кўриб тажриба ҳосил қилган бўлсак, табиий, бу беш йиллик инқилоб даврида маориф ва маданият йўлида жуда ўйлаб ишлаган, қора халқни тамом қўлга олиб тараққий ва таолий йўлига ўзимиз билан бирга олиб кетган ва бу восита билан инқилоб давридан қора халқни фикр, маориф ва маданият жиҳатидан жуда кўп фойдалантирган

бўлар эдик. Энди бўлар иш бўлди. Инқилоб денгизларининг тўлқунлари пасайди. Ҳар иш ўз йўлига ва ўз тартибига кира бошлади. Бу кунгача давлат сармоясидан таъмин этилиб келган маориф ва маданият муассасаларининг кўпрак қисми маҳаллий сармояга ва халқ ёрдамига қолдирилди. Бу кунгача маориф ва маданий ишларни ҳукумат кучи ва ҳукумат пули билан олиб бормоқ хаёлида маорифпарвар ёшларимиз энди халқ кучи ва халқ ёрдами билан олиб бормоқ фикрига келдилар. Бунинг учун халқ фикри ва халқ руҳи билан ҳисоблашмоқ лозимини ҳам, шояд, англагандирлар. Ишлар бу фикр ва йўл билан юритилган тақдирда халқни ҳам маориф ва маданият ишлари атрофига тўпламоқ ва орадаги англашилмовчиликларни халққа тушунтириш ва амалда ишлаб кўрсатиш йўллари билан орадан кўтармакнинг мумкинлиги тажрибадан маълумдир.

Табиий, бундай ишларни энди ёлғуз ҳукумат кабинетларида ўлтириб эмас, жамоат устолларида ва қора халқ орасида ишламак лозимдир. Бунинг учун ҳар ерда «Нашри маориф» уюшмалари очмоқ ва бутун маорифпарварларни, ёшларни, чолларни шул уюшма атрофига тўпламоқ керакдир.

Туркистоннинг ҳаёти, Туркистоннинг нажоти ёлғиз маорифга ва маорифнинг тараққийси эса бутун халқнинг шу нашри маориф уюшмалари атрофига тўпланмоғига боғлиқдир. Шундагина биз маданий миллатлар қаторига кира оламиз, шундагина биз маданият дунёсида ўз ҳуқуқимизни ололамиз.

Туркистон. 1923 йил 4 март

ТУРКИСТОНДА «НАШРИ МАДАНИЯТ ВА МАОРИФ» ЖАМИЯТЛАРИ

Яқиндан буён Туркистон ўлкасининг бутун музофотларида, уездларида «Нашри маориф» жамиятлари очилди ва баъзи ўринларда (Хўқанд) эндигина очилмоқда. Ҳатто бу тўғрида бир вақтлар Ички Россия мусулмонлари орасида бўлган ва кўп замонларгача чўзилган «мактабми, ишколами?», «гимназиями, приютми?» деган мунозаралар сингари мунда ҳам «Нашри маориф»ми, «Кўмак»ми бўлсин деган мунозаралар бўлмоқда. Майли, қайси бўлса бўлсин. У тўғридаги фикримизни айтмоқдан илгари шуни айтмоқчимиз: Албатта, бундоқ уюшмаларнинг бўлиши маданият осори бўлиши билан баробар маданиятнинг биринчи босқичига қадам қўйган ёки қадам қўймоқ ҳаракатида бўлган миллатлар, мамлакатлар, ўлкаларда бўлур. Ёхуд маданиятли миллат бўлиб-да давлат бюджети халқ маорифи ва халқ маданиятининг масорифини қопларлиқ даражада бўлмаганида бўлар. Бизда иккови ҳам мавжуд. Бизнинг Россия Жамоҳир Иттифоқи ва унинг бир парчаси бўлган Туркистон ўлкаси маданиятли мамлакатларга қиёсан жуда пастда ва шу пастдалиги сабаблик (бовужуд бошқаларга қараганда маданият ва маориф зарур бўла турибди) халқ маорифини керагинча ва турли ерлардаги бир-икки юз талабаларимизни таъмин эта олмаймиз.

Аслида, гап унда ҳам эмас. Уларнинг ҳолларин таъмин этсак ҳам, этмасак ҳам, улар ўқишни давом эттирарлар. Улар «сув бўлса симириб, тош бўлса кемириб» дегандек ўқирлар. Улар отасининг иссиғ уйларин, онасининг ширин-ширин сўзларин ташлаб, фақат ўқишга, маорифга берилиб узоқларга кетган умид юлдузларимиздир. Локин омма-кўпчиликни эплаб ётган халқ қоронғуликда атрофларин оқ бошли, ола чопонли қарға-

лар, қора парда – таассуб пардаси ўраб олган. Агар уларни шу аҳволича қўя берсак, бу кунга кераклиси билан эртагисини айтмасак, балки улар қул бўлиб яшамакка маҳкум бўлса ҳам, шу кетишдан айрилмас ва айрилгуси келмас. Мана биз буларни ўқитишимиз маданият билан танишдиришимиз, кишилик дунёсига чиқаришимиз, шунинг билан баробар, юқоридаги қаҳрамон ўқувчиларимизнинг ададларини кундан-кун, ойдан-ой ортдиришимиз керак.

Шунинг учун бизга бир неча «Кўмак», бир неча «Нашри маориф» ва шу йўлда тағин алланеча алланималар бўлса ҳам оз. Шўролар ҳукумати октябрь инқилобининг бошиданоқ илм-маориф ва маданиятга кенг йўл очди. Мумкин қадар мактаблар очди. Локин бир даража кенгайиб бормоқда бўлган мактаб ва маориф ишлари, молия ишларининг чиғиридан чиқиши сабаблик янги иқтисодий сиёсатнинг майдонга қўйилиши соясида йўлга қўйилиб етмаган маҳаллий сармоянинг таъминига кўп нарсанинг боғланиши ва, шу жумладан, мактабларнинг таъмини ҳам унга боғланиши орқасида гуллаб келаётган мактаб ва халқ маорифининг сабоғи сўлиди. Бу ҳол муваққат бир нарса, молия ишларимиз тузалгунича молия ишларимиз тузалар. Маҳаллий сармоянинг келим-чиқимлари йўлга қўйилар. У вақт маориф ишларимиз ҳам инқилобнинг бошидагидек тароқлаб кетар. У вақт «Кўмак»нинг ҳам бошқасининг ҳам лозими қолмас. Локин биз унгача бу жаҳолат, қоронғулик фронтини бўшаштирмаслигимиз, позициямизни маҳкамлашимиз керак.

«Маҳкамлашимиз керак» дегани «Кўмак», «Нашри маориф», «Ўқувчиларга ёрдам жамияти» ва бошқа шунингдек жамиятларимизнинг бўлиши демақдир. Сўз келганида шуни ҳам айтиб ўтмак керак. Ўтган йили Марказнинг тасдиғи билан «Кўмак» исмида ўқувчиларга ёрдам уюшмаси очилди. У уюшма исмидан мозийлари қоронғу

бир неча кишилар қўлларида мандат қути билан Туркистон ўлкасининг бутун паст-баландини айланиб бир неча 10 миллиардгача пул ва моллар йиғди. У йиғилган нарсалар тўғри йўл билан сарф қилинган бўлса эди. Мусофиротда таҳсилда бўлғуси талабаларимиз хейлигина кўкракларини кўтариб олар эдилар. Локин мааттаассуф яхши ниятлар билан барпо бўлган бу уюшманинг йиғилган нарсалари «ёмон ниятлар»га қурбон бўлди.

У ионалар кўп кишиларни савдогарчиликка солиб, оёғин олтита ва кўплариникини тўртта қилиб қўйди. Улардан ҳисоб оладирган ҳеч бир зот йўқ. У «зоти шариф»нинг (?) матбуот саҳифаларида ҳисоб бермоққа виждонан мажбур бўлсалар ҳам, танзил этмадилар. Шу равишда ионалар қумга сингган сувдек бўлди-да кетди. Ишларнинг бу кайфиятда бўлиши янги бошланаётган эзгу кўп ишларимизнинг ривожланмаслигига ва халқимизнинг ундоқ уюшмалар ва жамиятларга совуқ қарашларига сабаб бўладир.

Энди бу карра пишиқ бўлдик. Бу очилган ва очиладирган «Нашри маориф» жамиятларимизда халқ тарафидан сайланган ҳайъат, идора ва тафтиш ҳайъати бўлур.

Халқнинг пешона териси билан топилиб, яхши ниятлар билан иона қилган оқчанинг ҳар бир тийини бежо ерларга кетмаслигига ишонамиз.

Фаргона. 1923 йил 17 май

МАОРИФ ИШЛАРИМИЗ

Бизнинг энг катта дардларимиздан бири, шубҳасиз, жаҳолат дардидир. Бошимизга ҳар бало келса шу билмаслигимиздан келади. Биз ҳар мушт есак шу билмаслигимиздан еймиз. Болаларимизнинг тарбияси қанча зарур бўлса, катталаримиз шунча жоҳилдурлар. Хотинларимизнинг тарбияси шунча ноқисдур. Бунинг устига, эски тарбиянинг таъсири жуда кучликдир. Ҳол шундай экан, бутун Туркистонда бармоқ билан кўрсата оларлиқ «бир мактабимиз» йўқдир.

Бизда тарбия ишларимиз шундай муҳим экан, билим юртларимиз хароб. Бизда ўқиган кишилар қанча бўлмаса, факультетларимиз шунча бузуқ. Ҳозир биз тартиблик суратда ўқитувчи чиқара оладирган бир илмий муассасага эга эмасмиз. Ҳозир, ҳеч бўлмаса, таълим-тарбия ишларига раҳбарлик қила оладирган бир журналимиз йўқ. Очиқча айтганда, бизда ҳоло асослик бир нарса йўқ...

Барчага маълумки, Туркистоннинг аҳволи ва табиати бошқачадир. Бундаги ишларни олиб бормоқ учун ўз табиатига мувофиқ ишлаб чиқармоқ зарур. Бўлмаса, шунча йилдаги тажрибаларимизнинг кўрсатгани каби натижасиз қолади.

Тузуқкина бир ўқитувчимиз йўқ экан, ибтидоий мактаблар учун тузилган программада 15 турлик фан киргизамиз, иш талаб қиламиз. Ҳали мактабда талаба йўқ экан, биз Амриқо усули билан таълим йўллариغا машғул бўламиз.

Бу ишларнинг ҳаммаси биздаги маориф ишларининг бир марказга боғланмагани ва шу ишларни ишлаб чиқа оладирган бир муассасамизнинг бўлмаганидан чиқади.

Шул ҳақиқатларни англаб бўлса керак, «маорифга муттаҳид фронт» ташкил этилмакчи ва «Нашри маориф» уюшмалари ташкил қилинмоқчидир. Биз бу ҳаракатни

олқишлаймиз ва бошқа ишларимиз каби сусайиб қолмаслигини кутамиз. Фақат шу тўғриларда ўз фикримизни ҳам айтиб ўтмакчи бўламиз.

Туркистонда иқтисодий ва ижтимоий ишларни Туркистон мусулмонлари фойдасига ишлатмак ва натижалик ишлар майдонига қўймак учун шу мамлакатнинг аҳволи ва руҳига мувофиқ ҳаракат этиш қанча керак бўлса, маориф ишларида жиддий, Туркистоннинг бошлиқ раҳбарларига муҳтожмиз.

Ҳозиргача кўриб келган ишларимиз, ўткарган ҳолларимиз бизга шуни зарур топадир. Биздаги ишларни «нариги ёқ» гази билан ўлчамак тўғри эмас. Ёлғиз маориф ишларини эмас, ёшлар уюшмаларини ҳам шу кўз қараш билан текширсак, бу кунги ёшлар уюшмасининг ўтган йиллардан кўра хароблигини сабабини шундан топа олурмиз. Бизда ёшларнинг тарбияси муҳим. Ҳолбуки, бунинг бирдан-бир ташкилоти бўлган жой кундан-кун руҳсиз, кундан-кун бузулмоқда. Бунга ҳам жиддий боқмоқ абас эмасдир.

Биз бир вақт бўлса-ку, шу асосларни ишлаб чиқсак ва шунинг билан ишимиз битса... бу ҳам тўғри эмас. Шу ўзимиз ясаган асосларни йўл юритмак учун ўз қўлимиз билан олиб бормоғимиз лозим.

Биз тагин шу сўзни такрор қиламиз: бизда ўз кишиларимизга ишонч йўқ, ўз кишиларимизни танимаймиз, аҳамият бермаймиз. Гўё бизнинг кишиларимиз ҳеч нарсани билмайлар, гўё биз бир ишни қўлга олсоқ бажара олмас эканмиз!

Бошқалар олиму фозил, уларнинг қўлидан ҳар иш келар эмиш. Улар билиб иш қилар эмишлар! Мана бу эътиқод бузуқ, қуруқ ваъда!

Бизнинг кишиларимиз ўзимизга қараб... бошқалардан кўра пухта, етишган кишилар. Бизнинг ишчиларимиз назарий эмас, амалий ишчилар. Хайр, биз ўз кишиларимизни унча маълумотлик деб атамайлик. Шу ҳолда ҳам биз

даъво қиламизки, шу кишиларимиз бошқаларнинг олиму фозилларидан кўра бизга кўпрак фойда етказа оладир. Чунки бизнинг ҳаммамизни руҳимизни биладур.

Бир вақтлар «аҳволи руҳиячи» деб сўкиш ҳам кўп одат бўлган эди. Бироқ, таассуфга қарши, шу аҳволи руҳияни риюя қилишга мажбур эканимизни бугун эътироф қилишга тўғри келур. Чунки бизнинг ўзимиз чопиб бир ёққа кетмоқчи эмасмиз, халқимизни олиб бормоқчимиз. Шунинг учун халқнинг руҳини ўрганмак, текширмак ва сўнгра ишламак керакдир. Маориф ишларимизни йўлга қўймоқ учун бизда «Нашри маориф» очилди. Бунинг бўйнига олган вазифалари жуда катта, жуда зўр. «Нашри маориф» тўғрида ёзилган бир мақолада хусусий жамиятларнинг бу майдонда аҳамияти кўп деб айтиладир ва хусусий жамиятларнинг бошқа мамлакатлардаги ишлари кўрсатиладир. Бу, бир жиҳатдан, тўғри. Яъни бу қайси мамлакатдаки халқ кўпрак уюшган ва шу уюшмак орқасида маорифининг энг қоронғу нуқталарига элтмак осон жойлар учун муносибдир. Фақат ўша ерда ҳам ҳукуматдан ортиқ таъсир берадир деб айтиб бўлмайдир. Айниқса, бизнинг жумҳуриятда хусусий мактаблар очмоқ мумкин эмасдир ва ҳар бир тарбия муассасаси ҳукумат қарамоғида бўлиши лозимдир. Бу хусусий жамиятнинг роли иккинчи даражада қоладир. Ҳолбуки, бизда биринчи даражада ишламак учун майдон бордир.

«Нашри маориф» уюшмаси ўзининг низомномасида жуда кўп ишларни ёзган, кўзини юмиб устига юк ортган (таъбир маъзур кўрилсун). Биз шу ишларнинг барчасини хусусий жамият орқали эмас, ҳукумат воситаси билан олиб бормоғимиз мумкиндир ва осондир.

Бу кун мактаб ишларимиз барбод деймиз, ўз жумҳуриятимиз бўлган Туркистоннинг ижтимоий тарбия шуъбасида ўз кишимиз йўқ. Мен ундаги кишиларни айбламак истамайман. Ҳар қанча ишчи киши бўлсалар ҳам, бизга фойдалик иш қила олмаслар. Чунки бизни билмайдир-

лар. Билим юртларимиз бузуқ экан, шуларни идора этатурғон касабачилик маорифи идорасига (профобр) бир кишимизни қўя олмаймиз. Ўзбек илмий ҳайъати иш қилмоқ истайдир, локин қила олмайдир. Чунки ёлғиз. Қисқаси, кишимиз йўқ. Ишимиз юрмайдир.

Бултур айтур эди: Тошкентнинг Янги шаҳар мактаблари яхши таъмин этилган, Эски шаҳарга кимса қарамайдур. Самарқанднинг ҳунар мактаби мудирига қанча мукофот берилар экан, ўлка ўзбек билим юрти икки ойдан бери ойлик ололмайдир. Янги шаҳар факультети яхши таъмин этилган, бизники-чи, эски тос!..

Мана бу ҳолларни тузатиш хусусий жамият тузиш билан бўлмайдир. Яна бўлмайдир!

Ҳукумат идоралари орқали озгина ғайрат билан буларни тузатиш мумкин, қалам учи билан бу ҳолларни ўзгартириш осон. Бизнинг ҳар ишчимиз шуни идора эта олар. «Нашри маориф» шу ҳолларга қандай чора кўра олур? Ҳали бу маълум эмас. Қилса Маориф комиссарлигига доклад қилар. Нариги ёғи тағин маълум эмас.

Эски вақтда ҳукумат бизни «ўғай» дер эди. Ҳозир биз ўзимизни ўғай қаторида тутамиз. Бироз ўзимизга жасорат киргиза олмаймиз. Ташқаридан туриб бошимизни эшикдан тиқиб қараймиз-да, кириб ўтирмоққа журъат эта олмаймиз. Ҳолбуки, эшик биз учун очиқ. Истасак, жой ҳам бизга ҳозир. Менга қолса, бизнинг «Нашри маориф»лар таъсис этишимиз ишдан узоқроқ боришдир. Марказдаги маориф ишчиларимиз ва ҳукумат бошлиқларимизнинг кичкина, арзимас бир ғайрат ва ташаббуслари орқасида маориф идорасини «Нашри маориф» руҳига айлантирмак мумкиндир ва ўзимизни ўғайликдан чиқормоғимиз осондир. Фақат бироз ғайрат, бироз жасорат лозим...»

Самарқанд
Туркистон. 1923 йил 25 март

МАРҒИЛОНДА «НАШРИ МАОРИФ» ЖАМИЯТИ

1923 йилнинг 10 январидан бошлаб Марғилон шаҳрида маориф ходимлари ва ҳукумат бошлиқларининг урунишлари билан бир жамият тузилиб, «Нашри маданият» оти билан юритилиб келмоқда эди. Кейинги вақтларда Марказда ва бошқа шаҳарларда «Нашри маориф» жамиятлари тузулмоққа бошланғач, 1923 йил 17 майдан Марғилондаги «Маориф ва маданият» тўғараги «Нашри маориф» жамиятига айлантирилди.

Ўлкамизнинг маркази саналган Тошкент маорифчилари ташаббуси билан «Нашри маориф» тузилганидан кейин Фарғонада ҳам шундоқ жамиятлар тузила бошлагани маълумдир. Лекин бу жамиятлар ҳар шаҳарнинг ўз маорифчилари томонидан тузилиб, иш кўрилганидан ҳар шаҳарда ҳар тусда бўлиб чиқиши яқиндир. Ҳар шаҳарнинг маориф ва маданияти бир тус ва бир равишда бўлмоғи мамлакатимизнинг бирдан-бир мужибидирки, ҳукуматимизнинг асосий қонуни ҳам шундоғ бўлмоғини истайдир. Жойлардаги «Нашри маориф» жамиятлари бирлаштирилиб музофот исмидан марказлаштирилса эди. Марказнинг раҳбарлиги билан бир асосга боғланиб иш кўрилур эди. Шунда вилоятимизнинг ҳамма ёғида ҳам маориф ва маданият ишлари ривож олар эди.

*Марғилон «Нашри маориф» жамияти
Фарғона. 1923 йил 14 июнь*

ЎШДА «НАШРИ МАОРИФ» УЮШМАСИ

Ўшда маориф ишлари унча илгари кетмаётган эди. Яқинда Ўш уезди иштирокион фирқасининг масъул саркотиби Махзумов келиб, маорифимиз кейинда қолганин кўриб, бутун маориф ходимлари ва бошлиқларимизни йиғиб, 1923 йилнинг 27 май куни «Нашри маориф» жамиятини ташкил қилди.

Мажлисга 30 дан ортиқ ёшлар йиғилиб, Махзумов тарафидан маориф, унинг аҳамияти ҳақида сўзлаб ўтилди. Ниҳоят, «Нашри маориф» уюшмаси кераклиги эътиборга олиниб идорага ҳайъат этиб, Иброҳимжон Мусабой, Аминжон Муҳаммадий, Абдураҳимжон Эшонхонлар, муовин этиб Юсуф Иброҳим, Азимжон Турғунлар сайландилар. Йиғилган ўртоқлар маорифга бор кучларини ишлатмоққа сўз бердилар. Энди бу «Нашри маориф»ни қоғоздагина очиб қўйиб, ишга келганда ўшшайиб турмоғимиз айбдир.

Фаргона. 1923 йил 19 июнь

Рафиқ

НАМАНГАН «НАШРИ МАОРИФ»И

Иқтисодий сиёсат эълон этилганидан буён халқ маорифи ва маданиятида ҳам бир сиёсат юргизмоққа тўғри келди. Яъни халқнинг тараққийпарварларига илмий ва маданий мажлислар, уюшмалар очиб, унинг билан халқ маорифига хизмат қилишга каттагина йўллар очила бошлади. Бошлаб Тошкент зиёлилари 1923 йил кириши билан ўзаро йиғилиш ясаб, бундан сўнгра Туркистоннинг ҳар бир томонида «Нашри маориф» жамиятлари шуъбаларин очмоққа бошладилар. Тошкентдан кейин энг биринчи

навбатда бу жамият Фарғонанинг Наманганида очилиб ишга киришди. Бу ўринда мен Наманган «Нашри маориф» жамиятининг беш ойлик қилган ишлари ҳақида қисқача ҳисоб беришни лозим топдим.

«Нашри маориф» жамияти ташкил этилганидан Наманган ёшлари орасида инқилобдан кейин ўзаро пайдо бўлган шахсий жанжалларини битирди. Бир-бирига хунук бўлган ўртоқларни «Нашри маориф» ўз саҳнасига йиғиштириб иттифоққа келтирди. Баъзи бир ўзини катта олиб маориф ва маданиятга бир кўзи билан қараган афандилар назарларини бир нуқтага жалб этди.

2-халқ билан ёшларнинг орасини битказишда давом этди. Шу ҳаракатнинг орқасида натижалар кўрди.

3-жамиятнинг молия жиҳатини тузатишга киришиб, бу хусусда ҳар бир оғир юкларни «Нашри маориф» аъзолари кўтарди. Сўнгги вақтларда четларга, яъни Хўқанд, Тошкент билим юртларига кира оларлик маълумот эгалари ҳозирламоқ учун беш ойлик курс очди. «Нашри маориф» муаллимларни таъмин этмоқни ўз гарданига олди. Жамият аъзолари эса курснинг камбағал талабалардан 4 ойлик таъминларини ўз устига олганлари ҳам бўлди.

Энди «Нашри маориф» жамиятига беш ойда тушган оқчанинг ҳисоби:

«Нашри маориф» аъзоларидан: 1034 сўм;

Адабиёт кечаларидан: 7735 сўм;

Сайилдан: 10000 сўм;

«Кўмак» қутисидан: 328 сўм;

Чуст «Нашри маориф»идан: 3500 сўм;

Хусусий зотлардан: 2350 сўм; **Жами:** 24 947 сўм.

«Нашри маориф»нинг қилган ионалари Ийд муносабати-ла; Тошкентда ўқувчи талабаларга – 12 105 сўм;

Хўқанд фирқа мактабининг талабаларидан 4 кишига – 1900 сўм;

Хўқанд билим юрти талабасидан Отабек ўғлига – 1000 сўм;

Ўз ҳузуридаги курс муаллимларига – 5618 сўм;

Бир хаста муаллимга – 7500 сўм;

Боқудаги ўқувчиларга – 300 сўм; **Жами:** 21 373 сўм.

«Нашри маориф» комиссиясида қолган моллар:

11 пуд 4 қадоқ пахта;

115 дона мато;

13 пуд 12 қадоқ буғдой;

5 пуд 26 қадоқ мош;

1 пуд 18 қадоқ ун;

2 пуд маккажўхори;

1 пуд жувари;

8 пуд 18 қадоқ гуруч.

Бундан бошқа 4 пуд майиз ва 1 қўй бордир.

Наманган «Нашри маориф» ташкилоти қарамоғидаги четда ўқувчи болалар:

Москвада 11 нафар;

Берлинда 1 нафар;

Боқуда 4 нафар;

Тошкентда 15 нафар;

Самарқандда 2 нафар;

Хўқандда 19 нафар. **Жами:** 52 нафар талаба.

Бу йил турли ёқларга 40 лаб киши юборилишини ўйланадир.

Фаргона. 1923 йил 1 июль

ГЕРМАНИЯДА ТАҲСИЛ ОЛГАН ТАЛАБАЛАРНИНГ ТУРКИСТОН МАТБУОТИДАГИ ЧИҚИШЛАРИ

Саййид Алихўжа

САНОЙИ НАФИСАМИЗ ЁЛДИ

Кунчиқиш (Шарқ) дунёси санойи нафисада кўп нарсаларни берди. Туркистон эса бу ерда ҳам ўзининг Шарқнинг юраги эканини кўрсатди. Илло, ёрқин нақшлар бу бизнинг Самарқанддаги буюк гўзал масжид бинолари ва миноралардадир. Ернинг энг маданий жойларидан ҳар йили қанча-қанча кишиларни ўзига чорлар. Бу ер майналмилал бир зиёрат ери бўлмишдир.

Бу гўзалликка талпинувчилар ернинг ҳар четидан бу ерга келиб, чексиз чиройлик маҳбубанинг қора чарос кўзларига тикилганидай тош қотиб соатларча ўзларини унутиб, сўзлаб турган сўзларидан адашиб бу биноларнинг ва минораларнинг нақшларига эсидан кетиб қараб қоладирлар.

Энг сўнг бу биноларнинг нақшлик ғиштларини кийим, асбобларининг ўрнига чамадонларига беркитиб олиб кетар эдилар. Ҳозирда Оврупо ажойибхоналари (музей) бу иморатларнинг ғиштлари билан тўлган. Бизнинг чиройлиликни тушунмайтирган сўпиларимиз бу кишиларга кечалари ҳеч ким йўқ вақтида ғиштларни кўчириб олиб бориб, унинг ўрнига уларнинг бўяма гўзал нарсаларини, яъни пулларини олиб ҳамёнларини тўлатар эдилар.

Рассомликда Туркистон ўзининг буюк истеъдодини кўрсатди. Жонлик нарсаларнинг расмини солув ёмон деганларидан сўнг унинг ўрнида бўлган кучини ҳеч қаерга сиғдира олмай ҳар турли гўзал ҳеч ким кўрмаган ва эшит-

маган оғочлар, бошсиз жониворлар яратди (шундай бўлса, қиёмат куни жон сўралмайдир).

Бу гилам, палак, чоршаб, қийиқ ва дўппилардаги гуллар, расмлар кўп вақт Оврупонинг энг буюк рассомларининг ҳайрат бармоқларини тишлатмакка мажбур этди.

Бу гўзал олақуроқ чопонлардаги қуёш нури каби ранглар кимларнинг кўзини роҳат билан аллаламайди? Шоирона ёқдан Туркистонда етишган ул гўзал чечаклар тўғрисида мен энди кўп сўзламай.

Муסיқани олсоқ. Ҳозир Бухородан топилган асарларимиз бизда қандай муסיқашунослар ва муסיқий шоирлар (бастакорлар) етишган эканлигини кўрсатади. Баъзи бизда топилган муסיқий товушлар Оврупода йўқ экан. Дугоҳ ҳозир энди Европада етишган муסיқага бўлган қарашлар бизда илгари бўлган эканлигини кўрсатади. Бизларнинг у буюк муסיқий шоирларимиз одамнинг сўзини ўксик (ноқис) эканлигини англаб, бутун миядаги, кўнгилдаги тилакларни сўз билан айтиб бўлмаслигини, кўнгилда бўлган у нозли ўюнларни, дардларни ёлғиз чолғу (муסיқий) орқали дунёга-тошқориға чиқарув, ёлғиз муסיқий куйлар билангина бўлатурғон эканлигини тушунганларини Дугоҳ каби бир мусиқа (опера) билан дунёга билдирганлар. Бизда муסיқийга тушунув нақадар буюк эканлигини мана шу қисқагина чиройлик легенда кўрсатадир.

Бизнинг муסיқий куйларимизнинг нақадар чиройлик эканлигини бироз янглишликлар билан бўлса ҳам Оврупо оркестри билан айтилганда ҳамма кўрди. Бу муסיқий куйларидан Шарқнинг ҳам, Ғарбнинг ҳам кўнгли қўшилишиб ўйнашди.

Биздаги ўюн (рақс)нинг чиройлилиги ҳар бир кўрганга очик белгили бўладир. Ҳар ҳолда, бир-бирига ўхшамаган у тана ҳаракатларининг чиройлилигига ҳар ким хуштор бўладир.

Халқ ўюнларига тоза кўнгил билан қарайдир. Ўюн вақтидаги ўюнчининг теккан нарсаси халқ учун авлиёнинг

сарқити каби табаррук бўлур. Аммо нима сабабдандир? Шарқ кечасида бир киши бу ҳолларни тушунмасдан ўзининг бузулган фикри ила таъриз қилди.

Театруларимиз ила самоварларда бўлиб «Судхўр акам жон берадир» каби чуқур маънолик қарашлар халққа тушунтирилади. Аммо ҳозир эса ҳар бир етиштирган нарсаларимиз сўфи, имомларимиз, Самарқанд масжидларидаги у баҳосиз ғиштларни бузуб олиб «нақшфурушлик» қиларлар.

Оврупонинг у янги кийимлари бизларнинг расмий қоғозимиз (миллий рамзларимиз) бўлган қийиқчаларимизни, чопонларимизни, дўппиларимизни сиқиб чиқара ётибдир. Оврупо модаси (мишвати) бизнинг кийим палакларимизни йўқ қилиб борадир.

Оврупо расм (тасвирий санъат)да ҳозир боши деворга тўқ этиб тегди. У расмда кутулишни энди Шарқдан кутса керак. Аммо расмга сабаб бўлган омиллар бизда яна бордир.

Шоирларимиз эса шоирлик деб ҳар бир одми ҳар бир кишининг оғзидан чиқатурган сўзларни назм қилиб ёзувни ўрганиб олмишлар. Булар шоирман деб юришдан уялмайдилар.

Октябрь ўзгаришидан сўнг бизлар учун илм дарвозалари даранглатиб очилди. Шунинг билан бирга, бизлар учун сира оти эшитилмаган консерваториялар очилмоққа бошлади. Оти эшитилмаган консерваторияларда болалар ўз мусиқийси, ўз куйларини, ўз мусиқий товушларига ўрганмайдилар.

Оврупо мусиқий товуши, бизим мусиқий тушунувимиз нуқтасидан қараганда, янглишдир. Яъни овруполилар учун бизнинг мусиқий товушимиз янглишдир. Агар булар Оврупо мусиқасига ўрганиб ўзлариникидан хабарсиз қолсалар ул вақт бизнинг мусиқий товушлар уларга янглиш кўриниб, у вақт улар Туркистон мусиқасини илгарига олиб бора олмаслар. Ул вақт уларнинг қиймати Туркистон, балки бутун дунё учун ҳечдир (!). Чунки Оврупо

мусиқасида ўзларидан ҳамма вақт яхши тушунатирган истеъдодлик кишилар чиқиб турар. Уларнинг музиқий-си бизларга муҳтож эмас (!). Агар биз шунигина билувда давом этсак у вақт татар қардошларимиз каби ўзимиздан дунёга ҳеч бир музиқий нарса бера олмасмиз.

Ўюнларимизга ёмон қаров орқасида ҳозир қанча гўзал ўюнларимизни унутдик (чунончи, қайроқ ўюни ҳозирда жуда оз ўйналади). Театруларимиз ҳозир бутун Туркистонники эканлигини йўқотди. Биринчи театрумиз Оврупо йўли билан солиниб, ўзимизнинг ўрганган табиий нарсаларимиз ўрнига мероллар билан оғуланган. Театруларимиз самовархоналарда бўлиб турган жип ўзимизники бўлган ва қадрланишлар орқали ҳар кун кўйилиб турган драма ва комедиялардан хабарсизлар. Ҳеч бир ким буни кўролмас, булардан ибрат ололмайин ўлган устига кўмган дегани каби артистларимизнинг ҳаракатларининг ҳаммаси Овруподан олинган (чунончи, операларга кириб муножот вақтидаги тиз чўкиб қўлини кўтариб бурчақдаги Исо суратига ёлборув вақтларини кўрдик). Буларнинг ҳаммасини ёзиб бўлмас, шунинг учун бир мисолгина кўрсатдик.

Демак, ҳаммаси бузуқ, ҳаммаси кўрқинчилик. Бу сўзларни ёзувдан мен демак, истамайманким, калта камзул кийма ёким Оврупо расмига, музиқасига ўрганма, унинг театр ҳаракатларини ўрганма! Йўқ, ҳаммасини ўрганиш керак. Ҳамма вақт қўпол қилиқлардан қутулиб, енгилликларга ўрганиш ва ҳамма вақт илгарига интилиш керак. Аммо бу нарсалар бизлардаги кучларни йўқ этмасин (!). Биз буларни ўрганиб олиб, ўзимизда бўлиб кетган гўзалликларни юксалтиришга тиришайлик. Токим биз ҳам маданият бойлигига ўзимизникини олиб бориб қўшайлик.

Мана бу бизнинг кўз олдимизда яроқлаб турган тилак, орзу юлдузимиз бўлсун!

Қизил байроқ. 1921 йил 3 август

ЭНДИГИСИНИ ҚЎЛДАН БЕРМАЙЛИК

Ҳозир Тошкентда Туркистон мусиқасига бутун вужуди билан берилган мусиқа профессори Успенский бор. Бу ўзида бўлган иқтидорини, илм ўқуб етиштирган бутун кучини Туркистон мусиқасига берган. Тўғриси айтганда, бу киши – Туркистон мусиқасининг мажнуни. Успенский французлар руҳида мусиқа ёза олатурган мусиқий шоири (композитор) бўлса ҳам, Туркистон мусиқийси учун мана шу истеъдодини йўқотди. Мусиқашуносларча айтганда, ерга кўмди.

Бу киши Туркистон мусиқасини, санойи нафисанинг бошқа бўлақларига ўхшаш гавдалантирар, унинг соясини нота орқали қоғоз бетларига олар. Демак, буни ҳам ўлмас, битмас қилар.

Ул Туркистон оҳанглари нотага олғонда шу қадар эҳтиёт билан оладирки, бундай озорсизлик ёлғиз ошиқларнинг ишидир. Яъни оҳанглари нотага олганда бузуш, янглиш ёки Оврупо оҳангларига аралаш қилувдан сақланар.

Бу оҳанглари ўз аслида, ўз руҳида ёзмоққа тиришадир. Бунинг тиришуви шу қадарки, ўзига ўзи ишонмас. Ёзғон асарларини ҳикмат мошиналари билан текшириб кўради. Граммафонга қўйиб эштадир. Мусиқашунослар орасига солиб мунозара, музокара қиладир.

Успенский каби Туркистон мусиқийсига берилган кишининг иккинчиси Мироновдир. Мана бу бечоралар Туркистон мусиқийсига берилиб ишлар эканлар, ҳеч бир ёрдамчилари йўқ. Буларни тақдир этадирган кишилар ҳам йўқ. Материаллар йиғув учун бир ерга боратурғон бўлсалар, от аробалари йўқ. Сўзнинг қисқаси, ҳеч таъминсизлар. Ҳозир энди бир нарсасиз чарчаганга ўхшайдилар.

Успенский шундай суйган ва фойдалиқ ишини ташлаб жой ахтармоқчидир. Эҳтимол, бундай кишилар тагин

ўлкамизда бордир. Бундай кишиларнинг яқин орада бизнинг орамиздан чиқиши қийиндир.

Ҳукумат бошида турган кишиларимиз бунга аҳамият бериб, буларга кераклик нарсаларни етиштириб бериб турсалар бизнинг қанча нозлик, ёқимлиқ оҳангларимизни ўлимдан абадий қутқозгон бўлар эдилар. Эскиларимизни қўлдан бердик, энди ҳозирғиларимизни қўлдан бермайлик!

Қизил байроқ. 1922 йил 2 февраль

Саййид Алихўжа

ТАБИАТДАН ЖАВОБ*

Бу ким? Менга юмшоқ товуш билан сўйлайдирган севиклим онам. Жим, халақит берманг. Мен онамнинг ширин сўзларини эштай. Онам менга: «Мен сиз, болаларим, учун нималар қилмадим. Сизга энг баҳосиз бир топилмас нарсани бердимки, у ҳам «умр» эди. Ва бу умрни давом эттирмак учун керак бўлган бутун асбобларин тайёр равишда сизга топширдим ва бу умрни фақат биргина чизигини бураб туришни сизга қолдирдим. У ҳам нафс эди. Ва нафс учун керак бўлган нарсаларни мен оналик марҳамати ила сизга туганмас равишда тайёрладим. Ва бу машинани бошини қўлингизга ушлатиб, вақтида буранг-да, бу баҳосиз умрдан фойдаланинг дедим. Ҳеч нарсани ўзингиз қилиб олинг демадим», – деди.

Кўринг, сиз шу пружинани бурамоқ учун қанча ғавғолар чиқарасиз, қанча зулмлар қиласиз. Сизга кўнгил бердимки, у сизни нафс учун қилган ҳаракатингиз тўғри бўлмаса, сизни бундан қайтарсун? Ақл бердимки, унинг-ла сиз бутун қилган ишларингизни билиб, текшириб қилинг. Агар сиз ақлни ишлатсангиз сиз ҳеч кимга зулм қилмаган бўлурсиз. Мисол, ўсимликларни, ўтларни кў-

ринг. Уларда ҳам нафс бор. Локин бир-бирига зулм қилмайдирлар. Чунки мен уларга сиз каби таом танламоқда кенгчилик бермадим. Шунини қаршисида сизга ақл бердим. Локин сиз бу баҳосиз нарсани ўрнида ишлата олмадингиз. Бу муқаддас нарса сизнинг қўлингизда зулм, ҳақсизлик яроғи бўлди.

Сен менга додлайсан, билмайсанки, сен учун менинг юрагим нақадар ачишадир, йиғлайман. Агар мени тенгимда бир киши бўлса эди, сен севиқли боламнинг қилган ишларингдан юзим қизарди.

Яна сен бир-биринг билан йўлда гиналашиб, кўнглинг маъюсланиб, қайғурган чоғингда ташқари чиқсанг, кечалари ой сенга дилбарлик ила устингдан ёқимли шуъласини сочиб, юзи титраб сени овутмакка ҳаракат қилмадимми? Юлдузларнинг ҳар бирлари сенинг қайғунгга қўшилиб мўлтирашиб сенга тикилиб турмадиларми? Булбул ҳазин ила иси ва туси сени бутун қайғуларингни йўқ қилиб юрадирган гуллар устида ширинлик ила сайраб нозик овозлари билан қотган кўнгилларингни юмшатмадимми?

Дарахтларнинг барглари шипир-шипир қилиб секингина қўй, жоним, хафа бўлма деган сўзлари сенга эмасми эди? Сув шилдираб оқиб, ўзининг тип-тиниқ устига сени чақириб, сенга болалар тилидек чучук тили ила сени ғамингни ювмакка ҳаракат қилмадимми? Эрталабки шамол ўйнаб сени ёнингга келиб юмшоқ қўллари билан сени қитқилаб кулдирмакка ҳаракат қилмадимми?

Олам бир равишда турса, сен зерикасан деб мен вақтни ҳам 4 палла ила алмаштириб турдим. Ёз кунлари куёшнинг олтин тусли шуъласи сенга қандай нашъалар, пишган мевалар қандай лаззат берар? Куз кунлари ҳамманинг туси сарғайиб, йиғи ила кўккўз ёшларини тўқадир. Бу ҳам сенга таъсир қилмайдирми? Сен ўзинг ила қўшилиб йиғлайдирган бир йўлдош, бир ғамдош топасан. У ила қўшилиб йиғлаганда кўнглингдаги ғам юклари кетиб енгилланасан. Қиш кунлари ҳамма қор тойиб оқарадир. Қор

илиқ совуғи жонинг томир-томирларида юрадир. Аммо бу кексайишдан ер ўлмайди. Ёшликнинг қайтишига бу бир ибрат. Аммо одам болалари кексайганидан сўнг ёшликка қайта олмайлар, ўладирлар. Бунинг сабаби фақат ўзларида. Мен тирикликни бердим, ўлимни бермадим. Баҳор кунлари бу ёш олам сизни нафақат кўнглингизни очар ва хушлантирадир.

Сўйла, эй болам. Мени золим дейсан, ҳақлимисан? Она... Онажон... кеч... кечир.

Эй болам, яна эшит. Сизга ҳеч бир таъриф қилиб бўлмайди бир бўлак нарса тайёрлаб қўюбман. Фақат уни сиз бу дунёда боқийликни қўлингизга олганингиздагина бераман. Ва ул вақт мен ўзимни сизга кўрсатаман. Фақат боқийлик керак. Бул вақтларда боқийликни қўлингизга олинг!

1918 йил

Армуғон. 1922 йил 8 апрель

Аҳмаджон Шукрий

ҲАРАКАТДА БАРАКАТ

Дунёдаги миллатларнинг маданий ҳаётга қандай йўллар билан етишганлигининг сабабини текширсак қизиқ-қизиқ ҳолатларга учраймиз. Бугун ер юзида тараққий жиҳатидан биринчи ўринни олган японлар бундан 40 – 50 йил илгари ваҳший бир ҳолда яшар эдилар. У вақт бутун Оврупо жаҳонгирлари япон оталарини луқма қилмоқ учун оғзини очиб турган эди.

Лекин Оврупо жаҳонгирларининг истило сиёсатини сезган япон ҳукумати кишилари ҳар турли илмий уюшмалар очиб япон ёшларини таҳсил учун чет элларга юбориш ишларига киришдилар. Оз фурсатда Оврупо мактабларига хейлигина япон шогирдлари жўнатилди. Таҳсиллари-

ни битирган шогирдлар ватанларига қайтиб японларни оқартиришга бошладилар.

Кўп ўтмади. Японияда юзлаб Оврупо тартибида мактаблар барпо этилиб, 50 йил ичида япон миллати таниб бўлмас бир маданиятга эга бўлди ва биринчи давлатлар қаторига кирди.

Япон миллати шунчалик маданийлашгани билан четга ўқувчи йўллашни тўхтатмади. Тескарисинча, йилдан-йилга четга борувчи ўқувчиларнинг сонини оширди. Ҳозирги замонда Япониянинг Оврупо ва Амриқода ўқиб турувчи минглаб болалари бор.

Японлар чет элларга ўқувчи юбориш учун фақат ўзларининггина ғайрат ва ҳимматлари соясида муваффақ бўладилар. Биз ҳам ўзимизнинг ҳозирги ҳолда таназзулга кетганлигимизни кўриб умидсизланмасдан бор кучимиз билан Оврупо ва Амриқога ўқувчилар юборишимиз лозим (!).

Мана, бизда яқинда очилган «Кўмак» уюшмаси шул вазифани адо этадир.

Бу тилакка етишиши учун тепамизда турган ҳукуматимизнинг ёрдам кўрсатишининг табиийлиги умидимизнинг бекорга чиқмаслиги учун жонлик далилдир. Тилакка етишмак учун ўзбек элининг чидамлик ғайрати, олижанобона ҳиммати лозимдир.

«Кўмак» уюшмасига халқнинг яхши кўз билан қараб ишонч билдирганини кўриб турамыз. Кечагина очилган «Кўмак» уюшмасига юз, минглаб кўмак келиб туриши, биргина Мирзочўли қишлоғидан 75 дона қўй келиши, аъзолари сонининг юзга қадар бориши. Ҳар бир ердан «Кўмак» уюшмаси очилишини табриклаб хат ва телеграмларнинг келиши бироз фурсатда биздан ҳам Оврупо ва Амриқога ўқувчилар юборилишига мумкин эканлигига ишонч билдирадир.

Қизил байроқ. 1922 йил 9 июнь

ТУРКИСТОН ДОРИЛФУНУНИ

Эшитганда руҳни кўтаратурган, биносини кўрганда юракка тўлқин тушатирган бир жой Туркистон дорилфунунидир. Дорилфунуннинг ҳозирда 3,5 мингдан зиёд ўқувчиси, ўқувчиларга етгулик мутахассис ўқитувчи-профессорлари, мукамал ўқув қуроллари, етарлик хизматчилари бордир.

Дорилфунуннинг асосий синфида 8 та ўзбек ва шул қадар қозоқ-қирғиз талабаси бор. Демак, ерлик талабалар ҳаммаси 20 – 30 нафар орасида бўладир. Тездан дорилфунуннинг давомига 4 йил тўладир. Лекин бу тўрт йил давомида қуйидаги сабабларга биноан ерлик халқ ўз ўқувчисини ўз ҳаққига муносиб бера олмади. Бериши ҳам мумкин эмас эди. Ҳали бундай олий ўқув юртларига кириш учун ҳозирланган ерлик халқ ўқувчилари йўқдир. Бу қусур ва камчиликларга очиқ бир кўз билан қаралганда яна эски идоранинг маҳаллий халққа қараган сиёсий назариясининг касофатига, ўтган эл бошлиқларининг илм ишларига саботсизлиги ва тарихий жиноятлари ҳомил этиб юракка таскин беришга тўғри келадир.

Ўзгариш эски идоранинг ерлик халқ тўғрисидаги «олижанобона» сиёсатини ҳам эл бошлиқларининг тарихий хатоларини бизнинг назаримизга келтириб кўрсатади.

Элимизнинг кўзлик сўқирларини истисно қилганда, шаҳар ва қишлоқларимизда оз бўлса «илм-маориф керак» деган товушлар кўтарилди. Мана бу муборак товуш бекорга кетмади. Халқимизнинг савияи фикриясига мувофиқ илм ўзгариш ясадик.

Шаҳар ва қишлоқларимизда илмий уюшмалар ва мактаблар очканимиз тирик далилдир. Лекин инсонлар мероси бўлган хатокорлик меросини биз ҳам олдик. Бизда ибтидоий мактаблар яратилаётган бир пайтда «Бизга дорилфунун керак» дедик. Даъвомиз ҳақли, лекин вақт бор-

лигини тушунмадик. Шўролар дорилфунун очди. Лекин унда ўқиш учун 50 та ўқувчи топиб бера олмадик. Агар дорилфунунга бўладирган масорифни бошланғич ва ўрта мактабларимизга сарф этсак эди, 5-6 йилдан сўнг дорилфунунга кириб ўқишга юзлаб муқтадир ўқувчиларни етказа оламиз.

Илмий шўро ёнида очилган «Кўмак» ва, умуман, ўзбек ёшларида дорилфунуннинг ерлик халққа ҳозирдан фойдасизлигин, дорилфунунни ёпиб, кетадирган қувватни ерлик халқнинг бошланғич ва ўрта мактаблари билан четга бориб ўқувчи талабаларга сўраш фикри бордир (!). Бу фикр ўз муҳитимизга қараб жуда тўғри ва асослик фикрдир. Ерлик халқнинг бошланғич мактаблари ҳозир моддий жиҳатдан сиқик бир ҳолдадир. Ҳозир ёшларимизда четга бориб ўқиш ҳаваси кучайиб борадир. Бу зўр мақсадга етишиш учун иона оқчаси билан ҳеч суратда мумкин эмас. Бизнинг ибтидоий мактабларимизнинг бақоси ва четга бориб ўқувчиларимизнинг таъмини учун ерлик халққа фойдаси бўлмаган Туркистон дорилфунуни ёпиб, унга кетадирган куч-қувватни ерлик халқ фойдасига сарф этиш керақдир.

Қизил байроқ. 1922 йил 11 июль

Аҳмаджон Иброҳим ўғли

ТУРКИСТОННИНГ КЕЛГУСИ

Бир вақтлар Туркистон ўзининг маданияти ва шоншукуҳи, етказган улуғ шоирлари, ёзғучилари, файласуфлари ва бошқа фан эгалари билан ўзини Шарқ дунёсига танитган. Илгарилари илм билан кўринган ва ҳаммани ўзига жалб этган эди.

Шарқнинг орқага қараб ўзгариши Шарқ маданиятининг йиқилиши, ўлимига сабаб бўлди. Буюк маданияти

орқасида анъана эгаси бўлган кўҳна Туркистон, бир Туркистон тупроғигина эмас, бутун Шарқ, табиатнинг кўкаришидан кейин сўлиш қонунига мувофиқ бўлса керак, ҳозирги кўриниб турган жонлиқ кўғирчоқ ҳолига келди. Туркистон маданияти билан қуролланган кишилар томонидан ўлик Шарқ талқин этила бошлади. Шарқ XX аср илк чорагида уйқудан кўзини уқалаб тура бошлади. Шарқнинг ҳар бурчагида уйғониш, оёққа қалқиш хабарлари, маданият йўлида интилишлар, ҳар ерда ҳаракат, ҳар ерда жонлилик кўрина бошлади.

Лекин уйғона бошлаган Шарқнинг маданиятга эришиши учун ҳозирлиги йўқ. Асбоби йўқ – куч-қуввати йўқ, йўқ, йўқ!..

Айниқса, Шарқнинг бир қисми бўлган Туркистоннинг илм доирасида юрган ёшлари ўзгаришдан бери кучи етганича ҳаракат қилиб оз бўлса-да иш йўлига замин ҳозирлади. Кўп ўтмади, мамлакатимизда бошланғон иқтисодий бузғунлиқ ва хўжалиқ ишларидаги хароботликлар бизнинг илм йўлида ишларимизга оғир зарба берди. Кенглиқда Германия, Австрия, Мажористон, Италия ва Франция мамлакатлари қадар 173 минг мураббаъ чақирим тупроқни ўз ичига олган, бу ўлканинг бундай қийин ва ғаюртабиат ҳолидан чиқариш учун илмий ва фанний кучларни керагича етиштириш лозимдир.

Туркистонда табиат бойлиги жуда кўп. Туркистон ўз бағрида аллақандай қимматлик тошлар, турли қимматбахонларни асрайдир. Ўз юзасида бошқа ерларда ўсмай турган қийматбахолик ўсимликларни ўстирадир. Лекин бу бойликлар ишланмаган бир ҳолда; сув чиқса жаннат бўлатурган ҳисобсиз жойларимиз чўл ҳолида қақраб ётадир.

Туркистонда ҳар турли майда саноатлар бор. Лекин улар йўлга қўйилмаган. Эски йўл ва эски йўсинда ишланадир. Булар Оврупаникидан тараққий этмаган ва куч олмагандир.

Ҳозир ҳукуматимиз чет эллар билан муносабат ясамоқчи. Тездан муносабатлар бошланиши табиийдир. У вақт Россия ва унинг бир қисми бўлган Туркистонда саноат куч олиб фабрик, заводлар ишланиб юра бошласа, албатта, майда хунарчиларимиз улар билан рақобат қила олмасдан ўз-ўзидан йўқолиб битадир. Бу хавфнинг олдини олмақ учун майда саноатимизни тараққий эттириб Оврупаники каби катта саноатга кўчиришимиз лозимдир. Бошқаларнинг тараққийсига ҳавасимиз келиб оғзимизнинг сўлагини оқизиб турсак. Улар кунда бир янги кашфиёт, кунда неча хил ихтиролар чиқариб ўзларининг ер юзида яшамокларини таъмин этсалар. Улар ким бўлурлар? Бизнинг бошимизга нималар келур?

Энди биз ҳозирдан эсга келиб Туркистон бойликларини ишламак ва маданиятимизни юксалтирмоқчи бўлсак, бизда ихтисос борми? Йўқ, ҳеч йўқ!

Бошқалар томонидан ишланган бойлигимиз бошқалар фойдасидир. Бу ширин ўйларга эришмакнинг биргина иложи бўлса, ул ҳам чет эллар илмини ва уларнинг фан илмидаги маҳоратини ўрганиб, ўз маданиятимиз, ўз бойлигимизни ўзимиз ишлатайлик. Бунинг учун биринчи чора Оврупага ўқувчилар юборишимиз керак. Мана бу нарсани илм атрофида юрган ёшлардан тузилган «Кўмак» уюшмасини тузишиб, жиддий бир ҳаракатга киришди.

Четга борғучи ўқувчиларни таъмин қилиш учун смета тузиб ҳукуматга топширди. Қўшни жумҳуриятлардан ёрдам сўради. Бухоро ҳукумати «Кўмак» аъзосидан икки кишини четга ўқутмакни ўз устига олди. Бухоро ҳукумати учун қуллуқ қиламиз.

Ишлайлик, миллатлар виставкасида юзимиз қизармасин!

Қани, марҳамат қилинг. Ёш ўртоқлар, чет эллардан илм, фан ўрганишга!

Қизил байроқ. 1922 йил 29 июль

ТУРКИСТОННИНГ ТАРАҚҚИЁТ ЙЎЛЛАРИ

«... рус Туркистони мозийга эмас, истиқболга ҳам моликдир. Локин Хитой Туркистони (Шарқий Туркистон) табиий-жугрофий сабабларга биноан ҳеч вақт темир йўллар тўғрисида аҳамиятга молик бўла олмагонидан фақат мозийга моликдир».

Мусташир (шарқшунос) Бартольд
(Бартольднинг ушбу йилнинг августида
Туркистон давлат нашриёти томонидан бостирилиб
чиқарилган «Туркистон тарихи» деган рисоласидан)

Ўзининг техниқовий иқтисоди ва маънавий тараққиёт даражаси билан қуруни вусто (ўрта асрлар) замонидан йироқ кетмаган Туркистон – Овруро маданияти билан суғорилган Россия давлатига қўшилгон бўлгонлигидан – ўзининг ҳаётида кўрилиши эҳтимоли бўлмагон буюк бир инқилоб даврини кечирди. Ҳоким миллатнинг ишчилар синфининг ўз элида ва Туркистонда кўрсатган буюк жаали билан дунёга келган ижтимоиёт ва сиёсат денгизининг буюк тўлқинлари энди секин-секин тинчланиб тадрижий оқим равишига кирмақдадир, чунки ҳаётдан мақсад тараққиёт, тараққиёт бўлса тадрижийлик билан бўладир.

Инқилоб натижасида тузилган кўп жумҳуриятлардан иборат Буюк Россия Қўшма Жумҳуриятининг ҳар ўлкаси ҳозир ўзининг тараққиёт ва обод истиқболи йўлларини истагали киришди. Биз ўзимизнинг истиқболимизни овруполилар даражасида равшан кўра олмасак ҳам, бу тўғрида ўйламоққа мажбурмиз. Ҳеч бўлмагонда, ўзимизнинг иймон қилгон Лавҳ маҳфуз бетларига кўзимизни тикиб, ундан бир қанча эҳтимолни чиқармоғимиз керак.

Инсон ўзи моддий бадан ва маънавий жондан иборат бўлгонидек, унинг бутун ҳаёти ҳам маънавий ва моддий унсурлардан иборатдир. Бинобарин, инсон ҳаётининг тараққиёти ҳам ўшал икки йўл билан борса керак.

Туркистон халқларининг моддий ҳаёти Туркистоннинг жаҳон савдо майдонида тутқон ўрнига, ўзининг табиати-га ва фуқаронинг қўллағон ишлаб чиқариш усулларига боғлангондир.

Туркистоннинг дунё савдо майдонида тутқон вазияти XVII асрдан бери тубан даражада қолиб келди. Бу аср, умуман, мусулмон мамлакатларининг таназзул даври бўлиб, таназзулнинг ҳам кўп сабаби карвон йўлларининг аҳамияти кетиб, ғарблилар тарафидан денгиз йўлларининг юксалтирилиши эди. XIX асрда ҳам Туркистон Ғарбий Овруподан узоқ бўлгонлиги учун тараққиёт томонидан бошқа мусулмон мамлакатларидан ҳам тубан даражада турди. XX асрнинг бошида ҳам қўшнимиз бўлган Эрон халқи сиёсий фикрлар билан суғорилиб, ўз элида саноат турғизиш ва четларнинг таъсиридан қутулиш йўлида қон тўккани муддатда бизнинг Туркистон тинч ухламоқда эди. Фақат Россиядан темир йўл келиб, савдо майдонининг кенгайиши билан Туркистоннинг савдоси, пахта деҳқончилиги ва унинг давоми бўлган пахта завод саноати бир қанча юксалди. Бундан очиқ англашиладирки, бизнинг мозийимизни порлоқ қилгон элимиздан ўтган карвон йўли бўлса, истиқболимизни порлоқ қилғучи, элимизни жаҳон савдо майдониға тутошдирғучи улуғ темир йўлдир. Улар бизнинг савдомизни кенгайтур, бизга бойлиқ ва ободлиқ берур ва ўзимизга катта саноат турғазишга имкон очар.

Туркистон иқлимининг қизғинлиги ва ерининг мунбитлиги уни доим қийматлик ҳосилот берувчи зироат мамлакати равишида қолдирғусидир. Иккинчи томондан, Туркистон тоғларининг маъданга бойлиги бунда тоғ саноатининг юксалишига сабаб бўлғусидир. Бу икки

асос – ҳаётни таъмин қилиш йўлларининг юксалиши натижасида (пахта заводлари, ипак фабрикалари, маъдан заводлари, шекилли) катта саноатнинг бошқа хиллари ҳам юксалгусидирлар.

Туркистоннинг табиий бойлиқларини ишлата олгали, катта саноатни турғизгали ва натижада янги темир йўллар ўтказгали кучи етсун ҳозирги хўжалиқдан ортиб қолиб тўплангон бойлиқнинг бўлиши керак. Ҳозирги зироатнинг маҳсулотини ортдириш учун бирдан-бир чора бўлса зироатда ҳар хил янги ишлаб чиқариш усуллари, янги қуроллар ва машиналарни қўлланишидир. Ҳозир бу қуролларни овруполилардан олтун баробарига олишга тўғри келганидек, келгусида ҳам ҳар хил саноат қуролларини овруполилардан сотиб олишга мажбур бўламиз. Машина қанча қиммат бўлса ҳам, уни қўллашимиз керак. Чунки ул бизнинг бойлиғимизни ортдира оладир. Буни Ғарб давлатларининг ҳаётида машинанинг тутқон ўрни исбот қиладир.

Туркистоннинг моддий истиқболи порлоқ, чунки ул табиатда бой яратилган ва жуғрофий жиҳатдан ўнғай ўрунда туродир. Фақат бу истиқболға қараб тезроқ ҳаракат қилишимиз лозим. Унинг йўлида бўлгон ҳамма тарихий монелар билан тадрижий равишда курашиб, уларни йўқ қилишимиз керак. Мана бунинг учун бизнинг иқтисодий бойлиғимиз билан баробар истиқболни равшан кўргувчи, фанний ишлаб чиқариш усуллари билан таниш катта савдо-саноат ишларини юргиза олғучи маънавий кучимиз ҳам бўлиши керак. Бул кучимиз бўлмағонда, бизнинг ҳаракатимиз кўр кишининг аста қадамларига ўхшар (!).

Ҳозирғи тарихий монеларимиздан муҳимлари, албатта, кўп асрлардан бери ўз бурчагимизга қамалиб, ғофил қолишимиздан келган нодонлиғимиз ва диний хурофотдир. Буларнинг орқасида кечилиши минг маротаба ортиқ оғир монелиқ тоғлар турадирки, улар келгусида биздан бениҳоят жасорат ва ижтиҳод кутадириллар.

Ҳозир нодонлиқ ва хурофот билан курашганимизда Ички Россия татарларининг инқилобгача ўтказган тарихий тажрибаларидан кўп ибрат ола оламиз. Ундаги каби бизнинг бу дардимизнинг ҳам буюк қуроллари матбуот, мактаб ва театрdir. Бизда буларнинг ҳар қайсиси бор. Локин улар ўзларининг тарихий вазифаларини ерига етказа оладирғон даражада эмасдирлар. Бизнинг янги мактабларимиздан шул вақтгача халқ ҳуркиб келди. Матбуотдан узоқ турди. Театрни англамади. Чунки буларнинг ҳар қайсиси ўзининг асосий вазифасининг ҳайкал мужасами бўла олмади. Халқнинг руҳига эҳтиёт билан яқинлашиб, унга таъсир ижро қила олмади. Ҳар бир халқнинг уйғониш даврида ғоят муҳим ўрин тутадирғон бу уч буюк қуролни ўз вазифаларининг руҳи билан суғориш бизнинг навбатдаги ишимиздир.

Бу ишларимизнинг орқасида зироат, суғориш ишларида ва саноат, савдо, иқтисодиёт доираларида Оврупо усуллари билан ишлай олғувчи мутахассислар етиштириш иши турадир. Бунинг учун бизнинг Оврупо тилларини ўрганишимиз ва Ғарб мактабларида илм-ҳунар таҳсил қилишимиз лозим келадир.

Обод ва озод истиқболнинг ва синфий муваффақиятларнинг бизнинг орқада қолғон халқ учун энг яқин бошланғич йўллари ушбулардир. Бизнинг тадрижий тараққиётимиз шул йўллар билан борса керак. Акс ҳолда, биз ўз мозийимиздан узулиб халқнинг ғурбатда қолишига сабаб бўлурмиз.

Туркистон. 1922 йил 13 сентябрь

Берлин зироат академияси талабаларидан
тошкентлик Абдуваҳҳоб Мурод

ГЕРМАНИЯДАН ХАТ

Берлиндан «Кўмак» уюшмасининг бошлиқлари отига куйидаги хат олинди: «Тошкентдан олинган бир хатда Оврупога талабалар юбормоқ учун сизларнинг бир уюшма тузганингизни ўқидим ва теримга сиғмайдирган даражада суюндим. Бир йилдирким Оврупода яшамоқдаман. Илм-маорифда Оврупонинг биринчи бўлган Германия дорилфунунларида бутун дунёдан, ҳатто татарлардан ўнлаб, турклардан эса минглаб талабалар бўлгани ҳолда, бизнинг Туркистондан мендан бошқа талабанинг бўлмаслиги юрагимни парчаламоқда. Бошқаларга ҳасад сезгисини уйғотмоқда эди. Мана сизларнинг бу хайрлик муборак ташаббусингиз бир йилдан бери кулмаган кўнглимни кулдирди ва руҳимга жон берди.

Сиз жон ўртоқларимнинг вазифаси Туркистондан талаба юбормоқ бўлса, бу талабаларни ерлашдирмак ва бу ердан сизга лозим бўлган маълумотларни бермак, албатта, меним вазифамдир. Фақат шуларни ҳам эсимиздан чиқармайликким, бу кунгача бу мақсадга етмак учун жуда кўп уюшмалар, тўдалар тузилганди. Таассуфга қарши, ҳеч бири ҳам муваффақ бўла олмасдан йўқ бўлиб кетдилар. Албатта, бунинг учун мазкур уюшмаларнинг бошлиқлари, аъзолари билан замон ва муҳит масъулдир.

Шунинг учун «Кўмак» уюшмасига, унинг аъзо ва бошлиқларига бирдан-бир тавсиям шулдирким, замон ва муҳитни диққатга олиб ҳар турлик йўқликларга ва йўлимиздан чиққан монеларга кўкрак кериб қўрқмас бир кўз, титрамас бир иймон, чарчамас бир вужуд билан чолишингиз ва уюшмага тилак (идеал) деб ёпишингиз. Шу доирада иш қилинса, менимча, албатта мақсадга етмак мумкин бўлур.

Қизил байроқ. 1922 йил 29 июль

II. ОВРУПО ВА БИЗ (Германиядан хат)

Германияга келганимдан сўнг овруполикларни яқиндан танимоққа муваффақ бўлдим. Бутун Оврупода барча ҳукумат одамларининг ва катта бойларнинг қўшилиши билан буюк-буюк жамиятлар тузилгандирким, мақсадлари Шарқни бир умр қоронғуликда сақламоқдир. Ул жамиятлар, бир тарафдан, Шарқни текширар. Шарқ тўғрисида китоблар ёзар ва унинг ҳар бир ҳаракатини орқасидан таъқиб этар.

Шарқда маориф ва тараққийга бўлган ҳар бир қимирлашни тўхтатмоқ учун бутун кучи билан тиришадир. Ҳар бир воситага мурожаат қиладир. Фақат ўшал жамиятларни айлантиргувчилар билан кўришиб қолган чоғингизда сизга – сиз Шарқ ўғлига энг мулойим сўзларни айтадир. Сизга энг яқин дўст бўлиб кўринадир. Булар Шарқнинг тарихини текширишга ҳам кўп катта аҳамият берарлар. Мана бунингдек масхарабозлар жамияти ёлғиз Германиядагина йўқдир.

Балки, ..емислар ўзларининг ҳисобсиз душманларини энгмак учун Шарқнинг уйғонмоқлигини истайдирлар. Бу кунгача Шарқ тўғрисида ёзган китоблари бутун бетарафлик билан ёзилмишдир. Фақат илмда, маорифда булар Оврупада устоз саналадирлар. Немисларнинг олий мактабларида юзлаб амриқолик, француз ва инглизларнинг бўлишини ва бу ерда муҳандис тўпламоқ учун бирмунча ҳайъатларнинг келиши меним бу давоимни исбот этадир.

Сўнгра бошқа Оврупо давлатларига қараганда энг яқини ҳам шудир. Шўролар ҳукуматининг Германия билан яхши алоқада бўлиши ва Германия билан шўролар Россияси орасида муоҳадалар бизни яна Германияга тортар. Шул сабабларга кўра Оврупога юбориладиган талабаларнинг энг аввал Германияга юборилмоғи ҳар тўғридан ақл-

га мувофиқдир. Бунга муваффақ бўлмоқ ҳам унча қийин эмас. Бизнинг ўз тилагимиз ва шўролар ҳукуматининг бу кунги сиёсати ҳам бу фикрга тўғри келадир.

Берлин

Қизил бароқ. 1922 йил 1 август

Абдуваҳҳоб Муродий (А.М.)

III. ГЕРМАНИЯДА ЎҚИШ ВА ЎҚИТИШ

(Германиядан хат)

Германияда 21 дорилфунун ва бошқа сонсиз юқори ва ўрта даражалик мактаблар бор. Германия дорилфунунлари мактаб бўлишдан бошқа яна бир қошифлар, ихтиро қилгучилар ётоғидир. Германия дорилфунунларидаги ўргатиш усули ҳеч бир ерда йўқдир. Жуда қисқа қилиб шуни ёзаман. Масалан, мактабда ўқитилмоқда бўлган ҳикмат (физика) дарсини олайлик. Талаба бу дарсни тинглар экан, мударрис (профессор) бутун тажриба қилиб кўрсатиш шарти билан бир соат сўзлар. Икки кундан кейин мударрис томонидан талабаларга бул дарс тўғрисида вазифа берилур. Вазифа бажарилганидан сўнгра бутун тажрибаларни яна талабалар ўз қўли билан қилур. Бутун нозик ерларини таъриф ва исбот этар, татбиқот ясар. Мана шу йўллар билан бир дарс устида талаба мударрис қарамоғида 4 соат чолишар. Дарсни эшитмак билан қолмас. Балки дарсининг руҳига кириб кетар. Фанни ўзидан йироқ эмас, ўз ичида ҳис этар. Мана шу сурат билан унинг миясида фан туғилур ва яшар. Ихтиро фикри уйғонур. Катта имтиҳон бўлганда ана шул дарсдан ҳам сўз, ҳам ёзув билан имтиҳон берур. Сўнгра шул фан тўғрисида бир китоб ёзар. Ул китоб мударрислар орасида ўқилур. Улар танқид этарлар. Талаба исбот қилур. Шул йўл билан талабаниннг фаннинг ҳар нуқтасига етишганлиги билинганч, қўлига шаҳодатнома берилур. Бу шаҳодатномани олган талабага ҳар қан-

дай иш топширилур. Талаба бир назариётчи бўлиб эмас, балки ҳақиқий бир фан олими бўлиб етишар. Сўнгра яна жуда кўп бўлган Дорулмасоилларга давом этиб мударрис даражасига етиша билур.

Дорилфунун мударрислари эса мамлакатнинг энг мумтоз сиймоларидир. Немис мударриси бир олим, бир ижодчи, бир қошифдир. У яхши билар ва билганини ҳам яхшилаб тушунтирар. Бу мамлакатда мударрислар илмлари кашф ва ихтиролари билан мақтансалар ўрни бордир. Бутун Германиядаги ихтироларнинг ихтирочилари мударрислардир. Қисқаси, дорилфунун олами бизнинг фикримиз ва ақлимиз ташқарисида бир оламдир. Мамлакат у даражада тараққий этмишдирким, мамлакатда бир дона ўқув-ёзув билмаган бир одам топилмас. Бутун халқ, ҳеч бўлмаса, бизнинг ўрта мактабдан қанча юқори бўлган 12 синфлик бошланғич мактабларни битиргандир.

Қизил байроқ. 1922 йил 4 август

Аҳмаджон Иброҳимов

ПЕТРОВСКИЙ ЗИРОАТ АКАДЕМИЯСИ

Баъзи сабабларга кўра Тошкентдан кечикиб чиқдим ва Масковга келгач ҳукумат бошқармаларида ишларимнинг тез битмаганлиги орқасида Петроград сув йўли ёпилиб, менга Рига йўли билан Берлинга жўнашга тўғри келди. Қанча қийинлик ва машаққатлар билан юзага чиққан Берлин сафарида йўлим бўлган Масковнинг олий ўқув юртларига кириб чиқиш менга муяссар бўлди. Масков олий ўқув юртлари ичида энг диққатни жалб этган ўрин бутун Россияда машҳур Петровский зироат академияси бўлди. Бу билим юрти Россияда энг атоқлиқ ва энг муҳим билим юрти деб ҳисоб этиладир.

Мақтаб шаҳардан 7 – 8 чақирим четда ўрмоннинг ўртасига солинган катта бир бинодир. Бу зироат академиясининг турлик лаборатория, кутубхона, қироатхона, музахона ва тажрибахоналари бўлиб, ҳаммаси кам-кўстсиз жуда мукамалдир. Мударрислари Россиянинг атоқлик профессорларидан.

Ўқувчилар шаҳарнинг шов-шув ва ғалваларидан четда, соф ҳавода кун кечирадирлар.

Бу академиянинг 3000 дан зиёда ўқувчиси бўлиб, булар Россиядаги турлик миллатлардандир.

Бунда Сибирдаги энг озчилик ташкил қилган ёқут халқидан 10 лаб ўқувчи бўлгани ҳолда, Туркистон ўзбекларидан (Туркистон ўзбекларининг 4/5 қисми деҳқончилик билан кун кечирадирлар) бир киши ҳам йўқдир. Мана бу ҳол кишининг юрагини эзадир. Ўрта мактабларни битириб олий билим юртига кирадирган ёшларга Туркистон учун жуда муҳим бўлган Масковнинг Петровский зироат академиясига кўпроқ киришларини тавсия этаман.

Бултур Маскав ўрта мактабларида Туркистондан биргина ҳам ўқувчи йўқ эди. Мана бу йил «Кўмак» уюшмаси томонидан келган 50 қадар ўзбек ўқувчилари олий мактабларга кириш учун ошиқиб кеча-кундуз тинмасдан ўқиб ётибдирлар. Бу қандай шодлиқ.

Ўқувчиларимиз қаноат этарлик даражада таъмин этилганлар. Меним бу ўртоқларимга қила олатурғон тавсиям шул, ўрта мактабларни битиргандан кейин шул Петровский зироат академиясига кирсунлар.

Туркистон. 1923 йил 2 март

«КЎМАК» УЮШМАСИДАГИ ЎРТОҚЛАРИМГА

Бойқуш уяси ҳолига келаёзгон Туркистонимизни қайтадан руҳ бериб гулистон қилувчи, шубҳасиз, «Кўмак» уюшмаси ва уни идора этувчи ғаюр ўртоқларимдир.

Чунки улар келгусида миллат болаларидан агрономлар, инженерлар, дўхтирлар, адиб ва шоирлар, дохийлар етказадирлар.

«Кўмак» ва унинг ишчилари ўзининг биринчи асос тошини қўйди. У бу фурсат ичида Россия ва Оврупоға бир қанча ўқувчилар юборишга муваффақ бўлди.

Мана бу бошлангон яхши ишларни давом эттириш, тобора кучайтириш керак. Бу «Кўмак» уюшмасидаги ўртоқларнинг вазифасидир.

Мен ишонаман, «Кўмак» уюшмасида ишлагувчи ўртоқларим чарчамасдан ишларлар. Туркистоннинг ёш, қариси бу уюшманинг давом ва бақоси учун қўлидан келган ёрдамани берар.

Мен ишонамен, келар йилларда Туркистон ҳам бошқалардек 1000 лаб ўқувчиларни четларга юборур.

Кўмакнинг юборгон талабалари боргон ерларида уюшиб «Кўмак»нинг обрўсини бошқалар олдида ҳам кўтарадирлар.

Берлин[даги] талабаларимиз[дан] ўртоқ Саййид Алихўжа[дек] дардлик йигитларимизнинг ғайрати соясида «Кўмак»нинг бўлимини очқонлар ва ҳам «Кўмак» исмида бир журнал чиқармоқчилар.

Ўртоқлар, бу нарсалар «Кўмак» уюшмасининг озгина хизмати натижаси эмасми?

Бу хабарни эшитгандан кейин, шояд, руҳингиз кўтарилур. Қувватингизга қувват қўшилур.

«Кўмак» бўлимларининг ишчан бўлиши учун марказий «Кўмак» уюшмасини яхши асосга қўйиш шартдир. Ва бунинг учун қуйидаги чораларни кўриш лозим деб биламан.

1. «Кўмак» уюшмаси ҳозиргача бутун Туркистон ерлик халқи учун ишлаб келган бўлса-да, ўзбекларники деб аталиб келди. Бундан кейин бу уюшма ерлик халқ «Кўмак» уюшмаси аталиши керак.

2. Марказий «Кўмак» уюшмасининг ҳар бўлими тепасига биттадан энг ишлик киши қўйилиши керак.

3. «Кўмак»нинг бўлимлари очилмаган жойларда ўқувчиларни уюштириб тезлик билан «Кўмак» уюшмаси бўлимларини очиш керак. Бўлимлардан у жойларда ўқийдиган талабаларнинг турмушидан Марказ ҳар вақт хабардор бўлиши ва ҳамма вақт уларнинг ҳолидан мухобара бўлиб туриши лозим.

4. Ҳозирдан бошлаб «Кўмак»ни тарғиб этиш, газета ва журналларда мақолалар бостириш, рўза ойига ҳозирлик кўриб, Рамазон кириши билан ҳар бир шаҳар ва қишлоқлардан кўмак тўплаш, ҳайит кунига «Кўмак» уюшмасининг аҳамиятини тушунтириб, бир номер газета чиқариш лозимдур.

5. Газеталарга эълонлар ёзиб бутун Туркистон ўқувчиларининг тилаklarини билиш керак. Яъни ўрта маълумотли ўқувчилар қайси мамлакат, қайси шаҳар олий мактабига кириши керак? Ўрта мактабни битирмаганларнинг қайси мактабларга кириб ўқиши тўғрисида маслаҳат кўрсатиб туриш лозимдур.

6. Россия, Оврупа ва Амриқо дорилфунун ва ўрта мактабларининг проғромлари, ҳаёти, ўқиш ва ўқитиш йўллари билан таништириб туриш керак.

7. Россиянинг катта шаҳарларидаги ўрта мактаблардан, айниқса, ишчи факулталарида Туркистон ҳукумати орқали ҳаракат қилиб кўпрак ўрин олиш керак. Ҳаракат қилинмаса, ўрин олиш мумкин эмас. Чунки рабочий факультетдан ўринлар синфий иттифоқларга бўлинадир. Бизда синфий иттифоқлар яхши ва мустаҳкам бўлмағони учун тегишлик ўринни ололмай қоламиз. Бу теккан озгина ўрин ҳам оврупаликлардан ортмайдир. Масалан, бу йил Петроград тоғчилик ишларини ўрганиш олий мадра-

саси ёнидаги рабўчий факультетидан Туркистон тоғ ишчилари союзига 18 ўрин берилган эди. Бу ўринга Туркбюро ВЦСПС нукул оврупалиқларни юборди. Нечун ерлиқ тоғ ишчилари болаларидан юборилмайдир деб сўрагонимда «ерлик халқ ўзи истамайдир» деган жавобни эшитган эдим. Ана шундай кўнгилсизлик бўлмасун учун ҳукумат орқали ҳаракат қилиб тегишлик ўринни олмоқ керак.

8. Вақфлардан ҳам фойдаланиш лозимдир.

Берлин

Туркистон. 1923 йил 14 март

Эртой

ГЕРМАНИЯДА ЎРТА ОСИЁ ТАЛАБАЛАРИНИНГ ИККИ ЙИЛИ

Чет элларга минглаб, ўн минглаб студентлар юборган мамлакатлар қаршисида буюк Туркистон (Ўрта Осиё) жим турмади. Ўрта Оврурога биринчи марта бўлса ҳам ўзига яраша ўқувчилар юборди. Туркистондаги ўзгаришлар ичида ўзи...лизни дунёга кўрсатарлик катта бир иш қилдик. Туркия, Россия, Озарбайжон ва Германияга студент ва ўқувчилар юбордик. Ўрта Овруроода осиеликлар ичида кичкинагина бўлиб кўринган бир тўда Туркистон ёшлари Германия мактабларига кириб, ўқишга бошлаганларига тўппа-тўлиқ бир йил тўлди.

Биз Ўрта Овруроода ўқиб турган бир тўда ўқувчиларимизнинг аҳволларидан ёзиб ватандошларимизга танитмоқчи бўлдик. Биз 1922 йилнинг сўнгги ойларида Германияга келгач аввалдан тайёрлигимиз бўлмагани учун тил билмас эдик. Буюк Туркистонни талаб, ёндириб, эзиб келган рус монархистлари, Петр Великий Оврурога юбориш учун талаба топа олмаган вақтларини эсларига олмасдан «Сартлар Овруроода нима қиладир?» деган истехзолар би-

лан матбуотда (Берлинда чиқадирган «Рур» газетасида) қичқиришиб ўтган эдилар. У қорни катта жаноблар бизни Оврупо маданиятига муносиб кўрмаган эдилар.

Рус миллатчиларининг бу совуқ ва қўпол қарашларига қарши германлар томонидан яхши кутиб олинди. Матбуот «Туркистон уйғонди, уйғонсун!» каби ундовлар билан қизғин мақолалар ёзиб ўтди.

Германияга янгигина келганимизда кўп миллат мухбирлари биз билан кўришиб ҳам кетдилар.

Мана бу ҳоллар истиқболда юртимизнинг қандай роль ўйнагусини кўрсатса керак.

Ҳар қандай немис бизни оиласига қўшиб олиш учун эшикларини очиб қўйди. Оддий муаллимлардан бошлаб дўхтири, профессорлари тил ўрганишимиз учун қўлидан келган ёрдамни аямади.

Германлар дунёни севганлари каби, Туркистонга ҳам жуда қизиққанлар эканлар. Кўзимиз билан кўрганимиз учун бу ерда очиб айтишимиз керакким, улар мамлакатимизни, тарихимизни, истиқболимизни биз туркистонликлардан ортиқ билдилар, танийдилар. Юртимиз тўғрисида биз учун энг муҳим китоблар ёзиб, бошқа тиллардан ҳам таржима қилганлар.

Оз замон ўтгач, тилни ўрганиб мактаб дарсларини тинглашга лойиқ бўлганимиздан сўнг, ҳар ким ўз йўлини тутиб олди. Кейин 1923 йил семестраси (янги ўқув йили)дан ўқишга бошладик.

Студент ва ўқувчиларимиз ўз даража ва истакларига қараб тубандагича бўлиндилар: 1. Студентлар. 2. Гимназиячилар. 3. Ўрта саноат мактабларига кирувчилар.

I

Туркистон ва Туркияда эъдодийни (ўрта мактаб) битириб келган ва дорилфунунда ўқиган студентларимиздан баъзиларининг шаҳодатномалари Германия ҳукумати

томонидан тан олиниб, истаган олий мактабларига имтиҳонсиз қабул қилиндилар. Қоғозлари ўрнига солинмаганлари эса эшитгувчи (абитуриента ўрта мактаб) имтиҳони берганларидан сўнг ҳақиқий талабаликка эришдилар. Эришиб келурлар. Бу каби ишлар кўпинча Берлин, Шарлтенбурғ олий техника мактабига кирувчиларнинг бошларига тушди. Шунинг билан барча ўқувчиларимизнинг мактабларга ўрнашиб олиш дарди битиб кетди.

Германияда Ўрта Осиё ҳисобидаги студентлар тубандагилар:

№	Оти	Мактаби	Соҳаси	Ватани
1.	Абдуваҳҳоб Муродий	Берлин олий зироат мактаби	зироатчи	Туркистон
2.	Азимжон Беримжон	Берлин олий зироат мактаби	зироатчи	Туркистон
3.	Солиҳ Муҳаммад	Берлин олий зироат мактаби	зироатчи	Туркистон
4.	Темурбек Қо. ҷбек	Берлин олий зироат мактаби	зироатчи	Туркистон
5.	Саййид Алихўжа	Берлин олий техника мактаби	кимё	Туркистон
6.	Афзал Абдусаид	Берлин олий техника мактаби	архитектор	Бухоро
7.	Аҳмаджон Иброҳим	Берлин олий техника мактаби	тоғ муҳандиси	Туркистон
8.	Султонбек Матқул	Берлин олий техника мактаби	электр инженер	Туркистон
9.	Билол	Берлин олий техника мактаби	машина-созлик	Туркистон
10.	Тўлаган Мўмин	Берлин олий техника мактаби	электр инженер	Туркистон

11.	Орифхон Иброҳим	Бонн олий зиро- ат мактаби	сув муҳан- диси	Туркистон
12.	Собир Иброҳим	Дармштадт олий техника мактаби	кимё	Туркистон
13.	Атоулло	Дрезден олий техника мактаби	машинасоз	Татарис- тон
14.	Аҳмад Шукрий	Берлин дорил- фунуни	тарих, фалсафа	Туркистон
15.	Аҳмад Наим	Берлин дорил- фунуни	тиббиёт	Бухоро
16.	Тоҳир Шокир	Ҳейделберг дорилфунуни	иқтисод	Туркистон
17.	Абдуваҳҳоб Исҳоқ	Ҳейделберг дорилфунуни	тиббиёт	Туркистон
18.	Шамсулбанот	Берлин дорилфунуни	тиббиёт	Татарис- тон
19.	Гулсум Музаффар	Берлин дорил- муаллимотини	муаллим	Татарис- тон

1924 йил бундаги туркистонликлар учун бахтлиқ йиллардан экан. Студент ва ўқувчиларимизнинг босган қадамлари узоқларга тушди. Берлин олий зироат мактабида Абдуваҳҳоб Муродий ва олий техника мактабида Билол каби йигитларимиз мактабларида энг муҳим синовлардан бўлган биринчи имтиҳонларини (vorigsamen) ва Аҳмаджон Иброҳимов ҳам олий техника мактаби томонидан талаб қилинган имтиҳонни яхши даражалар билан битириб қутулдилар. Билол ва Муродий ўртоқлар бир йилдан сўнг мактабларини битирсалар керак. Аҳмаджон катта имтиҳонга тайёрланиб турадир. Бошқа студентларимиз ҳам мактабларга имтиҳонларини беришга тайёрланиб турибдирлар. Дорилфунун профессорлари Туркистон студентларидан хурсанддирлар.

Ўз илмий кишиларига чанқаган улуғ Туркистон 1925 – 1926 йилдан бошлаб Оврупода етишдирган миллий агроном, муҳандис, кимёгар ва дўхтирларига эга бўлгусидир.

II

Ўрта Овруподаги туркистонлилар ичида кўпчиликни ташкил қилганлар гимназия ва реал гимназияларда ўқувчиларимиздир. Ҳар миллат маданиятининг туб булоғи бўлган эъдодий мактаблар Германияда мукамал йўсунлик режага олинishi баробарида ўзича бир дунёдир. Бу хайриятлик дунёда келгусида тайёрланиб турган Германия ёшлари орасида бизнинг ўқувчиларимиз ҳам етишиб келурлар. Ўқувчиларимиз турли гимназияларнинг бошланғич бўлимидан тортиб то сўнгги (Prima) синфигача ёйилгандирлар. Primaдаги ўқувчиларимиз учун мактаб мудирлари имтиҳон чоғида тиллар тўғрисида ўз болалари каби сўролмасликка ваъда бердилар. Яъни биз учун бир унутилмас яхшилик қилдиларки, туркийчамизни Оврупо тиллари қаторига қўшдилар. Ўрта мактаб имтиҳонларида француз ёки инглиз тиллари ўрнида ўз она тилимиздан синов берамиз.

Германиядаги Туркистон ўқувчилари орасида биринчи галда яхши синовлар билан Берлин обер реал (юқори) мактабини битирган Солиҳ Муҳаммад ва Primaга тайёрланган Баҳовуддин Амин ҳам Саттор Жаббор каби ўртоқлар чиқди.

Орамизда Марямхон, Хайринисо, Саодатхон отлик ўқиш учун мамлакатимиздаги тўсиқларга қарши Оврупога отилган фидокор қизларимиз ҳам бор. Уларнинг ўқишлари яхши. Бироқ хивалик Марямхон моддий томондан яхши таъмин қилинмагани учун йўлларида кўп чатокликлар кўрадир. Чиндан ҳаёт хотини бўлмоқ ва Туркистонда қолган опа-сингилларининг истиқболи учун ҳеч ким кўрсатмас қаҳрамонлик қилиб келган қийматлик қизимизга Хоразм

Жумхуриятининг шундай совуққонлик билан қарашига Туркистон ёшлиги таассуф айтмай тура олмайдир. Бухоро таъминотидаги татар қизларидан Руқия ва Гулсум опалар Дрезден қизлар гимназиясидадирлар. Ёш ўртоқларимиз (Кёслинг гимназиясида) бирга турарлар. Ўз тилларини йўқотиб юбормасликлари учун ёнларида туркча муаллимлари бор. Ишларида, руҳларида янгиликлар кўринган ёш гимназистларимиздан умид кўпдир. Улар ўрта мактабни мунтазам битириб Туркистон студентлари ёнига киргусидирлар. Студентларимиз улар орасига бориб Туркистон тўғрисида маърузалар ўқиб туриш ниятидалар.

III

Оврупо ва Амриқо билан юртимизни солиштирсак, Туркистон мотамхонадан иборатдир. Кунботарликлар табиатни ўюнчоқ қилганлар. Биз эса табиатга ўюнчоқ. Элимиз охира т дарди билан оввора, яъни тириклигимиздан ўлимимиз ҳоким. Овруполиклар эса истиқбол ва яшаш учун ҳозирланмоқдалар. Мана биз туркистонликларнинг янги дунёдан ажралиб қолишимиз. Очиброқ айтганда, ажратган нарса машина давридан узоққа тушганимиздир. Шунини кўзда тутиб кўп ўқувчилар машина, тўқимачилик, кўнчилик, боқча, зироат ва матбаачилик каби ўрта саноат мактабларига кирдилар. Германия ўрта саноат мактабларига кирган ўқувчилардан бир тўдаси 1925 йилда мактабларини битирса керак. Уларнинг сони қуйида кўрсатганимизча: ўрта зироат мактабида 6 та, машина ва фабрика техникумларида 5 та, электр техникумида 1 та, матбаа техникумида 2 та, кўнчилик техникумида икки ўқувчи, барчаси 16 ўқувчидир.

Туркистон талабалари бирлиги. Эзилмак истамаганларнинг энг яхши қуроли унинг ёшларидир. Бугун Оврупо, Амриқо хат тарихида биринчи ўринни олган ва буюк ҳақ-хурматга эга бўлганлар ўқувчи ёшлар эканлигини кў-

рамиз. Уйқудан янги турган Туркистон ёшлари студентлик йўлига энди қадам қўйиб келсалар-да, ёт элларда бир-бирларидан дараксиз бўлиб кетмасликларини кўзда тутиб ва келгусида «Умумтуркистон талабалар бирлиги» тузиш нияти бор эди. Икки йил бўлди, Германияда «Туркистон талаба жамияти» қурилиб ишга бошлади.

Жамият Германия ҳукумати томонидан расмий тасдиқ қилиниб, студент дунёсига ўзини танитиш билан бу кун Ўрта Оврупадаги турли миллатлар талаба бирлиги сирасига қўшилди. Тилаги отидан кўринган ёш жамиятимиз ҳам талаба ҳаётига оид кенг тузуқларга эгадир. Унинг бутун тузуқларини бу ерда сиғдириш мумкин бўлмаганидан улардан баъзиларини қисқача ёзиб ўтишни ўринли биламиз: 1. Жамият бутун туркистонликларни (ўзбек, қозоқ, туркман) ўз ичига олар ва Туркистоннинг маориф ва маданияти учун йўллар очар. 2. Оврупо илму урфонини Туркистонга танитмоққа ва Туркистон талабаларини Оврупога жалб қилмоққа ва мактабларга ерлаштирамакка тиришар. 3. Туркистон қўл саноатини тадрижан бўлса ҳам фаннийлаштирамакка ва бу йўл билан Туркистон фуқаросини капиталистлар асоратидан қутқармоқни биринчи мақсад деб билар ҳам Туркистонни Оврупога таништиришга ҳаракат этар. 4. Талаба ўртоқларни ҳар ҳафтада тўплаб ўз ихтисослари бўйича лекциялар ўқитдиар, ўз илмларини Туркистонга татбиқ этишга тиришар. 5. Туркистон ва Туркистон ташқарисидаги бутун туркистонлик талаба ўртоқларга мурожаат қилиб муҳобара таъсис этмакка бошлар; талаба марказларидан бирида бир журнал чиқармоқ билан Туркистонга илмий хизматлар қилмоққа ҳаракат этар...

Ички, ташқи тузуқларимизни қўлимиздан келганича татбиқдамиз, Туркистон, Озарбайжон, Россия Жумҳуриятлари ва Туркиядаги ўқувчи ўртоқлар билан алоқа боғлаб танишмоқдамиз. Жамиятнинг ички ишлари ёмон эмас. Гали билан ўзаро маърузалар ўқишамиз. Кўклам бошланганидан бери «Гимнастик», «Шарқия», «Кезиш» каби тўда-

ларимиз якшанба кунлари (баъзан таниган олмон талабалари билан) шаҳар теграсида экскурсиялар қиладир.

Яқин замондан бери Туркистон Жумҳурияти ва Шўролар Россиясида «талабалар Оврупонинг бузуқ фикрлик кишилари таъсирида, уларни қайтариб олмоқ лозим. Йўқса, бир кун бошимизга бало бўлур...» каби бўлмаган сўзлар туғилганини эшитиб ҳайрон қолмоқдамиз. Ҳаммага маълумки, Туркистон талабалари Оврурога сиёсат билан аралашмоқ учун келмадилар. Германияга келганимизга икки йил бўлди. Шу вақтгача орамиздан бир кимса сиёсат билан шуғулланмади. Талабалар ўқишидан бўшамайди. Аммо Берлиндаги Россия Шўролар сафороти билан жуда яқин алоқамиз бор.

Биз Туркистон матбуотидан, эсизларки, узоқдамиз. Кўп вақт сўраб ёзганимизда газеталар интизомсиз келиб турсада, бугун 2, 3 ойдан ошиб кетди, тўхтади. Талаба ва ўқувчилар Туркистон дарак ва аҳволларига доим танишмоққа қизиқадирлар. «Туркистон», «Фарғона», «Озод Бухоро», «Оқжўл», «Зарафшон» ва бошқа туркча, русча газета, журналлардан мунтазам юбориб турилса, биз, талабалар, бундан сўнг улар билан ишга киришиб алоқа боғлар эдик.

*Берлин
Туркистон. 1924 йил 2 сентябрь*

Мажлисида бўлғучи

ЧЕТ ЭЛЛАРДА БУХОРО ТАЛАБАЛАРИ

Июлнинг 5 ида Германиядаги Бухоро маориф ваколатхонасида Бухоро ва Туркистон талабаларининг мажлиси бўлиб ўтди. Мажлисида Россия ваколатхонасидан ва бошқа жойлардан келган меҳмонларни Бухоро ва Туркистон талабаларининг ишлаган ишлари, мактаблари ва саноатхоналари билан таништирилиб ўтилди. Ундан кейин рус ваколатхонасидан келган ўртоқ Фихтнер сўз олиб, Бухоро

ва Туркистон талабаларини табрик қилиш билан баробар Германияда ўқувчи Бухоро ва Туркистон талабалари ҳақида юрган ҳар турли хабарларнинг ёлғон эканлигини, бундан кейин ундай хабарларга ҳеч кимнинг ишонмаслигини, Россия ваколатхонаси ҳар доим Бухоро ва Туркистон талабаларига ёрдамда бўлишини айтиб ўтди.

Мактаб талабалари номидан Абдуваҳҳоб Муродий, Аҳмад Наим, Саййид Али, Аҳмад Шукрий ўртоқлар сўзлаб, ўртоқ Фихтнердан талабаларга сиёсий дарс берилмагини талаб қилдилар. Ўртоқ Фихтнер ҳам талабаларнинг тилагини қабул қилиб, сиёсий дарс бермакка ваъда берди. Кейин ўртоқ А.Абдусаид мусофирларни Таҳсили талаба ва маориф комиссияси номидан саломлаб ташаккур билдирди. Мажлисда бўлганларнинг расмлари олинди. Талабалар тарафидан турли шарқийлар ўқулди. Мажлисга келган меҳмонлар жуда хурсанд бўлиб тарқалдилар.

Озод Бухоро. 1924 йил 27 июль

БЕРЛИНДАГИ ТАЛАБАЛАРИМИЗДАН ЎРТОҚ ФАЙЗУЛЛА ХЎЖАГА ХАТ

Ўзбекистон Шўро Жумҳурияти Комиссарлари шўросининг ва ҳам бутун Шўро Жумҳуриятлари Иттифоқи Марказий Ижроқўмининг раиси муҳтарам Файзулла Хўжа ўртоқ.

Сизнинг тўғрингизда таассуфлик хабарни биринчи дафъа «Правда» газетасида ўқиш билан дарҳол Самарқанд ва Москвага телеграф билан ўзимизнинг оғир таассуфимизни билдириб тезроқ соғайишингизни тилаб эдик. Бутун у таассуфлик хабарнинг тафсилотини ерлик газеталаримизда ўқигандан сўнг сизнинг Сухуми касалхонасида бўлганлигингизни билиб таассуримизни ўзингизга ёриб билдирамыз.

Умумий мақсад йўлида хайрлик ишлар битириб юргангизда бундай бир фалокатга учрашингиз ҳамма меҳ-

наткашлар билан бирга бундаги Ўзбекистон ҳайъатини ва ҳамма талабаларни доққа ва аламга тушириб қўйди.

Алам ва ожингизга кўнгилдан иштирок этиб тезлик билан тузалиб Ўзбекистон Жумҳуриятида ўзбек камбағал меҳнаткашлари фойдасига узоқ йиллар ишлашга муваффақ бўлишингизни қалбимиздан тилаймиз.

Сизга узун умр ва соғлиқ тилаб ўртоғлиқ саломи билан:

Ўзбекистон маориф ҳайъатининг раиси: Г.Идрисий

Талаба жамияти раиси: Аҳмадjon

Б-и (Бадри Сайфулмулк)

БАДАН ТАРБИЯСИ

(Физкультура)

Инқилобдан кейин мамлакатимизда бадан тарбияси (физкультура)га қанчалик аҳамият берилгани ҳар кимнинг маълумидир. Ҳар мактабда бадан тарбияси мажбурий дарс ҳукмига кирди. Ҳар бир шаҳарларда бадан тарбия клублари, тўғараклари очилиб кетди.

Бадан тарбияси янги туғилган боладан тортиб чол одамгача лозимдир. Бадан тарбияси орқасида кишининг гавдаси ва бошқа аъзолари ҳар бир қийин ва оғир ишларга уйғунлашадир. Бадан тарбияси орқасида одамзод ўлишига довур ёш ва фаол қоладир.

Халқ рўзғори фақат бадан тарбияси орқасида кишилардан аъзами суръатда (максимум) фойда қила оладир. Кунда ҳеч бўлмағонда 15 минут ёки ярим соат гимнастика билан машғул бўлгон киши ўзининг ҳунар ва санъатини бажаришда корхоналарда машиналар ёнида қанча иш қилса ҳам ҳеч чарчамайдир. Бадан тарбияси кишидан дангасаликни йўқотадир. Баданини тарбия қилгон одамнинг ўпкалари катта, кенг бўладир. Кунда ҳеч бўлмаса бир соат ёки бир неча минут бўлса ҳам тоза ҳаво билан тў-

либ қоладир. Унинг юраги соғлом ва мустаҳкам бўладир. Бироз юурса ёки бироз шошиб иш қилса, нафаси қисилиб, юраги уруб кетмайдир.

Бадан тарбияси кишининг руҳини кўтарадир. Гимнастика қилган одам доимо чаққон, доимо тайёр, атрофида бўлгон ҳодисалардан хабардор бўладир. Ҳафсаласизлик, ёлқовликнинг яқинига йўлагиси келмайдир. Ул ҳар вақт оғир бўлиб, совуққонлиқни йўқотмайдир.

Бадан тарбияси билан машғул бўлган одам тез касал бўлмайдир. Отдан, трамвайдан йиқилса ҳам, унинг суяклари дарров синмайдир. Балки ул одам жуда кам йиқиладур ва ҳеч йиқилмайдир. Мабодо йиқиладургон бўлиб қолса, дарров ўз вазиятини совуққонлиқ билан таъйин қилиб олиб, керак бўлгон тарафка ўз-ўзидан сакраб тушадир. Спорт ва бадан тарбиясининг ҳар хил қисм ва навълари бор: копток тепиш (футбол), мушт ўйнатиш (бокс), яхмалак отиш, югуриш ва ҳар хил асбобларда юриш ва бошқалар. Бизнинг Туркистонда ҳозирча бўлмагон спортлардан бири қишда яхмалак отишдир.

Совуқ ерларда, масалан, Маскав, Ленинград ва бошқа шунга ўхшаш катта шаҳарларда спортнинг бу навъи жуда муҳим, оҳангдор, нафис (элигент) ҳам фойдалиқ саналадир. Яхмалак отиш чоғида кишининг ҳар аъзоси мутаносиб суратда ҳаракат қиладир. Муз устида музикага мувофиқлашдириб ўйнамоқ ҳам турли ҳаракатларни қилмоқ бўладир. Чопмоқ ва яхмалак отмоқ осон бўлгонидан одамзод ҳеч чарчамасдан беш-олти соат соф ҳавода муз устида қола оладир. Бу замон ичида албатта кишининг ўпкаларида фабрик, корхона, мактаб, контўр, идорахона, дўконларнинг ёмон ҳавосидан бир қатра қолмасдан чиқиб битадир. Муз устида яхмалак отиш спортини эркак ва қизлар баб-баравар қила оладир.

Бизда спорт йўқ деярлик даражада, шунинг учун одамларимизнинг баданлари заиф, руҳлари тушкун, ўзлари ёлқов ва дангасадирлар. Ҳозир олдимизда муҳим бир иш

бўлса, ул ҳам бадантарбия ишларини кенгайтиришдир. Зах уйларда, ифлос ва тиғиз жойларда доимо яшаб туриш кишининг соғлиғини еб қўядир.

Ер юзи. 1926 йил 5 март. №6

Бадри Сайфулмулк

ИСПУРТ (Спорт)

Сувда чўмилиш ва сузишдан кутилган фойдалар жумла-сига терининг озодалиғи, аъзоларимизда қоннинг чаққон юриши ва қоннинг юрагимиз томонидан ҳар бир аъзомизга тез ҳайдалиши, ағсоб, яъни қуруқ томир ва пайларимизни маҳкам қилиш, вужудимиздаги иссиқлик ва совуқликни текислаб турадуғон аппарат ва жиҳозларни фаолиятга келтириш, нафасни юксалтириш каби нарсалар кирадир.

Бу навъ чўмилишларни мактаблардаги бадантарбия дарсларига киргизиш керак. Чўмилишни дарс қилиб киритиш керак дейилди. Чалак билан чўмилиш учун кўп вақт ҳам сарф қилинмайдир. 20 – 18 болани чўмилдириб олиш учун 45 – 30 минут кифоя қиладир.

Олмония ва, айниқса, Дания ва Финландия мактабларининг ҳар бирида ҳаммом ва душ учун айрим ҳужралар, ҳатто махсус тайёрланган ҳамда сувлари доим алмаши-ниб турадуғон катта ҳовузлар бор. Бу ҳовузларда йил-нинг тўрт фаслида ҳам чўмилса мумкиндир.

Сузганда одамнинг ҳамма аъзолари ҳаракатга кела-дир. Илгари кетиш учун қўл ва аёқлар кучли суратда ҳа-ракат қилишга мажбур бўладир. Нафас олиш учун бошни ҳар вақт сувнинг юзасида юқори кўтариб туриш керак бўлғонидан орқа суяқларнинг азалалари доим ҳаракатга келиб туриб, сўнгидан одамнинг ер юзида ҳам тўппа-тўғ-ри, тикка юришига ёрдам этадир. Бундай ҳолатда юриш

ва аёқ устида туриб ўрганишнинг нафас аъзолари учун жуда кўп фойдаси бор. Сувда сузиш кишини қари ва заиф одамлардек букилиб юришдан сақлайдир. Бошларини кўпинча ерга солиб юргувчи бизнинг Шарқ халқлари учун бу ҳол, айниқса, муҳимдир.

Сувда сузган вақтда ҳар тарафидан қобирғалар ва пастки томонидан жигар гўшт пардаси билан ўралиб олинган кўкрак қафаси, қўл ва аёқларнинг ҳамда қурсоқ (қорин) азалаларининг яхши ҳаракатга келиши сабабидан кенг очилиб ўпкаларга соф ҳаво киришига сабаб бўлади. Шунингдек, аёқ ва орқа суяклари ҳам қурсоқ этлари яна жигар гўшт пардасининг иккинчи турли тескари ҳаракатлари ўпкалардаги ёмон ҳавонинг чиқишига ҳам ёрдам этадир.

Сувга сакраб тушганда сувнинг совуқлиғи вужудимизга тўсатдан таъсир этиши сабаблик бунга қарши туриш учун юрак ҳам тезрак, қувватлирак урушга киришадир. Бу сабабдан чўмилғон чоқда юрак азалаларининг қуввати ортадир.

Суяклар, азалалар, нафас аъзоларининг юрак ва қон томирларининг, томирлари асаблар бўлғонидан сув испуртининг буларга ҳам жуда кўп фойдаси бор.

Шу сўзларга яна бир муҳим қайд орттириб кетишимиз керакдирки, бизнинг катта-кичик болаларимизда сувга чўмилишнинг ҳеч бир таъйини ва тартиби йўқдир.

Ер юзи. 1926 йил 30 сентябрь. №13

Баҳовуддин Амин

СОҒЛИҚ ВА ҲАРАКАТ

Соғлиқни сақлашнинг ҳар бир киши учун қанча кераклик бўлғонини узун ёзмоқ ортиқча. Дунёда яшамоқ учун ишламак керак ва ишламак учун соғ бўлмоқ керак.

Бизда эскидан қолган фикр бўйинча, бир киши касал бўлиб кўрпа-ёстиқ қилиб ётмаса ва ўз ишини бироз бажа-

ра билса, ул киши «соғ» деб таниларди. Бу жуда янглиш фикр. Соғ бўлгон киши ўзини ҳар вақт кучлик, тоза билиб, табиатнинг унга берган яхши нарсаларини тамом олиб сарф қилишга қодир бўлиши керак. Кўп авқот ва ёмон усулда еган кишининг қорни катта бўладир. Бу, албатта, ёмон нарса. Чунки қорни катта кишилар фойдалиқ бўлган бир кўп ишларни қила олмайдилар. Улар югуриш, узоқ йўлда юриш, оғир ишларни бажаришдан маҳрумлар ва алҳосил тамом ялқовланиб қоладилар. Эсизким, қорни катта кишилар ўзларини мохтаб, жуда соғ киши бўлгонлари билан фахр қиладилар.

Бундай кишилар соғ бўлсалар-да, аммо ҳар бир ишни қила олмагонлари учун уларни соғ деб бўлмайди.

Баъзи кишилар борким, жуда заиф бўлиб, бироз югурсалар, юраклари қаттиқ уруб кетиб, юзларида ҳеч бир қон қолмайди ва дарров ўшал турғон ерларидаёқ ўлтиришга мажбур бўладилар. Бундай кишиларнинг ўпка ва юраклари кучсиз бўладир. Булар ҳам соғ эмаслар. Бундай масалаларни келтира берсак, сўз чўзилур.

Биз қандай қилиб соғлиғимизни сақлай оламиз? Соғлиқни сақлаш илми қандай йўлларни кўрсатади? Биз чин маъноси билан соғ бўлиш ва соғ туриш учун нималар қилишга мажбуримиз?

Соғлиқни сақлаш илми бизга айтадики, одамнинг соғлиғини сақлаш учун кўп ва яхши ҳаракат қилиш, баданга фойдалиқ овқатлар олиш, яхши, яъни фойдалиқ материаллардан кийим кийиш, уй-жойни ёруғ ва тоза ҳаволик қилиш керак. Буларни билиш ва қилиш албатта зарур. Аммо биз ҳозирда биринчи нарсасидан бошлайлик.

Қоидага мувофиқ ҳаракат қилиш нима, унинг бизга қандай фойдалари бор?

Биз кўчага томошага чиқсак, уйда ёзув ёзсак, авқот есак, албатта, ҳаракат қиламиз. Аммо бу ҳаракат бизнинг соғлиғимизни сақлаш учун фойдалиқ эмас деб соғлиқни сақлаш илми айтади.

Хўш нима қиламиз энди? Одамнинг гўшти катта бир бўлак эмас, балки бир қанча кичкина-кичкина бўлақлардан иборат. Бу бўлақларнинг ҳар бирини арабча «аъзала», русча «мускул» деб аталадир. Бу азалаларнинг ҳар бири танамизнинг бир ерини, масалан, бармоқларни, аёқни, оғизни ва бошқаларни ҳаракат қилдирадир. Мана, бизга фойдалиқ ҳаракат шундай ҳаракатдурким, бизнинг бутун азалаларимиз ҳаракатга келсин ва кучлик бўлсин. Азалаларни кучлик қилиш учун бизга ҳар хил гимнастик ҳаракатлар қилиш, узоқ йўл юриш, чопиш ва тоғларга чиқиш керак.

Бундай азала ҳаракатлари бизга кўп фойдалар берадир.

Танимизнинг катта бир бўлаги ҳаракат аъзоларидан иборатдир. Гўшт ҳаракат қилдирадурғон, суяк эса ҳаракат қилдирилғучи аъзолардир. Яхши ўсган, катта кишиларнинг гўштлири бутун таналарининг бешдан икки бўлаги бўлади. Бизнинг гўштларимиз, тўғрироқ айтганда, азалаларимиз сарбаст турғон ҳолларида бутун танимиздаги қоннинг учдан бир бўлаги тарафидан тарбияланадирлар. Яъни қон азалаларнинг ичидан ўтадир. Биз танимизни ҳаракат қилдириғонда азалалар ишга кирадирлар ва биз кўрамизким, фақат ҳаракат қилиб турғон азалаларимизгина эмас, балки ҳамма азалаларимиз қон билан тўлиб қоладирлар. Бу эса бизнинг учун фойдалиқ бир ишдир. Чунки танимизнинг ҳеч бир қисми азалаларимиз каби кўп ўсишга муҳтож эмас.

Бизнинг бутун танимизнинг оғирлиғи, туғулғондан тамоман катта бўлгунча йигирма бир маротаба оғир бўладир. Яъни, масалан, бола туғилғон вақтида беш қадоқ оғирлиқда бўлса катта бўлғонида бир юз беш қадоқ бўладир. Бу ҳисоб, албатта, тақрибийдир ва бунинг билан биз одамнинг неча маротаба оғир бўлишини кўрамиз. Бунинг тескарисича, боланинг туғилган вақтидаги оғирлигига қараганда унинг азалалари 38% оғирлиқ оладир. Яъни бола туғилғон вақтида унинг тамом оғирлиғи беш қадоқ бўлса, бундан тақрибан икки қадоғи азалалардир. Бу бола

ўсиб бир юз беш қадоқ оғир бўлғонда унинг ёлғиз азалалари етмиш саккиз қадоқ бўладир.

Мана бунга қараганда, азалаларнинг бошқа тан аъзоларига қараганда қанча кўп ўсишга муҳтож бўлғони кўриладир.

Энди биз фикр қилиб биламизким, бизнинг танзимининг бундай муҳим бўлаги бўлган гўштимизни ҳар вақт ҳаракат қилдириб, уни тоза тутиш ва кучлик қилиш учун тиришиб, унга ўзининг овқати бўлғон қонни кўпрак юритишга аҳамият бериш жуда зарурдир.

Ер юзи. 1926 йил 14 июль. №10

Б.Амин

СПОРТ – ТАН ҲАРАКАТИ

«Ер юзи»нинг 10-сонида тан ҳаракатларининг одамларга қандай кераклик ва фойдалик бир иш бўлғонини ёзиб ўтган эдик. Энди ҳаракатнинг танамизнинг ҳар бир аъзоларига қандай таъсир қилишини кўрамыз.

Тан ҳаракатларининг баъзилари бизга жуда кўп фойдалиқ бўлғони ҳолда, баъзи бирларининг кўп фойдалари бўлмайди. Бунинг устига, одамнинг ҳоли ҳам катта роль ўйнайди. Ёшлиғидан бери испурт билан шуғулланиб келган бир киши тан ҳаракатларини жуда осонлиқ билан қилса-да, испуртни янги бошлағон бир киши қилғонда ул тезда чарчаб қолади. Одамнинг ёшини ҳам бунда кўзда тутиш керак. 20 – 25 ёшга кирган бир йигитнинг қиладургон ҳаракатларини 15 ёшга кирган бир бола, 50 га кирган бир қари киши, албатта, қила олмайди.

Тан ҳаракатидаги муҳим нарса аъзоларнинг ҳаракати ва иш қилишидир. Бундан келган фойданинг кўзга кўринатурган қисми аъзоларнинг кучлик бўлиб, кўп қийин ишларни осонлиқ билан бажаришга қодир бўлгани ва

аъзоларнинг ўсиб кетиши бўлса-да, аслида, муҳимроқлари ҳам бордир. Қўл, аёқ ва ё бошқа аъзо билан қилинадурган ҳаракатни кўп ва мунтазам қилаверсак, ул аъзомиз шунга ўрганадир ва бир ҳаракат ёки ишни жуда осонлиқ билан бажарадир. Оғир ишларни қилғонда бизнинг кўкрагимиз, елка ва қўлларимиздаги аъзолар кучли ва қалин бўладилар.

Ишлаттириб юрилган бир аъзоларнинг эга бўлгон қони кўп ишлаттирилмаган бир аъзоникига қараганда анча кўпдир. Кўп тан ҳаракатини қилғон бир кишининг чарчаши 12 – 24 соат ичида тамом бўладир ва бу яхшидир. Чарчагон ҳолда танда оғирлиқ сезиш, уйқусизлиқ ва иштаҳасизлик каби нарсалар вақтинчадир, булардан қўрқиш керак эмас.

Тан ҳаракатларининг бизга тегадургон фойдаларидан бири ва муҳими инсоннинг нафас олиш аппарати (ўпка, юрак)га, умуман, нафас олишга ва қон юришига бўлгон таъсиридир. Биз тан ҳаракатлари қилиб аъзоларимизни ишлаттирганимизда уларга кўпрак ҳаво, тўғрироқ айтганда, ҳавонинг 5 дан бир бўлаги бўлган «муваллид ул-ҳамуза» (кислород) гази керак бўладир ва бунини эса биз ўпкамиз орқали оламиз. Биз қанча кўп тан ҳаракати, испурт қилсак шунча кўп нафас оламиз. Бу эса бизнинг фойдамиздир. Биз томошага чиқиб бир-икки чақирим юрсак, нафас олишимиз одатдагидан икки ярим мисли ортадир. Узоқроқ вақт, бир-икки соат юрсак, тўрт-беш мисли, агар тоғларга чиқсак, олти мисли, тез чопсак, 12 мисли ортадир. Масалан: агар биз олти соат йўл юриш учун чиқиб, ҳар соатига 5 километрдан юрсак, юқорида айтгандек, нафас олишимиз қанча кўпаяди? Одатда, биз бир дақиқада 7,5 литр ҳаво оламиз, юрганда бу энди кўпаяди: бир дақиқада 7,5 литр ўрнига 32 ½ литр, бир соатда 450 литр ўрнига 1935 литр, олти соатда 2700 литр ўрнига 11510 литр. Аслида, биз 6 соатда 2700 литр ҳаво олар эдик. Юрганда эса 11510 литр оламизки, бу ҳисоб билан биз 8810 литр кўпроқ нафас олгон бўламиз. Бу эса бизнинг асл мақсадимиздир. Юриш, чопиш,

тоққа чиқиш каби ҳаракатлар билан ихтиёрсиз кўпроқ нафас олиш ўрнига ўзимиз уйдан ташқарига чиқиб қаттиқ-қаттиқ нафас олсоқ ҳам бўлади. Ёлғиз бу иш ўз ихтиёримиз билан бўлгонидан тезгина чарчаб қоламиз.

Тан ҳаракатлари орқасида кўпрак нафас олишнинг бизга бўлган умумий фойдаларидан бошқа яна бир фойдаси ҳам бордирки, у ҳам ўпкаларимизни соғлом ва кучли қилишидир. Ўпкамиз кучлик бўлса, ҳар хил ёмон касалликларнинг микроблари (қурт) ўпкамизга кирганда унда жон ола олмайди ва ўпкамиз бу микрўблар билан муваффақиятлик суратда курашади. Бу касалликларнинг бири ва энг ёмони тубиркулўз (сил)дир. Бунинг пайдо бўлишига кичкина ва кўзга кўринмайдурғон ва дўқтурлар томонидан «тубиркул» деб аталадурғон микрўбларнинг нафас йўли орқали ўпкага кириб, унда ўсиши сабаб бўлади. Ўпка кучлик ва соғ бўлганида бу микрўблар ҳеч нарса қила олмайди ва биз соғ қоламиз.

Мана, тан ҳаракатлари вужудни ўпкаларимиз соғлом қилади, ҳар хил касалларга муқобала қилишда қуролланган бўлади.

Ер юзи. 1927 йил 14 январь. №18

Бадрий

ҚОРА ОДАМ МАШИНА БОШИДА

Англия ва Оврупа жаҳонгирлари Осиё ва Африқонинг ҳар томонларида ўзларига мустамлака олиб, ерли халқларни кул каби ишлатган даврларида мустамлака сиёсатларига қуйидаги сўзларни шиор қилиб қўйган эдилар: «Ерлик халқдан ҳеч кимни қурол ёнига келтирма! Ерлик халқдан ҳеч ким энг кичкина машинани ҳам идора қилмасин! Ваҳшийлар ҳар доим тўп ва машинадан узоқ яшасин!»

Бу шиорни Ҳиндистон ва бошқа мустамлакаларида, айниқса, инглизлар ҳарф-бахарф ижро қилдилар. Биз Ҳиндистондан бошлаб Осиё ва Африқодаги бошқа бутун мустамлакаларга назар солсак, аввалда «қора халқ», «занжи» деб юритилган халқларнинг ҳар хил машиналарни идора қила бошлагонларини кўрамиз. Мустамлакаларда Оврупо жаҳонгирларининг хўжайишлигини таъмин қилгон техника энди ўша жойлардаги ерли халқларнинг ўз қўлларига ўтиб қолган.

Овруполилар илгари қора одамларнинг оз ҳақ олиб ишлашга рози бўлгонларига қизиқиб уларни машиналарни идора ишига қўюб кўрган эдилар. Қора ишчи машинани ақл, зако ва қобилият билан ишлатди. Оврупа жаҳонгирларининг «қора одамлар маданиятга қобилиятсиздирлар» деган гаплари қип-қизил ёлгон чиқди.

Қора одам машина билан бирга ўзини ҳам қул қилгон, уни жонли машина қилиб истеъмол қилган «маданий» оқларнинг зулмидан қутулиш йўлига киришди ва оз вақт ичида бирмунча муваффақиятларга эга бўлди. Бу кун «қора»ларнинг ўз мошиначилари, муҳандислари бор. Африқоликларнинг Оврупа жаҳонгирларининг «маданий» аскарлари, а қарши тўп, милтиқ, аэропланлар билан курашадирган аскарлари бор (Абдулкарим воқеаси эска тушурилсин).

Ҳозир жаҳонгирларнинг барча мустамлакаларида ерли халқлар машина бошига келдилар ва уларнинг бу йўлдаги ҳаракатлари кундан-кун муваффақиятларга эришмакдadir.

Ер юзи. 1927 йил 30 ноябрь. №31

ЭРКИНЛИК ИСТАГИ

Эркин кўнглим чидай олмас бу сиқиқ,
 Бу боғланган, бу «эгаллик» турмушда.
 Агар шундай кетаверса, бу аниқ,
 Тилаги-чун қила олмас бир иш-да.
 Шунча чоғлар чидаб келган кўнглимга
 Бугунгина ўз чизиги тор келди.
 Гўё унинг қўл тегмаган бўйнига
 Ип боғланиб, жуда қаттиг тортилди.
 Ул имтилиб – ул уруниб ётадир
 Тор қафасдан қутқорғали ўзини,
 Теваракка аччиг қарғиш отадир,
 Билмадимким, қон босқонми кўзини?..
 Мундан бурун ул кўп оғир тунларни
 Чидам билан, тинчлик билан ўткарди.
 Қаршисида авраб турган жинларни
 Кўра туриб қуромади, кеткарди.
 Шунинг учун тубанларнинг тубани,
 Ёвуз, бузуқ кишилар ҳам эркинча
 Таларларди, эмарларди-да уни,
 Сўкарларди орқасидан эркича...
 Ул қандай тор, қандай сиқиқ ерларди,
 Қандай бузуқ чизиқларда бўлмади?..
 Ул қандай хўр, қандай тубан эрларди –
 Тилини ҳам қимирлатмай турмади?..
 Энди ул-да тор чизиқдан безгандир,
 Қайтиб унга киришликни истамас.
 Ул маъносиз «эгалликлар» эзгандир,
 Улар билан бир кун бўлсин туrolмас!
 Ул эркинлик, ўз бошлилиқ истайдир,
 Кетга қараб – ўлим бўлсун – кетмайдир...!

Учқун. №2. 1923 йил 1 апрель

ҚОР

Кучсиз, титрак, оппоқ, кичик томчилар
 Тинмай, тинмай тупроқ узра ёгадир.
 Ел бунларни, билмам, нечун қамчилар?!
 Кўкларда ҳам айриликдан оқарган
 Бир кўзми борким, ёши
 Бизнинг алам, ўлим билан сугорган
 Еримизнинг қучовига оқадир.
 Бу кичкина ўксиз, оппоқ бибаклар*
 – Уча-уча етмай қолган тилаклар –
 Эсган елнинг қўлларига ўзини
 Ташлаб қўяр, борлигини унутар,
 Ҳеч узмайин юқоридан кўзини
 Титраб-титраб қаро ер узра тушар!
 Тушгач ... бутун тушганлардек топталар...
 Теккан ерин билмай босган оёқлар
 Пичраталар бунинг оппоқ бетини,
 Босқон изин кўрмай ўтган туюқлар
 Топтаб-топтаб, оҳ ... айтолмам кетини...
 Ҳ..л бир кун кўк сийнасини очиб,
 Кула-кула бунлар сари боқгонда,
 Яна бир кун қизлар каби табиат
 Қуловига олтин ҳалқа тоққанда
 Бунлар бутун чироқлардан айрилиб
 Кўклар сори қараб учиб кеталар.
 Яна уруш, яна ўюн, яна эрк,
 Оҳ... у кунлар...!

Учқун. №2. 1923 йил 1 апрель

ОЙҒА
(«Чигатой гурунги»)

*Эй ёруғ ой! Нечун бизга қараб-қараб куласан,
 Юртимиздан қоронгулиқ кетганини сездингми?!
 Порлоқ нурунги сочиб бугун ёрутқоли «Турон»ни,
 Ухлаб ётқон «Турк улусин» уйготқоли келдингми?!
 Нурунги ила юртимизни ёритгали қўймагон
 Қора булут кўтарилди, сен-да кўрсат юзингни!
 Энди туркинг кўзин очиб кўрди ёруғ очунни,
 Турк ёшлари бирлашалар, ташла эмди қайғунгни.
 Турк боғчаси Туркистонни ёвузлардан қутқориб
 Яшнатурлар, сен қизгонма турк элидан нурунгни!
 Эзар бунлар ёвларини ҳеч қўймасдан очунда,
 Жон берурлар турк эрлари бир байроқнинг остинда!*

Иштирокиюн. 1919 йил 6 август

Элхон

ТЕМИРЧИ
(«Чигатой гурунги», мактаб учун)

*Бир ўқсиз эрдим отадан қолгон,
 Есир онам-ла йўқсуллик тортган.
 Билимсиз, кучсиз ўн уч яшардим,
 Бир бурда нонни қайдин топардим?!
 Онам келтирди темирчиликка,
 Йиғлаб топширди мени устага,
 Икки йил юрдим, яхши ўргандим,
 Босқонлар уруб анча имгандим.
 Букулмас темур кучимни билди,
 Қўлим остинда мумдек эзилди.*

Бўюнсунмадим ҳеч бировга ман,
Томоқ тўйдирдим ўз кучим билан.
Ишламак билан йўқсуллик кетди,
Тинчликлар билан кунимиз ўтди.

Иштирокиюн. 1919 йил 19 июль

ТИКОН

ЭЙ ҚЎБИЗ

Эй қўбиз, мунча сенинг товушинг мунгли?
Эшитса эриб кетар тошнинг кўнгли.
Жонузар товушларни ўта олдинг,
Мазлумнинг кўнглиданми нота олдинг?
Огочинг сув ичганми кўз ёшидан,
Бўзлайсан нега бунча сўз бошидан?
Ниҳолинг маъсум кўнгли чўкканлардан,
Чиқдимиди мазлум қонин тўкканлардан?
Чўккан кўнгли кўтарар нолишларинг,
Ўйлатиб турли садо олишларинг.
И. ҳўтига кўнглинг ёнмиш ёрадир,
Фарёдингдан юрак-бағрим поради.
Ниҳолингни ўзбек қизи экдимиди,
Кўкарганда ҳасратлик кўз тегдимиди?
Ёки сени қирғиз қизи боқгондир,
Лаб устинга ҳасрат ёши оқгондир.
Йўқса, торинг қозоқ қизи тортдимиди,
Шул сабабдан ҳасратларинг ортдимиди?
Фигон қилсанг, ҳар юракдан ўт чиқар,
Зор йиғласанг, тоғ ва тошдан дуд чиқар.
Аввал сени туркман қизи олдимиди,
Бўта каби бўзлаб сени чалдимиди?
Ёки аввал машшоқ сени олганда,
Базм этибон замзамани солганда

Жирладими татар қизи Зулайлук
Қўл ташлабон биз икков деб бўлайлук?
Нозик сирли ҳикоятдир фиғонинг,
Турли-туман шикоятдир афғонинг.
Ишқинг ҳаққи, қўбиз, бунча дард этма,
Турк элининг ўтган кунин ёд этма.
Синиқ кўнглим мунгдан ортиқ тўлгандир,
Очиқ юзим қайғу босиб сўлгандир.
Кўнглим кемтик, кўп ҳиссиёт ўрнатма,
Ўйга кўмиб уйда мени хўрлатма.
Ўйлатмоқдан бошқа мурод сенда йўқ,
Фарёд этсак, тоб ва тоқат менда йўқ.
Қайда сени булбул каби сайратган,
Мутриб қани кўнгишларни яйратган?
Чолғучилар қўлга сени олганда,
Сен бўзласанг бўта каби чалгонда
Кўкда учуб юрган қушлар ингуси,
Гезак-гезак бошгинангга кўнгуси.
Ун чиқарсанг, турли-туман унинг бор,
Руҳсизларга руҳ берарлик қўнинг бор.
Бошдан-аёқ ҳамду сано унларинг,
Жудоликдан сўз очганда тунларинг
Қайғу босган кўнгил гулдек очилур,
Тилдан чиққан сўзлар дурдек сочилур.
Бир неча йил бундан бурун бир кунда,
Кундуз эмас, сезмиш эдим, бир тунда
Кўкрагингга бир қалдирғоч қўнибдир,
Торинг узра аёқ босиб юрибдир.
Абобилнинг тирноғи-ла сўзладинг,
Сўзламадинг, бўта бўлиб бўзладинг,
Сенга қараб юммай турдим кўзларни,
Англаб олдим сендан чиққан сўзларни.
Дединг, фарёд, ажиб кунлар бор эди,
У кунларда ўзбек менга ёр эди.
Қайда кетди хамлик кўнглин шод этган,

Мендан англаб ўтганларин ёд этган?
Қиз, бўз бола, ёш ва қари сирдошим,
Ҳар мажлисда мен бўлгандим мунгдоши.
Фарёдимга қулоқ солиб ёзиқлар,
Жонларига мендан олиб озиқлар,
Мени тинглаб қайгулардан безганди,
Тош кўнгишлар юракларин эзганди.
Ўзбек жувонлари мисли тўлин ой,
Рухли эди, гавдалари тўлган мой.
Қайси кунки ўзбек мендан айрилди,
Мажруҳ қушдек қанотлари қайрилди.
Мени чертган бармоқларнинг шеваси,
Фарёдимнинг етиштирган меваси.
Қайда кетди, ошиқларим хор ўлмиш,
Бойликни қўй, синиқ нонга зор ўлмиш.
Эл машшоқда номус йўқ деб билдилар,
Билар-билмас шундайдир деб келдилар.
Берди мени ўчоқларга ёқсин деб,
Ёнишимни нодон қолмай кўрсин деб,
Зиёрат деб мазоротда ётдилар,
Тошдек бўлиб жаҳолатда қотдилар.
Йиғлаб дедим ўтганлари ёд айлаб,
Ўзбекдаги камчиликдан дод айлаб,
Энди фигон айла, турғиз ўзбекни,
Ўргат унга денгиз ичра сузмакни.
Ишқинг ҳаққи, қўбиз, танбур бир бўлиб,
Дутор, сато, қурай ила жўр бўлиб,
Нола қилгил ҳайрон бўлсун фалаклар,
Инсон боқсун, тугён қилсун малаклар!

Инқилоб. 1923 йил. №9-10

ВАТАН

*Этар кўк узра бечора ватаннинг оҳу афғони,
Оғир ҳолатда қолмиш, йиғлаюр, чиқмоқдадир жони.
Урилмиш, ёндирилмиш, куйдирилмиш, бағри қон ўлмиш,
Узулмиш, марҳамат, шафқат, кесилмиш оқмадин қони.*

*Кечар устидан авлоди, тушунмас ким этар афғон,
Тушар бечоранинг ёдига кечмиш хони ва хоқони.
Ватан авлодиман деб лоф урарлар тушларида, йўқ,
Ким остида, ким устида, бу Ватан кимларнинг қурбони?..*

Билим ўчоғи. 1922 йил. №1

Саййид Алихўжа

БУЛОҚ

(Наср ва назм)

*Оппоқ юзлик, соф кўнгиллик, ширин булоқ сувлари!
Ноз қилиб, жилваланиб, ер остида югуруб –
Югуриб ёруғлиққа чиқасиз.
Шошиб-пишиб, ўйнаб-кулиб, сучук тил-ла
Чувуллайсиз, сўзлайсиз,
Ай ёш, чақалоқ, гўзал булоқ сувлари!
Энтикиб-энтикиб, ширин-ширин ҳикоялар қиласиз,
Қоронғу ер даҳшатларин қобоқ солиб сўзлайсиз!
Дилда бўлган олий мақсад, ёруғлиқнинг орзусин...
Бунга етгач уяласиз, кулимсираб қизарасиз,
Бошингизни эгасиз
Нурли қуёшга бирдан боқиб,
Титраб, қизиб, хитоб билан
Ошиқларнинг дардлиқ олов сўзларин,*

Кўндан бери қамалиб ётган, диллардаги орзуни
Тўхтамайсиз, энди бир-бир сочасиз!
Ҳайрон бўлиб офтоб тинглар,
Секин-секин юқори чиқар,
Сўзингизга сўз тополмай бадани унинг ўтдек қизарар,
Маъюс бўлиб настга тушар, ғойиб бўлар...
Рангин ўчириб, дамин тўсиб, қулогин осар Ой бечора,
Ўзининг ёшлик – қуёш вақтин эсга олар...
Юраги ачир, типирчилар...
Тез кетмакка ҳаракат қилар...
Юлдузлар эса эси кетиб, мўлтираб боқар, турар...
Баъзи вақтлар шамол эсиб, ҳикоядан эшитиб олиб,
Атрофларга, тоғ-тошга хабар берар, бир-бир сўзлар...
Девга ўхшаш баланд тоғлар тимдаланган кўкракларин
кўтарур...
Қотиб тикилур, сувга боқар, хўмраюр...
Билмам сабабин хафалигин тоғларнинг...
Кип-кичкина булоқ сувин ҳаракати орзуси
Бу тоғларнинг қаттиг дилин ҳасад билан эзми?..
Ёки булар бу ҳаракат шодликнинг
Бўш эканин тушунар, ачинар?..
Сувни... эса булар билан иши йўқ,
Парво қилмай шуъла билан қучоқлашур,
Жилваланур, шодланур...

Инқилоб. 1922 йил. №2

АНҲОР*
(Сочма-наسر)

II

Шошур, оқур, сакрар, югурур,
Бошин тошга тоқ-туқ урур:
гулдур... гулдур...
Аламига чидолмайдир,
Бўрон каби гувур, гувур;
Аямас ўзин, пастга отур, чинқирур...
Ёнгин юрак, йигит қонли тоғнинг анҳор сўзлари!
Кимдан қочур, нимани қувур, мунча қақшар, югурур?
Юмшоқ баданини қўпол тошга кўтарур, урур,
Майдаланур, сочилур...
Қаттиг тортиш, буюк суруш,
Оғизларидан кўпук сочур, бақирур,
Қулоқ солинг, ҳасратидан чанг чиқур:
Буни кўринг, аблаҳ тошни сўнг олдига тушур!
Гўё уни ҳаракатдан тўхтатмоқни истайдир!
Бу бўлурми буюк умид олдида
Кўтир тана, бу гов бўлур, йўл тўсур!
Шунинг учун нозик бадан газабланур, жанг қилур...
Балки... ёлқов гадир тана орзу қилур, имтилур –
Оқ бадан-ла бирга борур, юрур!..
Ҳеч бўлурму, дев-ла пари бирлашур...
Кучоқлашур, ўпишур?..
Шунинг учун сирлик овоз дилни эзур, тептирур!..
Анҳор суви, мана энди, бирлашур, кўпаюр,
Биргаликнинг фойдасини – яхши қилди! – тушунур;
Қоттигман деб керилган тошлар майдаланур, қум бўлур,
Қораланур, хўп лой бўлур,
Мулойимгина остига тушур, янчилур.

.....

Ой, вой кибрлик болалар, нодон оталар, ариқчалар
Тўдадан чиқур, айрилур,
Гўё булар ўзлари билур, муродга тезда кўзлари етур...
Мана энди йўл адашур, биёбонда айланур,
Ҳашаротларнинг кони бўлур, бузулур, сасур, саргоюр...
Охир дамда минг аламлар, ёввойиларга таом бўлур, юти-
лур...

Буюк бадан! Нега бундай айрилмоққа йўл қўюр?

.....

Кўп ариқлар – на хушдир бу! – озроқ юрмай тушунур,
Яна бирлик орзу қилур, бурилур,
Шошур, энтикур, атрофларидан хабар берур,
чулдур... чулдур...
Акасининг кўкрагига ўзини отур,
қучоқлашур, ўпишур...
Борган сори анҳор суви буюклашур, зўрлашур,
Тоглардан чиқиб энди текисликда йўл борур,
Оғир тана, катта тошлар ортиқ энди учрамайдир, йўқ
бўлур,

Уваланур, думаланур, хор бўлур,
Минг хорлик-ла ҳар тарафга судралур,
Кучсизликдан остга тушур, тинч бўлур.

.....

Мана энди бизнинг анҳор дарё бўлур, ўз-ўзига эга бўлур,
Буюк бўлур, зўр бўлур,
Хурсандликдан териға сигмай атрофларга тошилур,
Зўр табиат баҳодирни қариши олур, кўкрак очур:
Юлдузлари ялт-ялт қилур, машъал бўлур,
Офтоб ёнур, гулхан бўлур, ёругланур.
Баъзи сафо мажлислари қурилур.
Ҳар ёнидан кўк дарахтлар, кўм-кўк ўтлар чиқадир,
Саломлашур, таъзим қилур, суюнур.
Гўзал қушлар, хуш булбуллар нагма қилур, мақтайдур,
Юмшоқ бадан – шамол ўюнга тушур,
Минг ноз билан ўйнар-ўйнар, айланур,

Бу таннознинг қўли теккан дарахтлар
Ўзини унутар, икки букилур, додлашур,
Ҳу-ҳулашур, кўксига урур, «дўст»лашур.

.....

На гўзалдур, бизнинг дарё золибликла мақтанур,
Секин-секин қадам босур, кимилур...
Мурод эшиги тез олдиндан очилур,
Кўпдан бери орзу этган чексиз, ҳурлик денгизи... мана,
кўринур!
Дарё кулур, хурсандликдан ёш тўкур...
Бу шодлиқнинг мақтовини ким қилур?..

Берлин
Инқилоб. 1924 йил. №11-12

Шокир Сулаймон

БАҲОР КҮРИНИШЛАРИ... (Ярим сочма)

Элимдан, юртимдан узоқда ёлғизгина чет элнинг, ёт юртнинг ёқимли «баҳор»ин қарши олмоқдаман.

Ёши етган нозли эрка қиздек гўзал баҳор.

Унинг ёқимли, мулойим шаббодалари, нурли қуёши кўнгилда зўр ўзгариш ясаб, синиқ руҳимни жонлантира бошлади.

Қиш бўйи, узун қиш бўйи тинкамга теккан қора булутлар, оппоқ кафани билан борлиқни қоплаган ялтироқ-кўнгилли қорлар.

Кучли қаро булутлар орқасидан эркаланиб, жилмайиб қараган қуёшнинг нурига чидолмай секин-секин тарқала бошладилар.

Қуёш, ёруғ қуёш!

Сени ҳам кўрар кун бор эканму? Кел, чиқсанг дуруст-роқ чиқ.

Эркаланиб яширинма, юз кўрайик, ёруғ юзингни соғиниб ўлдик-ку!

Биздан нурунгни, борлиғингни аяма! Олтун қуёш!

Қуёш сийрак-сийрак кўрина бошлади, қорлар эриб йўқола бошлади.

Қаршимдаги дарё ҳам жонланди. Кечагина устида қумурсқадек ёш болалар, йигитлар «конки» билан чопишиб, муз тойғониб, ўйнашиб юришганлар эди.

Бу кун уларнинг изи ҳам йўқ.

Бори тўлқинланиб, ҳаммани қиздириб, шовқин-сурон билан, катта-катта музлар урушиб-урушиб оқадир.

Ортиқ дарё жонланган.

Кўприкнинг темир тутқа(решетка)сига эрлар, хотунлар, йигитлар, қизлар, болалар (қалдирғочнинг боласидек қатор тизилишган) тизилиб оқадирган сувни, дарёни қарайдилар.

Дарёнинг соҳилида балиқчилар қармоқ ташлаб, тўр солиб балиқ овларлар.

Дарёнинг шу кўнгилли – жонли кўринишини томоша қилишга мойил бўлгандек тез юрадирган трамвай, автомобиллар ҳам секин-секин, ёлқовланиб, анқовларча қадам босадир... жонсиз юрадир.

Мен балконимга чиқдим.

Кўриниш, сеҳрли илоҳий бир кўринишлар.

Қаршимда тўлқинланиб, шов-шув билан «Москов река» оқадир.

Ичида музлар ўйнайдир.

Янги меҳмон, нурли қуёшнинг олтин нурига узониб, тўлғониб келаётган сувнинг кўриниши, ниҳоясизланиб йўқолиши, оппоқ биллур тусда ялтираб кўриниши кишини ортиқ сеҳрлайдир, жонлантирадир.

Тагимизда ўзининг ўткир овозлари билан югуришиб, ҳайқиришиб, мағрашиб жонсиз автомобиллар. Жиринглаб қўнғироқ чалган, ичи лиқ тўла одам, қизил трамвайлар.

Масковнинг турли парвой қилди фойтунлари, шалди-роқи узун бесўлоқой арабалари.

Тинмай, узулишмай бирма-кетин ўзиб турадир.

Дарёнинг у юзида ҳамма бинолардан юқори кўтарилиб қотиб қолган йўгон завод, фабрика трубаларидан ёлқов-ланиб секин-секин қуюқ тутунлар чиқиб турадир.

Бошқа бинолардан айрилиб ўзининг сап-сариг олтин сувини кўрсатиб, кунга қарши ялтираб «Храм Христос» бутхонаси «мана мен» деб кўкрак кериб бутун зўр бир дарёнинг устида тикилиб кузатиб турадир.

Чап ёғимизда ҳамма бинолардан мумтоз бўлиб, айрилиб, ўзининг «подшо саройи»лиги билан ғурурланиб, ичида кўпгина сирларни сақлаган «Кремл».

Унинг маҳобати, муҳташам саройи шоҳоналари алҳол-ғача «Орёл» кўшини бошида сақлаб келган узун мудҳиш миноралари, тилло суви, кумуш қошланган бутхона, қубба ва миноралари кўриниб турадир. Шулардан кам эмасман дегандек бутун кўз қарошимга илинган беш, олти қават-лик зўр-зўр оқ, қизил, зангори бинолар, қадам сайин кўринадирган бутхоналар, қарашимизни ўзининг бойлиги, кўринишлиги билан безатиб кўрсатган «Масков река» ва Масков кўриниши.

Чиндан-да кишига зўр туйғулар, ингичка ҳислар, куч-ли дардлар берадир.

Шу киши қараб тўёлмаслик табиатни, шу сеҳрли жонли кўринишли муҳташам биноларни, дарёнинг тўлқинла-ниб оқишини, баҳор кийимларини кийиб музларни қар-ши олишга келган ёқимли инсон болаларини, тагимда кў-ринган жонли бир ҳаётни узоқ-узоқ кўриб ҳануз зерикмас эканман, ортиқ бир ҳузур, ширин хаёлда яшар эканман, ходима келиб бир тутам газета ва журналларни топшириб кўздан ғойиб бўлди.

Кўлимда «Фарғона» газетаси... «Фарғонада очлик», «Фарғонада очлик битган эмас», «Фарғонага ёрдам қи-

лингиз»... ортиқ қон томирларим қизғин тепди, миямдан кўпгина хаёллар, кўринишлар қаторлашиб ўтди.

Бутун кўринишлардан, бутун тотли хаёллардан бирданга кўнглим совиб, бошимни ушлаб ўйландим.

«Фарғонада очлик!» Бу сўз кўнглимни қаттиғ жароҳатлаб, шу ёқимсиз, мудҳиш овозлар қулоғимда янгради. Такрорланди. Кўз олдимда бир кўриниш...

Фарғона. Тўқ, бой, обод, жонли Фарғонанинг эрка болалари. Бу кунда йўқсулланиб, бор-йўғидан айрилиб, бадбахт, разил хўрликқа тушиб, маконсиз, кийимсиз, оч, яланғоч, қизғонч, йиғларлик ҳолда тиланиб ўтиришлари... юзлари сап-сариг... кишилиқдан чиқаёзғон, ҳаётлари таҳликада, қарар кишилари йўқ.

Дуруст ёрдам, жонли кўмак йўқ.

Битар. Бечоралар ёрдамсиз битар!..

Воҳ! Бошимдан қайнар сув қуйилдими?

Қонларим ортиқ жумбушга келдими? Йўқ! Йўқ!

Кучсиз руҳимда сақланган дард-алам тиллари ортиқ аланга олди, ёнди.

Тфу!..

Тенгсиз, алдоқчи дунё, тфу!

Қаронғу тун мангу бўлмас! Умид куни бизим учун тугмай қолмас!

Ҳисли! Умид! Талваса!..

Кечагина очликдан, йўқликдан қирилиб битишга маҳкум Россия, қизил Россия ишчи-деҳқонлари букун тўқ, бутун. Ортиқ очликдан халос.

«Туя қўрдингми?» «Йўқ». Гўё очлик бўлмагандек. Гўё юзлаб, минглаб қирилиб битмагандек.

Тузук бардош, ботирлик, йигитлик.

Биз узоқда ёлғуз туриб сенга шуни тилаймиз.

Сени бугунги очлик томирларингдан, йўқсул, фожеий қонларингдан, тагсиз, тубсиз дард-аламларингдан зўр ўч, битмас куч билан.

Туғилган бир тўда болаларинг сени, фақат сени келгуси бир ҳалокатдан қутқазиш, оз бўлса-да бир қўмак этиш учун чет элларда адашиб юрибмиз, мазлум Фарғона! Бу эсингда турсин.

Онт бўлсун.

Сени бу кунги қизғонч ҳолингда кўрмаган, қўмак этмаган ўғлингаким, четда юриб сени унутган бўлса! Йўқ! Яхши бил, дуруст англаки, қон томирдан айрилмас.

Маскав, 1923 йил 25 апрель

Фарғона. 1923 йил 8 июнь

БИРИНЧИ ДИПЛОМЛИ АГРОНОМ

Абдуваҳҳоб Муродий Берлин олий зироат мактабини бу йил битирди. Ўзбекистондан биринчи дипломли агроном бўлиб етишди. Тошкентда энг камбағал оиладан чиққан Муродий Ўзбекистон учун энг муҳим бўлган пахта ишларини ҳар томондан ўрганиш учун ҳукумат томонидан Амриқога юборилмоқчи эса-да, ҳозирча Миср-гина бориши мумкин бўлди. Мисрда Пахта жинсини яхшилаш институти-да тажриба қилур. Сўнгра Нил бўйлаб (то Судан ўлкаси ичигача) бориб, зироат ташкилотларини ўрганур ва қайтишда Италия ва Можористон ўлкаларига тушиб ундаги ипакчилик, биринж ва чорвачилик ишлари билан танишмоқчи.

Абдуваҳҳоб Муродий.
Берлин. 1926 йил

Ўртоқ Муродийнинг Миср саёҳати 6 ой сурса керак. Сўнгра йиллардан бери кўрмаган севиқли Ўзбекистонга келиб ёш кучи билан ишга бошлар.

Бу йил биринчи агрономимиз билан қувонар эканмиз. Яқин келгусида юзларча муҳандис, кимёгар, дўхтир, социолог мутахассисларга эга бўлурмиз (расми бор!).

Ер юзи. 1926 йил. №11

АЗАМАТ ЙИГИТЛАР

Пролетариат давлатига содиқ бўлгон қизил мутахассисларни тайёрлаб чиқариш бизнинг катта вазифаларимиздандир. Айниқса, Ўзбекистон учун бу масала катта аҳамиятга эгадир. Чунки ерли халқ ўртасидан етишиб чиққан мутахассислар йўқ деярликдир. Ўктабр инқилоби самарасидангина биз ўзимизнинг меҳнаткашларимиздан чиққан мутахассисларга эга бўлмоқдамиз.

Дорилфунуннинг ҳар турли факулталарини битириб чиқувчи йигитларимиз йилдан-йилга кўпаймақдадир. Биз бу йил дорилфунунни битириб чиққан ўртоқларимиздан иккитасини ўқувчиларимиз билан таништирамиз.

Мирзааҳмад
Мирсоатов

Мирзааҳмад Мирсоатов – камбағал нонвой оиласидан чиққан. Кеча ва кундузлари нонвойхонада ишлаш билан бирга Тошкент рабфакида ўқишни ҳам давом эттириб, 1923 йилда уни битириб чиқди. 1923 йилда Масков дорилфунунининг тиб бўлимига кириб, уни 1928 йилда тамомлади ва винерия касаллари дўхтири бўлиб чиқди. Ҳозир ўртоқ Соатов Масковнинг захм, сўзак касаллари клиникасида тажриба олиш учун ишлаб турибдир. Мирсоатов 1920 йилдан буён фирқа аъзоси.

Муҳаммад Мўминов – Наманган кустарининг ўғли. Ўқишга киришдан илгари комсомол ташкилотида кўп

ишлади. Тошкент рабфакини 1923 йилда битирди. Масков дорилфунунининг ҳуқуқ шуъбасини 1927 йилда битириб, диплом ёзиш учун бир йил Масковда қолди. Ўзбекистонга келгандан кейин Тошкент округ судида бирмунча вақт ишлади. Ҳозир ўртоқ Мўминов Ўзбекистон олий судининг коллегия аъзоси вазифасини бажариб турибдир.

Муҳаммад
Мўминов

Ер юзи. 1928 йил 15 июнь

Искандар

ЛЕНИНГРАДДА «ШАРҚ УЙИ»

Ленинград шаҳри аҳолисининг 15 фоизини ажнабийлар ташкил этади. Шу ҳисобдан Шарқ халқлари оз эмас.

Ленинград ўлка сиёсий маориф шуъбаси, майда миллатлар орасида сиёсий маориф ишларини олиб бориш мақсадида Шарқ халқларини бир ерга уюштирадиган Марказий маориф уйи очди.

«Шарқ уйи» тарқоқ ҳолда юрган Шарқ халқларини бир ерга уюштириш, уларнинг сиёсий онглари ва маданий савияларини ўстиришда катта ўрин тутди.

Бу кунларда Ленинградда ўқиб турғон ўзбекистонлик ўқувчилар 80 чамаси бўлиб, уларнинг ичида фақат 3 гина ўзбек қизлари бордир. Ўқувчиларимиз сифат жиҳатидан анча сараланди. Бироқ сон жиҳатидан йилдан-йилга озаймоқдadir. Бунинг сабаблари Ленинград ҳавосининг жуда оғирлиги ва ўқув шартларининг жиддийлашганидир. Бу ернинг ўткир қиши, айниқса, Шарқдан келганларни жуда эзадир. Бу мудҳиш иқлим билан фақат соғ-саломат йигитларгина кураша олади.

Ленинграддаги ўзбекистонлик ўқувчилар шу кунгача бирор клубга эга бўлмаганидан улар ўртасидаги ташкилий ва сиёсий-маданий ишлар яхши юргизилмаган эди. Бизларнинг бахтимизга, «Шарқ уйи» очилдию уни қошида ўзбек секциясини тузишга муваффақ бўлдик.

«Шарқ уйи»нинг ўзбек секцияси, моддий етишмовчиликларга қарамасдан, тезлик билан ишга киришди. Ўзбекистон ўқувчилари ўртасида бирмунча қизгин докладлар ўтказилди. Ўзбекистонни ўрганиш тўғараги очилиб, унда Ўзбекистондаги хотин-қизлар ҳаракати, янги алифбе, мафкура ва маданий инқилоб мавзуларида мубоҳасалар ва музокаралар ўтказилди. Ўзбекларнинг келиб чиқиши, Ўзбекистоннинг иқтисоди ва бошқа шунга ўхшаш мавзуларда докладлар қилиш учун Шарқ институтининг профессорлари чақирилди. Секция ташкил бўлишиданоқ барча ўқувчилар клубга аъзо бўлиб, доклад ва музокараларда астойдил қатнашдилар. Янги алифбени ўрганишда ҳам Ленинград талабалари бошқалардан қолишмайдилар.

Бундан бошқа ўзбек секциясининг иш планида шулар ҳам бор: Ленинград музахоналаридаги Шарққа оид нарсаларни текшириш, санъат ва адабиёт музахоналари, анжумани дониш кутубхонаси, этнография музалари, фабрика- завод ва бошқа саноат корхоналарига экскурсия қилиш ва ҳоказо!.. Иккинчидан, Ленинграддаги ўзбек ўқувчилари шу вақтгача Ўзбекистоннинг ҳеч бир шаҳар ёки қишлоқ муассасалари билан алоқа боғламагон эдилар. Энди ўзбек секцияси орқали Ўзбекистоннинг ишчи-деҳқон жамоаси билан маҳкам алоқа боғлаб, бирор қишлоқ ва ёки шаҳар муассасасининг маънавий оталигини олиш ҳаракатида- миз. Ленинграднинг ўзидаги бирор заводнинг ишчилари билан ҳам алоқа боғламоқчи бўлиб турибмиз.

Қисқаси, Ленинграддаги ўзбекистонлик ўқувчилар фақат мактабларда ўқиш билангина қаноатланмайди, юқорида кўрсатилган сиёсий, маданий, ташкилий ва оммавий ишларни ҳам олиб боришга ҳар вақт ҳозирдирлар.

Биз бу ишларимизда моддий жиҳатдан анча қийналиб турамыз. Ўзбекистоннинг тегишли идоралари бизга ёрдам кўрсатсалар, бу йўлдаги ғайратимизга яна куч берган бўладилар.

Ленинград

Ер юзи. 1927 йил. 9-сон

БИРИНЧИ ҚАЛДИРҒОЧ

Тасвирий санъатнинг бу кунги маданий мамлакатларда нақадар буюк мавқеъ тугганини айтиб ўтирувга-да ҳожат йўқ. Саное нафиса бўлаклари-дан театр, адабиёт ва мусиқамизга бир қадар аҳамият бердик ва бермақдамиз.

Умумий диққатни, умумий мароқни шу масалалар устига жалб қилиш учун уруниб турсак-да, тасвирий санъат соҳасидаги интилишларимиз жуда суст.

Тасвирий санъат мактабларига ўқитувчилар жуда оз тортилган. Инқилобнинг ўн иккинчи йилида атиги 3-4 ўқувчини расм мактабларида кўрамыз. Улардан бу йил Искандар Икром ўғли Ленинград полиграф факультетини ва уч йиллик тасвирий санъат методикаси шуъбасини битириб диплом олиб қайтди. Ўзбеклар орасидан етишган биринчи полиграф санъаткори, китоб дўхтири – рассоми ўртоқ Искандарнинг ўз ишига буюк севги ила ёпишганлиги маълум. Кенг ижодиёт соҳасига энди қадам қўяётган Искандарнинг мактаб доирасида бажарган ишларида ҳам катта умидлар бахш этувчи нарсалар бор. Рассомимизнинг самимияти, оригиналлиги асарларининг ҳар бир чизиғида мўралайди. Искандар ҳар рассом каби чизиқларнинг, рангларнинг сирини кўп яхши англайди. Чизиқ ва рангларга ҳаёт, ҳаракат киргизади.

Искандар Икром

Ёш рассомнинг олдида буюк вазифалар туради: ўзбек мактабларида тасвирий санъат дарслари жуда ёмон қўйилган. Ёш ўқувчиларнинг ҳавасини тасвирий санъатга бергувчи ва расм дарсида тизимли таълим бергувчи рассом муаллимлар бизда дорига-да топилмайдир. Мактабларда расм дарслари талабалар ва муаллимлар ўртасида ҳурмат кўрмай келади... болаларда санъат севгисини уйғотишни жуда яхши кўрган ва бир қанча мактабларимизда илгари расм дарслари билан машғул бўлиб, унча мунча тажриба ҳосил қилган бу ёш санъаткоримиз ўқув юртларида ва нашриёт ишларимизда тасвирий санъатга раҳбарлик қилар. Расмга қинғир қаровчиларга қарши курашар деб умид қиламиз.

Ўртоқ Искандарни ҳозирча 30 дан ортиқ ишлари босилиб чиққан. Аксарлари китоб, журнал саҳифалари ва китоб техникасига оид ишлардир. Ўртоғимиз ҳозирда Ўзнашр бадий бўлими бошқарувчиси ва Самарқанднинг баъзи педтехникум билим юртларида тасвирий санъат методикаси билан машғулдир.

Ўртоқ Искандар журналимизнинг 8 – 9-сонларидан бошлаб бизга яқиндан кўмаклашиб турибдир.

Аланга. 1929 йил. №11

III ҚИСМ

**ГЕРМАНИЯДА ТАҲСИЛ
ОЛГАН ТУРКИСТОНЛИК
ТАЛАБАЛАРНИНГ
«КЎМАК» ЖУРНАЛИ**

بلم آور و پاده در!

بل: ۱ ۱ نچي سيپتار ۱۹۲۳ سنه سان: ۱

اوز يکجه. علمي. ادبي. اجتماعي. جوگ

گومدي

ايچيده گيلهر:

۱ — تيله کنز	۱۱ — حهيات
۲ — عهقل و سيزگو	۱۲ — يوراک
۳ — تورک اده ياننده	۱۳ — راخت قیلا مين ديگه ن
ایدئاليزم و رېئاليزم	چاغله رده
۴ — نيخیکه و بز	۱۴ — سورما! ...
۵ — آسيانک عاق اوغلي	۱۵ — توش
۶ — يازوو گما جاواب	۱۶ — پارچا
۷ — چولبان چولباندز	۱۷ — خه به رله ر
۸ — کيتکه نكده	۱۸ — اوتتچ لهر
۹ — آورویا	۱۹ — اداره ددن
۱۰ — تيلهك	

مەشۇل مۇحەررىرى سەيد ئەلى حوجا

Adresse: Kummak – Berlin – Sch'o'neberg,
Stubenrauchstbe 4.

Dar chopxonai «Ozodi Sharq» ba chop rasid, Berlin (W 50)
Eislebenar shtrasse 11

«Билим Овруподадир»

Йил: 11 инчи сентябрь 1923 сана сон 1.

Ўзбекча илмий, адабий, ижтимоий жуз (журнал)

КЎМАК

1. Тилагимиз	10. Тилак
2. Ақл ва сезгу	11. Ҳаёт
3. Турк адабиётида идеализм ва реализм	12. Юрак
4. Техника ва биз	13. Роҳат қиламан деган чоғларда
5. Осиенинг оқ ўғли	14. Сўрма!..
6. Ёзувингга жавоб	15. Туш
7. Чўлпон Чўлпондир	16. Парча
8. Кетганингда	17. Хабарлар
9. Оврупо	18. Ўтинч

Масъул муҳаррири Саййид Алихўжа

ТИЛАГИМИЗ

Ёруғлиққа севиниб, интилиб чиқаётган Туркистон ва шунча илмий кишиларисизлигига қарамасдан, келгусининг буюк умидлари учун бизни Оврупога юборди. Чиндан-да Туркистон чалаликни истамайди. Бутунликни иштайди. Жуда яхши қилди. Биз аммо Оврупода йилларча қолиб ўқиган замонимизда севиклик Туркистонимизга хизмат қилувдан маҳрум бўлиб қолувни истамаймиз. Шу ерда турган чоғимизда ҳам бу тўғрида тушунамиз. Бунинг учун кучимиз етганича тиришамиз. Буни биз ўйлаб чиқмадик. Ҳар бир миллатнинг олий мактаб болалари, қаерда бўлса бўлсунлар, илмий, ижтимоий йўлларда ўз миллатлари учун чолишадирлар. Ўқув билангина қолмайдилар. Бизим ишимиз келгусида илмий ишдир. Шунинг учун ҳо-

зирдан қўлимиздан келганича чала бўлса-да, кичик бўлса-да, арзимас бўлса-да қиламиз. Узоқларга буюк умидлар билан юборган Туркистонимизга бу ҳаракатимиз кўкрагимизда ёнғон хизмат туйғуларини кўрсатар умидидамиз.

Сулаймонга чумоли чигиртканинг аёғини тортиқ келтирганидек, бизда шу кичик жугни улус аёғларига тўшантирамыз. Деймиз, бизнинг қўлимиздан келгани ҳозир шу бўлди. Ярарлик бўлмаса-да, ўз болаларингизники. Олинг, бузуқларини тузатинг, камчиликларини тўлдиринг, кўмаклашинг.

АҚЛ ВА СЕЗГУ ЁКИ МИЯ ВА ЮРАК

Бизнинг баданимиз буюк, нозик бир мамлакат, бир ҳукумат. Бу ҳукуматда ҳар бир аъзо ўз ишига жуда уста. Фақат ўз ишинигина яхши биладир. Масалан, кўз билан кўриладир, эшитиб бўлмас. Қулоқ билан эшитиладир, юриб бўлмас. Баданимиздан ҳар бир бўлагининг ўзига махсус иши бор. Шул ишнингина адо этадир. Аммо бу мамлакатнинг ҳар бир аъзоси ўз ишини ўз бошича қилмайди. Бошдаги ва орқа арра суюкдаги мағиз (мия) буларни идора қиладир. Ҳар аъзонинг идораси учун бош мия ичида алоҳида-алоҳида махсус бўлаклар бор. Агар шул бўлакчалардан бири бузулса, шул бўлакча

идорасида бўлган аъзо танада бўла туриб ишдан қоладир. Чунончи, кўз очиқ бўла туриб, унинг миядаги идорахонаси бузулса, ортиқ кўра олмайди. Шунга ўхшаш, аёққа ҳаракат буйруғини берадирган ўрин бузулса, аёқ юришдан қоладир.

Қуш ва ҳайвон мияларининг айрим қисмлари кесиб тажриба қилинган. Миясининг маълум бир қисми олинган бир қуш тўппа-тўғри учадир, олдидаги нарсага ўзини уради, қайрилишни билмайди. Ихчамлик буйруғини берадирган мия бўлакчаси кесилган ҳайвонлар текис ерда турганларида ҳам аёқларини кериб худди йиқиладиргандек салакланиб, қўпол туриб галдираб юради. Бироз итарув билан уларни йиқитса бўладир. Миясининг иш бўлакчаси бузулган кучуклар ортиқ эгаларини танимайдулар. Таом берилса, худди бир жонлиқ душманни тутиб ғажигандек ириллаб, таомга ёпишиб титиб ёрадилар. Бош ва орқа мағиздан бутун танага оқ томирлар тарқатилган (телеграф ва телефон симларидек). Мана бул томирлар воситаси билан мағиз бутун танани идора қилиб туради. Агар биз қўлимизни кўтармакчи бўлсак, шул оқ томир орқали миядан «кўтар» буйруғи келади ва қўлимиз кўтарилади. Агарда шул орада қўл билан мия орасидаги оқ томир узулиб хабар кесилса, қўл шул кўтарилганича қоладир. Аёқга бир тикон кирса, қўлни пичоқ кесса, аввал шул хабар оқ томирдан мияга боради. Миядан «оғри» буйруғини қайта келтиради. Қўл-аёғимиз оғрийдир. Агар буйруқ бўлмаса, оғримайди. Ҳар ким ўз танада бир қизиқ тажриба қила олади. Курсига ўтириб бир аёғини иккинчи аёғимиз устига қўйса, осилган аёғимиз очиқ қўлимизнинг жимжилоқ томонидаги қирраси билан урсак (тахтакач билан ҳам секин урилса бўлади), сўнгра қўлимизни дарҳол кўтариб аёғимизга қараб турсак, бир ондан сўнг очилган аёғимиз ўзидан-ўзи бир силкинадир.

Бунинг сабаби: биз урганимизнинг хабари орқадаги мияга боради. Мия эса жавобан «силкин» дейди. Аёқ синкинадир. Бу хабар бориб қайтиб келганича оз вақт ўтади.

Бадандаги бутун аъзоларнинг ҳаракати мияга боғлиқ бўлган бир ҳолда миядан буйруқсиз ҳеч бир зиғирча ҳаракат қила олмагани бир замонда танамизда бир аъзо бордирким, у ҳурдир. У ўз бошича ҳаракат қиладирган иши бутун, ҳамма вужудга қон етказиб берадир. Бизнинг еган таомимиз қонга айлангач юракка бориб тушадир. Юракдан қон бутун аъзоларга ёйилиб ҳужайралар ичида ёнадир. Баданимиздаги иссиқлик бу ёнудан вужудга чиқадир. Бу ёнудан вужудга келган қувват билан биз яшаймиз. Ёнудан бузулиб қолган қон қайтиб юракка тушадир. Юракдан ўпкага бориб, тозаланиб юракка қайтиб янадан бутун танага тарқалар.

Юракнинг шул ҳаракати учун ўзида ўзига хос ҳаракат маркази бор. Мия билан юрак ўртасида бир оқ томир бор. Бул томирдан мия юракка ҳамма вақт «шошма, секин, секин!» деган маслаҳат йўлинда хабарлар юбориб турадир. Агар шул томир бузулса, юрак тезроқ ура бошлайдир.

Демак, кишининг баданида икки буюк марказ бор: биринчиси мия, иккинчиси юрак. Инсоннинг буюклигига, табиатда ҳокимлигига, ҳозирда ер юзидаги яшовчиларнинг тожи мен деб керилувига сабабчи бўлган унинг ақлидир. Бу унинг бош миясидир. Ақлнинг қисмлари: ўй, тушунув, иш, хаёл, муғомбирликларга бўлиниб, буларнинг ичида энг зўри ўйдир.

Табиатда жониворлар учун яшамоқ олишмоқ демакдир. Жониворлар (кўп ўсимликлардан бошқа) фақат жониворлар танасини еб яшайдирлар, яъни бир-бирларини ебгина яшайдирлар. Бунинг учун ҳар бир жониворга ўзини бошқаларга емиш бўлудан сақламоқ ва бошқаларни тутиб емак керак! Бунинг учун ҳар бир ҳайвоннинг яшамоқ қуроллари бор. Масалан, илоннинг заҳарлик тиши, чаённинг найзаси, отнинг югурук аёғи, буқанинг шохи...

Инсонда эса бунларнинг ўрнига энг зўрроқ, энг мукамалроқ, энг даҳшатлироқ бўлган ақл бор. Демак, ақлнинг асоси тиг, найзалиқдан иборатдир. Ақл, аслида, бизга

душманлардан қутилув ва бошқаларни емак ва ўлдирмак учун қурол қилиб берилган. Шунинг учун совуқ ақл бизга душманларни ва халақит берувчиларни ўлдирмакка ва таомимиз учун керак бўладирган жониворларни аямасдан сўймакка ундайдир. Баданимизда совуқ ақлгина бўлса эди, балки, биз ёлғиз бузувчи ва ўлдирувчигина бўлар эдик.

Буни сиёсат кишиларида кўрамыз. Унларда кўпинча сезгу (ҳиссиёт) қотиб, қаттиғланиб, кўпроқ ақл уларда ҳукумат сурадир. Элнинг «мансаб кишини бузадир» деган мақоли бор. Бу мақол тегсиз эмас. Шунинг учун сиёсат кишилари кўз кўрқитмоқ учунгина кўп айбсизларни бўшга отиб юборадирлар. Масалан, Л.Толстойнинг «Уруш ва яраш» деган романида французлар Масковни олганларидан кейин шаҳарга тушган ўтнинг жўрттага ёқувчилари бор гумон қилиб (балким, бу ўт француз аскарларининг эҳтиётсизликлари натижасида вужудга чиққан) кўчадан қанча гуноҳсизларни тутиб келиб отиб юбордилар. Сўнгги жаҳон урушида иштирок этган Австро-Венгер юзбошиси ўз кўзи билан кўрганин шундай ҳикоя қиладир: «Биз, кўп аскарлар, ўз мамлакатимиз ичидан рус уруш майдонига кета борар эдик. Аскарлар йўлда ҳеч бир нарсага тегмасинлар, ғайри ҳолда жазоси ўлум деб буйруқ эшиттирилди. Кўп юргандан кейин биз бир катта олмазор, нокзордан ўтиб борар эдик. Мевалар пишиб турган эди. Ҳамма чарчаган ва чанқаган. Солдатлардан бири ихтиёрсиз бир олмани узуб олиб оғзига олиб бориб бир тишлади. Буни аскар бошлиғи кўрди. Аскарларга дарҳол тўхтамоққа буйруқ берди. Олма узган солдатни аскарлар олдига дарҳол чақирди. Олмани нега уздинг деди. Солдат бечора ранги ўчиб қалтираб ҳеч бир жавоб бера олмади. Буни отинглар деб уч кишига аскар бошлиғи буюрди. Аммо ул уч киши шундай бир иш учун ўз орқадошини отмоққа журъат қила олмай ва нима қилишини билмай ҳайрон бўлиб турди. Аскар бошлиғи буни кўргач ўз тўппончасини чиқариб солдатни отди. Аскарларга илгари юрувга буйруқ берди».

Мана бу маданият замони, маданий миллатнинг ас-кар бошлиғининг қуруқ ақли. Яна бир мисол, рус эли қўшиқларида Волга наҳрида бўлган машҳур атаман Стинка Разиннинг эл учун ғайритабиий бир иши сўйланадир. Стинка Разин Эрондан қочириб келтирган юқори табақага мансуб (княз қизи) билан қовушиб тотли суҳбат қилиб ўтирган бир замонда орқасидаги йигитларни бундан норози бўлиб бир-бирлари билан сўйлашганини эшитадир-да, қизни суйган бўлиб қучоқлаб, ўпиб туриб наҳрга отиб юборадир. Бу эл учун ғайритабиий бўлса-да, «буюк» сиёсийлар учун табиий бир ҳолдир. Сиёсатдаги у қон тўкишлар, дипломатия ишидаги муғомбирчиликлар, бир-бирини ўлдиришлар ҳозирги Оврупо сиёсийларининг бошқа мағлуб миллатларга «бунлар қурт, чумолилардир (бу фикр Дарвин назариясидан олинган). Бунларни ўлдирув чивин ўлдирув кабидир...» деб қарашлари, А.Темурнинг одам бошидан минора ясатуви – бунларнинг ҳаммаси, албатта, сиёсий кишилардаги сезгунинг қўпол бўлиб тошдек қотиб қолишини очиқ кўрсатадир. Бундай кишиларнинг сезгулари баъзи вақтлар шундай ўтмас бўлиб қоладирким, бошқалардаги сезгуларни биргалашиб сеза олмайди. Ҳатто кўп юракларни тўлқинлатган лирик шеърлар бунлар учун маъносиз бир нарса бўлиб қоладир.

Баданимиздаги иккинчи марказ бўлган юрагимиз бутун вужудда қон айлантирувдан бошқа яна сезгулар конидир. Сезгу севги, виждон, шодлик, қайғу, ачинув, юмшоқлик, аччиғланув, ишонув (иймон), қўрқув, илинж... қисмларга бўлинади. Бундан энг буюги «сезгу» (ҳиссиёт)дир.

Сезгусиз ақл кишини бузувчиликка бошласа, ақлсиз сезгу ҳам шу қадар ёмондир. Буни биз жинниларда, мастларда кўрамиз. Бунлар қилганларини билмайлар. Ҳеч бир сабабсиз уради, ўлдиради, йиғлайди, ялинади, куладир, қайғуланадир. Рус тарихида Иван Грознийнинг ҳоли бу томондан диққат этарлиқдир. У ўз ўғлини аччиғланиб ақлини йўқотган вақтида темир

хассаси билан уруб ўлдирадир. Кейин ўз қилмишини англаб неча кунгача ерга бошини уруб йиғлайдир. Баъзи вақтларда ўрдада айиқни халқ устига ечиб юбориб халқни қоптирадир. Ёки отга миниб халқни бостириб чопадир. Бу вақтдаги дод, чуввосларни эшитиб завқ оладир. Кейин йиғлаб ибодат қилиб худодан гуноҳини сўрайдир. Манглайини қонатганча ерга уруб сажда қиладир. Баъзи оналар болаларини қутулмас хатарда кўрган ҳолларида ҳам ўзларини шул хатарга ташлаб қўшилишиб ўладирлар. Боласини сувга чўкиб куюб турганини кўрган бир она баъзан ўйламасдан сувга отиб ўзи ҳам чўкадир.

Сезгу Мажнуннинг ақлини енггани учун у тоғ-чўлларга чиқиб кетадир. Ваҳоланки, Лайли шаҳарда бўлган. Оддий турмушда бу кўп чўзилмайдир. Масалан, аччиғланган чоғларда. Инсон учун танадаги бу икки ажойиб қувватнинг ҳар бирини кўкартириб, жилвалантириб бир-бирига қўшиш лозим. Ақлнинг фазилати кишини тўғрилиқка, буюкликка итарув билан яхши-ёмонни ажратувидадир. Бунга киши ўқув билан етишар. Сезгунинг буюклиги унинг нозик ва чуқур бўлган яхши томонидир (севги, виждон, иймон, ачинув...). Бунга киши тарбия билан етишар.

Аммо бу нарсаларнинг асоси кишининг ўзида бўлиши керак. Ақлсиз бир кишини иш билан ақлли қилиб бўлмас. Сезгусиз бўлган бир кишини нозик, чуқур шоир сезгулик бир киши қилиб бўлмас.

Инсон учун буюк бўлса ҳам ёлғиз ақл, чуқур, нозик бўлса ҳам ёлғиз сезгугина кифоя эмас. Инсоннинг буюклиги, унинг саодати бу икки қувватнинг бир-бири билан қўл беришиб бир бўлиб ишловидадир. Бундай кишилар инсоният дунёсини камолотга бошлайдирлар. Агар бу қувватлардан бири иккинчисининг устига ҳоким бўлмоқ истар экан, ул вақт кишилиқ дунёси таназзулга кетадир. Буни бизга тарих кўрсатадир.

АДАБИЁТДА ИДЕАЛИЗМ ВА РЕАЛИЗМ

Баъзи Оврупо текширувчилари турк қавмларида унчалик сезгулари йўқ бўлиб, унларнинг таъъларида нуқулгина қирувчилик, ёввойилик бўлганин даъво этар эдилар. ХХ асрда турк қавмларининг адабиёт дунёсида ўз борлиқларин кўрсатувлари бу фикрнинг янглиш эканлигини сездирди.

Адабиёт билағонлари бир миллатнинг адабиёти у миллатнинг руҳини кўрсатадирган ойнасидир дейдилар.

Янги аср ўзгариш тўлқунлари соясинда турк қавмларида адабий асарлар ёзила ёки адабий оқим ва маслақлар туғула бошлади. Ғарб, шарқ ва шимол турклари шеваларида янги адабиёт вужудга келди. Туркияда буюк адабий чўхралар туғилди.

Чексиз кенгайиб кетмоқда бўлган турк қавмлари адабиёт боғчаларини кезиб чиқув узоқ замон ва кўп кучлар истайдир. Шундай бўлса-да, адабий маслақларни танурга намуна бўларлик асарларни кўрсатиб ўтув мумкиндир.

Ҳозирги аср адабиёт оламида идеализм (ғоячилик) ва реализм (ҳақиқатчилик) маслақлари катта роль ўйнайдир. Кўпдан-кўп бир адабий асар, фалсафий ёхуд ижтимоий ёқдан текширилатурган бўлса, мана шу икки маслақ кўзгуларини тақиб у асарга қарамоққа тўғри келадир.

Қафқозиялик Ҳусайн Жовуд афандининг усмонлича ёзилган «Шайх Санъон»и билан Фитрат афандининг чигатой шевасида ёзилган «Ҳинд ихтилолчилари» идеализм ва реализм йўллари билан ёзилган асарлардир.

Ҳусайн Жовуд афанди мислсиз идеалист бўлгани каби, Фитрат афанди улуғ реалистдир. Ҳ.Жовуд афанди драмасининг қаҳрамони Шайх Санъон Арабистондан Қафқозияга келганида ишқга тутиладир-да, йилларча чўчка боқадир. Сўнгида маъшуқаси хумори билан тоғлар орасинда севги йўлида жон берадир. «Ҳинд ихтилолчилари»-

нинг қаҳрамони эса ватани кўйида ўзгарувчиликни қабул этиб Гангар тоғида моғоралар ичида яшаб ватан ёвларига қарши урушадир, сўғишадир. Ҳозиргача ўқидиғим драмалар орасида шу икки мунаввар асарга тенгларлик асар йўлиқмади. Балким, ўқиганлар бордир. Чоғиштириб кўрсинлар-чи!

Аҳмад Шукрий

ТЕХНИКА ВА БИЗ

Техника – инсоннинг табиатда учраттиғи, топдиғи қувват ва моддалардан эл эҳтиёжи ва ҳожатини ўташ, турмушини енгиллатиш учун риёзиёт, табиёт, механика фанларини негиз тутиб ясалган, қурилган, ишланган нарсалар, асбоб-олат ҳам ишлаш йўсунларининг тўпига айтиладир.

Киши дунёга кучсиз, заиф бир ҳолда келган. Ўзининг теварагида минут сайин ютардай даҳшат бериб турган табиат ва турли душманлардан қандай сақланиш кераклигини тушунган, чорасини ахтара бошлаган. Киши бу ҳоллар ичинда кўп довдирамаган. Ақли-фикри соясинда теграсиндаги топдиғи тошлардан ўзининг эҳтиёжига тўғрилаб ҳозирги бизнинг ишлатдиғимиз асбоб, қуроллар ўрнига ишлатиш мажбуриятинда бўлган. Мана бу кишининг биринчи техникага бошлаб киришидир. Бунинг воситаси билан душманлар орасинда яшаб ўз уруғини кўпайта ва ёя олган.

Замоннинг ўтиши билан эҳтиёжнинг зўраюви орқасинда бу яроқсиз нарсалар билан табиатдаги буюк тортишиш курашинда енгилишини англади. Унларнинг ерига маъдандан мукамалроқ қуроллар яшаш даражасига етишди. Табиатда тўғри келтирдиги қувват ва моддаларни ўз истагига бўюн эгдирди. Бунларнинг воситаси билан содда қуроллар тубдан мукамаллаштирилди.

Кишининг ўткир ақли, ўринли фикрлари, чарчамас вужуди соясинда техника тадрижий суръатда олға босди. Айниқса, ҳозирги вақтда Оврупо, Амриқода техника шундай юксалганким, бизнинг томонларни чексиз ҳайратда қолдирарлиқдир. Икки томони дарахтлар билан безаниб яшнаган кенг, озод кўчалари, ичига кирганда учмоҳ (жаннат) сезгуларини берадирган парк, боғлари, соғлиқ сақлаш ўюнларининг майдонлари, йўсунлик, савлатлик кўринишдаги мактаблари, дорилфунунлар, театрулар, кутуб ва қироатхоналар, музейлар, бинолар. Унлардаги кишининг эҳтиёжига ҳозирланган нарсалар, унлар соясинда келган натижалар элнинг тиришишини, яшашини, билимини ошириб, тирикчиликни маданий йўлга қўйгандирлар.

Тоғ каби фабрик, заводларда ишланиб чиқиб турган турли машиналар кишининг устиндаги юкларни олди. Эзилиш ва қийналишдан қутқарди. Бунлар орқали майда ҳунар ишлари юксалди. Кўк сари керилиб турган юксак тоғлар бағриндаги қийматлик нарсалар осонлиқ билан олинди. Оқеанусларда жавлон этиб турган параходлар, ер ости, ер юзи, ер тепаси электрик ва ўт аробалари ва учғичлари бутун ер юзиндаги элларни бир-бири билан алоқада бўлишга ҳам олиш-бериш ишларининг юксалишига сабаб бўлди. Сув ва зироат машиналари саҳроларни боғларга айлантирди. Дехқончилик ишларини юксалтирди. Юқоридаги сўйлаганларимиз Оврупо, Амриқода тирикчилик йўлларини очган техника орқасинда борлиққа чиқазилди. Бу унумлик натижалар кун ботиш элини дунёда яшамоққа қизиқтирди. Шунинг учун бу йўлда белни маҳкамлаб тинмасдан тиришмақдadir.

Энди биз бир айланиб ўзимизга ва бизнинг техникамизга қарасак юрагимизни эзарлик бир ҳолда бўлганлигин кўрармиз, маданий улусларнинг юксалишига сабабчилардан бўлган инженерлар, дўхтирлар, агрономлар, турли олий маълумотлик иш кишилари ва майда қўл ҳу-

нар усталари бизда йўқдир. Мана бунларнинг натижасида юртимиз нообод, элимиз йўқсулдир.

Туркистон эли унумлик тупроқлар, турли маъданли тоғлар, қийматлик ўсимликлар, олтин баробаринда туррадиргон ҳайвонлар ва бошқа турли табиий бойликлар билан бирга ҳар турли деярлик ҳунарларга эгадир. Негаким тўқувчилик, кўнчилик, гиламчилик, маъданчилик, ипакчилик ва бошқалар. Лекин бунларнинг ҳаммаси йўсинсиз бир йўлда ишланадир. Табиий бойликларни йўлга қўйиш, ҳунарларни юксалтиш замон қолипларига солиш ҳаракатлари бизда йўқдир. Ҳунарчиларимизнинг ишлаган ишлари, чиқазган моллари мамлакатни бойитиш нарида турсин, бояқиш эгаларининг қурсоқларини тўйғаза олмайдир. Шул сабаблик кўп ҳунарчиларимиз ишларини йиғиштириб, чет кишилар фабрика, заводларига қора ишчилик хизматларини ўташга мажбур бўлган эдилар. Руссияда ишлаб чиқаришнинг тубанга кетиши, четдан нарсалар келтириш йўқлиги қўл ҳунарларимизни яна бироз қимирлатди.

Туркистоннинг бой ва буюк ерида оз элнинг тинч, роҳат, тўқ турмушда яшай олмасдан, турли кучлар (очлик ва касалликлар) қаршусинда эгилиб қирилиши маданий халқларни чексиз ҳайратда қолдирадир.

Элимиз орасинда бу кунгача ишлаганимиз элнинг руҳини кўтармади. Уни рози этмади. Озгина бўлса-да маданиятга мойил этдира олмади. Бунинг сабаби иш кишиларимизнинг йўқлигида дейман. Қандай ишни бошласак, қилсак ундан эл кўзига бир натижалик нарса кўрсата олмадик. Тўғриси, ишлаб чиқара олмадик. Кўп жойларда театру ва мактаб биноларини солмоқ учун оқча тўпланадир-да, ўзимизни-да инженер-архитекторлар ва бошқа иш кишилари йўқлигидан йиғилган пуллар бўлмағур нарсаларга сарф бўлиб кетадир. Бу каби унумсиз ишларимиз саноксиз.

Бизнинг Туркистон халқи практичний – амалиётчи халқдир. Кўп сўз бош оғритадир. Қуруқ сўз қулоққа ёқмас

деб турғон эл қаршисинда қанча унумсиз ишлар ишланиб яна маддоҳликда давом этсак, эл шунча биздан, маданиятдан нари қочар.

Шунинг учун бизнинг Туркистонга Оврупо техникаси билан қуролланган кишиларни етказиш лозимдир. Мана бунлар воситаси билангина ишланган ишларни, табиий бойликларни йўлга қўйилганин, ҳунарларнинг юксалганин эл ўз кўзи олдида кўргач англар, тушунар. Маданият сари ўзидан-ўзи оёқ босар. Оврупонинг техника ҳунарларинда олдинда бўлган Германияга бултур Бухоро ва Туркистондан талабалар келдилар. Буларнинг ҳаммаси деярлик олий техника, зироат ва ҳунар мактабларига кирдилар. Туркистон, Бухоро, Хивада Оврупога йил сайин ўқувчилар юбориб туриш ҳаракати борлигин кўрамыз. Мана бунлар яқин бир орада юртимизнинг унумли саҳифасининг очилишига умид ва иймон келтирадир.

А.И. (Аҳмаджон Иброҳимов)

ОСИЁНИНГ ОҚ ЎҒЛИ

Буюк тажрибалик Осиё кўп яшаган, кўп нарсаларни кўрган, анъаналик, тантаналик, хавфлик кунларни кечирганидан кейин чарчаб ухлаган эди. Ўлган эмас, фақат қаттиқ ухлаган эди.

Мана бул замонда катта қоринлик, зўр бошлик, сиёсатда дилсиз, ҳиссиз Оврупо туғилди. Боғбоннинг ухлаганидан фойдаланиб баҳузур боғ ичига кириб жойлашди. Емишларни, меваларни ўзиники деб билди. Ҳеч бир ўйламасдан, фикр қилмасдан боғ қушчаларини отди, жондорларини калтак остида, ўлим хавфида тутди. Ухлаган Осиёнинг қўл-оёқларини боғламоққа тиришди. Уйғонсада, уйқуда ётганидек ўзига зарарсиз қилмоқ чораларига киришди. Аммо Осиёни чамбарчас қилиб боғлаб етиша олмади. Бу катта, зўр вужуд ўрнидан қимирламоққа бош-

лади. Оврупо сиёсийларининг юрагига ваҳима тушди. Со-риг тоифадан қўрқув бошланди. Аммо чорасиз!..

Осиёнинг бир четидан Япония бир ҳатлаб Оврупога яқинлашди. Оврупо техника (машина) ишини ўзига олди. Уни Оврупонинг ўз қаршисига қурол қилди. Иш билган Оврупо устакорларининг (инженер, дўхтир ...) ишини ўрганиб олди ва унларга у ерда иш топув қийин бўлди. Хитойда эса керилган такаббур инглизларга яхшигина жазо берила бошланди. Баъзи Хитой ошхоналарида инглизларга таом сотилмайдир. Ҳар қаерда унларга ҳақорат назари билан боқиладир. Ҳиндистонликларда эса инглизлардан қутулув келгусининг буюк идеалидир. Япония, Хитой, Ҳиндистон ва Туркиядан сўнгги замонларда янада буюк олимлар, доҳийлар, адиблар ва файласуфлар етиша бошлади. Бунларни Оврупо кўрди, эшитди. Ичидан зил кетди. Мана бул орада катта қоринлар ўз орасинда жанжал бошланди. Бир-бирини ғажишди. Бунинг учун Оврупонинг илм ва ҳунари билан мутлақо ошно бўлмоқ, ул ерга бориб, ўз конинда шул илмлар билан шуғулланмак лозим эканини катта-кичиги, қарисию ёши – ҳаммаси тушунди.

Ҳозирда Осиёда ҳеч бир давлат йўқки, унинг Оврупода ўқувчиси бўлмасин! Ҳар бир Осиё давлати кучи етгунича бу нарсага энг зўр аҳамият берди. Қодирлари кўпрак, кучсизлари камрак ўз талабаларини Оврупога юбордилар ва юбормоқдалар. Шу чоғда Оврупода Япония, Хитой, Ҳиндистон, Эрон, Туркия, Афғонистон, Бухоро, Туркистон, Қафқоз, Қирғизистон ва Татаристондан талабалар ўқиб турадилар.

Оврупо олим ва файласуфлари ҳозирда Оврупонинг ўлими, ботуви яқинлашғонин исбот этадир. Бунинг ўрнига яна Осиё чиқса керак. Мана шундай бир замонда тушунчасиз бир татар қардошимиз Туркистон ва Татаристон талабаларини Оврупога бориб ўқушини нотўғри топмиш.

Осиёлик бир киши демак, Осиё саодатини кўра олмасмиш. Шундай тушунчасизликни бошқа осиеликлар эшитсалар бунга қандай назар билан қарарлар экан (?). Шундай тубан бир фикрни матбуотда қандай босдилар экан? Бунда бу киши, албатта, Осиёни ҳақорат қилган, Осиёдан оқ бўлган бўлур.

Бу киши нима деган: «Оврупода ўқиб келган кишилар коммунизмга ишламайлар, унга фойда келтирмаслар...»

Шундай ҳам тушунчасизлик бўларми? Коммунизм фикри бурун қай ердан чиққан? Қайси ерда ишланган? Оврупода эмасми? Русияда коммунизмни вужудга чиқарган Ленин Оврупода ўйлаб юрган эмасми? Капитализм бўйинча бўғилганлар овруполиклар эмасми?

Шўролар ҳукумати Оврупога Осиёдан талабалар юборув билан ишда ўзининг Осиёга яхши қарашини бутун ер юзига кўрсатмадими? Россия миллатчилари – колонизаторларнинг юракларини шул иш билан эзмадими? Шул иш билан эски ҳукуматнинг юзига қора суркамадими? Демак, мақола ёзувчи қардошимиз тагин коммунистлардан кўра эски ҳукумат кишиларига шул иши билан ўзларини яқинроқ кўрсатган бўлмасунлар. Тагин бу мақола рус миллатчиларини шодлантирган бўлмасин. Япония, Ҳиндистон, Хитой, Эрон ва Туркиядан минглаб шоғирдлар келиб ўқиганида ўз орангиздан ўнлаб киши келиб ўқувини кўролмадингми? Ўйланг, уялинг! Чиндан халқингизни, идеалингизни севсангиз халқни маърифатга бошланг! Қоронғуликдан чиқаринг! Ҳозирда бу ерда ўқувчиларингиз оз. Лозим эди неча маротаба кўбрак юборув. Мана мунга чолишинг!

ЁЗУВИНГГА ЖАВОБ

... тарихли ёзувингни олдим. Ватанимиз тўғрисида ҳар на ёзганингни ўқиб шодландим. Ёзувингда менга «Олмон маданияти қандай экан?» сўроғини қўясан. Қўзим! Менинг тилимининг сенга оқиб кечган, оқиб турган олмон маданиятини лойиқинча тушунтирарлик кучи йўқдир.

Олмон маданиятини англатиш мақташнинг ташқи ёқидир. Мен эмас, мендан билағонроқ кишилар-да бу элнинг маданиятини теги билан тушунтира олмаслар ишонувидан. Олмон маданияти хаёлда, ҳақиқатда тебранмоқдадир. Гёте ва Шиллер каби шоирларининг асаридан бир япроқ ўқисанг, руҳингни кўкларга, юксакларга учирадир. Ҳар томонингни чулғаб олғон ғавғоли ҳаётдан қутқариб, жимжит шеърият ва хаёллар оламига кўтарадир. Ҳамбургдек бир шаҳрига борсанг, тоғ кўринишлик кема-лар техник оламини кўзингга гавдалантирадир. Аллане-ча минг чақирим узоқларда бўлган мамлакатлардан сув кечиб соғ келганин сўйлайдирлар. Бу ҳақиқат эмасми? Театрларига кирсанг, беш минг йил илгари ўтган Миср ҳаётидан бир воқеани саҳнага туширадир. Ўтирдиғинг ўринда ўзингни унутасан. Унутилув тўфонлари остида қолиб кетган чоғларни кечагина бўлган каби эслайсан. Бу тараққий эмасми? Темир йўл аробаларига ўтирсанг бир неча соат сўнгида ўзингни бошқа шаҳарда кўрасан. Тез замон ичида олмон учғичлари бизнинг томонга-да у-жакларини сўйлайдилар.

Бўлгани: Ерда, сувда, ҳавода олмон маданияти томир ёйган!..

Ҳурмат билан кўзингдан ўпиб

ЧЎЛПОН ЧЎЛПОНДИР

Чўлпон оти қулоғимга кирдигича кўзимга Шекспир руҳи кўринадир-да, турадир. Шекспир лиризмаси билан Чўлпон шеърляти орасинда нақадар айирма ахтарсам-да, они тополмадим. «Уйғониш»ни тобқирлар ўқиб чикдим. Шекспирни мутолаа этдим.

Энг сўнг «Шекспир Чўлпон-да ёхуд Чўлпон Шекспир-дир...» фикрига келдим. Чўлпоннинг шеърлари Шекспир жўшқинлиги билан тўладир. Чўлпон оққўнгилиги Шекспир самимийлигидан ўтадир. Чўлпон бизда севги тангриси, сезгу (ҳиссиёт) яратувчисидир. Чўлпон лирик, Чўлпон шоир. Чўлпон чўлпондир.

А.Ш. (Аҳмад Шукрий)

КЕТГАНИНГДА

*Кетдингми мангуга ташлаб,
Қолдимми қайгуларим-ла,
Ҳижроннинг куйини бошлаб
Йиғловчи чолгуларим-ла?
Севгимдан сўнгги малаклар
Тўп-тўғри кўкками учди?
Кўнглимдан тоза тилаклар
Ёвнингми бағрига тушди?
Ортиқ сен мендан узоқда
Кўзларни ўйнатасанми?
Ортиқ сен бошқа булоқда
Дилларни қайнатасанми?
Ортиқ сен ундаги богда...
Ортиқ мен якками қолдим?
Фарёд йўқ... барча жаҳон жим,
Ер ютса яхши шу чоқда!..*

*Кетдингми сен мени ташлаб?
Қолдимми қайеуларим-ла?*

Чўлпон «Уйғониш»идан

ОВРУПО

*Ақл – қуёш бу оламни ёритмиш,
Муҳаббатнинг тиниқ суви қуримиш,
Бул экинзор унуми битмиш,
Биёбонга айланмиш.
Ақл! Келгил, кўнгил бирла бирлашгил,
Бу саҳронинг гулзориға чолишгил.*

Саййид Алихўжа

ТИЛАК

*Қаро кийган, қалам қошли, қаро кўз,
Узун сочли, ўрта бўйли бир қизча
Ўйнаб-ўйнаб, уча-уча сайраган
Булбул каби келиб кўнди.
Ёвуз қишининг тўнгдиреувчи елиндан
Қотиб қолган йигитларни ўзининг
Сучук-сучук сўзи билан эритиб тургузди.
Ҳаммасини ўз изиндан юргизди.
Мен-да кўпдан уюшуб қолган қўлимни
Тебратиб этагини тутай дедим.
Бироқ у кўкка учди,
Юлдузларга қўшилди.
Мен эса қаноти йўқ қушлардек
Унинг нурли изига қараб қолдим термулуб.*

ҲАЁТ

Шовқунли денгизда бўронлар ичра
 Бир кема елпираб кетиб борадир.
 Билмам, нечун кемачи тошқунланиб
 Узоқдаги атолларга боқадир.
 Ҳар томондан келган кучли тўлқунлар
 Кўтариб кемани кўкка ололар.
 Ана! ... Бир атолда бир қиз кўринди,
 Кемачининг шошқони маълум энди.
 Қанча ойдан бери ондан айрилган,
 Айрилиқда қолган, уни соғинган.
 Кемачи истайдир қизга айтмакни,
 Қизнинг қучогига тез отилмакни.
 Кемачи боқмайдир йўли устига,
 Тикилиб борадир ёлғиз ул қизга.
 Бироқ кема йўлда тошга урулди,
 Кема парчаланди, кемачи ўлди.

Аҳмад Шукрий

ЮРАК

Куйган, ўртанган юрак
 Яна куймак истайдир.
 Ёниб-пишиб ўрганган,
 Яна чўғни тусайдир.
 Олов бўлиб нур соқган,
 Қору музни эритган,
 Совуқ танни иситган
 Замонларни истайдир.
 Олов бўлиб гуруллаб,
 Шошиб, элиб, гириллаб,

Қимирлашга талқинин
Зўрайтмоқни тилайдир.
Кул бўлсин-да, эзилсин,
Судралсин-да, босилсин,
Ҳар хил туёқ остида
Ўтмишинми эсласин?..
Ёниб турган юракка
Бу хил ишлар ёқмайдир,
Юрак чексиз ёнувни,
Ишқ ўтида куювни,
Маъшуқини ёндириб
Қучоғинда суювни,
Мана буни хушлайдир...

Саййид Алихўжа

РОҲАТ ҚИЛАМАН ДЕГАН ЧОҒЛАРДА

Қўйсангиз-чи, ваҳший дўллар, ёмғирлар,
Деразамни қитир-қитир тирнамай.
Уйимда ҳам роҳат қилиб яшолмай,
Энди сиздан қайси жойга қочайин?
Хунук, жоҳил совуқ,
Қўпол эй бўрон!
Нега мунча аччиғ қилиб
Эшигингни ёпасан?
Бу на зўрлик?!
Уйим вайрон этасен.
Темир қанот қушчаларни инидан
Оналарин бағрин эзиб ҳар томонга отасен!..
Бахт кунинда қаро нурсиз, ай соя,
Кўз ачитиб рўбарўда турасен!
Қаронгулиқ, ғамлик кеча узун-ку!
Кунимни ҳам бузуб расво этасен!
Қаронгулиқ, йўқлиқ дўсти, ай ўлум!

*Етар, энди ҳамма жондор сенинг-ку!
Гўзал пари – нозик ҳаёт исига
Ҳар нафасда келиб уни кўрқитасен.
Маъшуқимни қучиб ўпган чоғимда,
Ай айрилиқ – апти расво, ваҳима,
Муҳаббатдан теккан дилга суқилиб
Шодлиқ қонин заҳар-заққум этасен.
Алам-андуҳ Дажжолининг оғзинда
Чайналгонда шодлиқ деган хабар йўқ...
Хурсанд бўлиб биргина қулган онда
Кўп қулмагил! Истиғфор айт!
Деюб тинмай шивирлаб,
Хурсандликка кишан солиб
Зиндон аро элтасен...
Ай табиат, шундай бўлса оналиқ,
Сутинг заҳар, ўзинг мурдор экансен!*

Толиш

СЎРМА!..

*Сўрма мендан иқбол надир, бахт надир,
Бу сўроғлар, меним фикримча, бўшдир.
Бутун умрим бўйи бахтни изладим,
Ҳар одимда бахтсизликка учрадим.
Унинг учун иқбол надир, бахт надир?
Ҳикматини, маъносини билмадим,
Бу тугунли сўроғларнинг ҳикматин
Бахтга тониш бўлгонлардан сўраб кўр.*

ТУШ

Оҳ... золимлар! Нима ёзди сизга қарши у малак?
Нега унинг қўлларини, сочларини кесасиз?
Унинг нозик вужудига тинмай қамчи урасиз.
Қўйсангиз-чи, ай ваҳшийлар, қўйинг, уни урмангиз,
Қўйинг уни ўз ҳолига, қўйинг, уни кесмангиз!
Оҳ... ёвузлар. Ана тагин уни тутиб бўгдидлар,
Ханжар билан чечак каби вужудини тилдилар.
Нозик пари у ерда кўп типирлади, жон берди,
Кўк тангриси қучоғига унинг руҳини олди,
Оппоқ, кумуш тусли бадан қонлар ичида қолди.

ПАРЧА

Кўзингда ўйнашадир, билмадим, нечун ёшлар,
Йўқ эрса, сен-да алам денгизига тушдингми?
Қарашларинг нега мунча тўлиб-тошиб йиғлар,
Йўқ эрса, сен-да бу қирлик ҳаётга тўйдингми?

Аҳмад Шукрий

АМРИҚОДА КИШИ ҚОНИ

Амриқо газеталарида оғриқ (касал)лар учун қон сотиб оламиз деган билдиришлар бор. Кишилар қонларини сотмоқ учун ўтинчлар босдириб сўрайлар. Қон сотғувчилар бир-бирлари билан кундашлашадирлар. Бунинг билан киши қони арзонлашадир. Шундай бўлса-да, ўзининг берадиган озғина қони учун юз (доллар) оладир.

Нью-Йоркда ўн мингдан кўп соғ кишилар қонларини оғриқларга сотғонлар...

Кўмак: Туркистонда текинга қон олдирғувчи ҳам қон олғувчи сартарошлар диққатиға.

ДУНЁ УРУШИ ҚАНЧАГА ТУШДИ?

Бир Амриқо журналисти дунё урушини кишилик дунёсига қанчага тушганлигин ҳисоблаган. Урушда бўлган харажатлар (киши ўлимларидан бошқа), ёндирилган шаҳарлар, бузулган уйлар ва бошқаларни ҳаммасини ҳисоблаб 250 миллиард доллар (1 доллар рус олтун оқчаси билан 2 сўм) чиқазғон. Бу оқчанинг вазни 7816 минг тоннадир (бир тонна – 62 пуд чамасинда). Буни бир ердан иккинчи ерга кўчириш учун ҳар бириси қирқ вагонлик 3906 поезд керак. Агар вагонларни қаторасига терсак, 1802 мил (1 мил – 8 чоқирим)га чўзиладир.

Агар бу 250 миллиард кумуш долларни қаторасига тизилса, 286 маротаба ерни белбоғ бўлиб ўрайдир. Агар бу кумуш долларни бир-бирининг устига қўйилса, 394 минг мил юксаклигинда бир буюк минора вужудга келадир. Бу минора ер билан ойнинг масофасидан 2 маротаба узоқда турадир.

Агарда бу оқчаларни бутун ер юзиндаги инсонларга бўлинса, ҳар кишига 170 дона кумуш доллар тегадир.

Кўмак: Бу долларлар Россия Шўролар Жумҳуриятида яшовчи 117 миллион чамасинда халқни 1921 йилда яшашлариغا кетган оқча ҳисоби билан 111 йил 3 ой чамаси таъмин этар эди.

МУНДАРИЖА

Сўзбоши. *Сарвар Отамуратов*..... 3

I ҚИСМ

ТУРКИСТОН ЖАДИДЛАРИНИНГ МАЪРИФАТЧИЛИК ФАОЛИЯТИ

Туркистон тараққийпарварларининг «Кўмак» ташкилоти 8
Туркистон тараққийпарварларининг
«Нашри маориф» ташкилоти 40

II ҚИСМ

XX АСРНИНГ 20 – 30-ЙИЛЛАРИ ЎЗБЕК МИЛЛИЙ МАТБУОТИ САҲИФАЛАРИДАН

«Кўмак» ташкилоти томонидан чет элларга ўқишга
юборилган талабалар ҳақида..... 58
Ўқуғувчи товуши (*Шокир Сулаймон*) 58
Тўғри кетамиз (*Рафиқ*)..... 59
Москвада туркистонлик шогирдлар (*А.Айнуллин*) 60
Германияда ўқувчи мусулмонлар (*Сирожий*)..... 62
Ўқиғувчи талабаларга кўмак бериш лозим (*Ғози Юнус*) 65
Оврупода Туркистон ўқувчилари (*Шокир Сулаймон*) 66
Баладия идоралари учун унумлик жойлар (*Туркистонлик*) 67
Ўлка ўзбек билим юрти эсда тутилсин! (*Талаба*)..... 68
Московдаги ўқиғувчиларимиз тўғрисида 70
Сўнгги кўмакни кимлардан кутишимиз керак? (*Хумсонлиқ*) 71
Четда ўқувчи талабаларимизга кўмак ишлари (*Аҳматжон*) 73
Четга кўпроқ ўқувчилар юбориш керак (*Салимхон Тиллахоний*)..... 75
Кичик армуғоним (*Боту*) 77
Билим йўлида (*Мажидхон*) 78
Улуғ устод Фитрат афандига (*Абдулҳамид Сулаймон ўғли Чўлпон*)..... 78
Четдаги талабаларга ёрдам 79
Берлиндаги талабаларга кўмак (*М.Усмоний*) 81
Четда ўқувчиларни унутмайлик (*Усмонхон*) 81
«Кўмак» ташкилоти керакми? (*А.Қамчинбек*)..... 82
Заграницага ўқувчилар юборилмасин (*А.Қамчинбек*) 85
Чет элларга ўқувчилар юборилсун (*Абу Тавфиқ*)..... 87
«Кўмак»нинг жавоби (*Салимхон*)..... 89
Германиядаги ўқувчиларимиз (*Турар Рисқулов*) 91
1920 – 1924 йиллар (*Файзулла Хўжа*)..... 95
20-йиллар матбуотидаги «Нашри маориф» ташкилоти
фаолияти билан боғлиқ материаллар 97

Ерлик халқ маорифида мутгаҳид фронт	97
«Нашри маориф» нима? (<i>Ш.Раҳим</i>)	100
«Нашри маориф» уюшмасининг аҳамияти (<i>Мунаввар</i>)	102
Туркистонда «Нашри маданият ва маориф» жамиятлари (<i>А.Зоҳирий</i>)	107
Маориф ишларимиз (<i>Ваъдуд Маҳмуд</i>)	110
Марғилонда «Нашри маориф» жамияти	114
Ўшда «Нашри маориф» уюшмаси (<i>Ўшли</i>)	115
Наманган «Нашри маориф»и (<i>Рафиқ</i>)	115
Германияда таҳсил олган талабаларнинг Туркистон матбуотидаги чиқишлари	118
Санойи нафисамиз ўлди (<i>Саййид Алихўжа</i>)	118
Эндигисини қўлдан бермайлик (<i>Саййид Алихўжа</i>)	122
Табиатдан жавоб (<i>Саййид Алихўжа</i>)	123
Ҳаракатда баракат (<i>Аҳмаджон Шукрий</i>)	125
Туркистон дорилфунуни (<i>Аҳмаджон</i>)	127
Туркистоннинг келгуси (<i>Аҳмаджон Иброҳим ўғли</i>)	128
Туркистоннинг тараққиёт йўллари (<i>Хайринисо</i>)	131
Германиядан хат (<i>Абдуваҳҳоб Мурод</i>)	135
II. Оврупо ва биз (<i>А.Муродий</i>)	136
III. Германияда ўқиш ва ўқитиш (<i>А.Муродий</i>)	137
Петровский зироат академияси (<i>А.Иброҳимов</i>)	138
«Кўмак» уюшмасидаги ўртоқларимга (<i>Аҳмаджон Иброҳимов</i>)	140
Германияда Ўрта Осиё талабаларининг икки йили (<i>Эртой</i>)	142
Чет элларда Бухоро талабалари	149
Берлиндаги талабаларимиздан ўртоқ Файзулла Хўжага хат	150
Бадан тарбияси (<i>Бадри Сайфулмулк</i>)	151
Испурт (<i>Бадри Сайфулмулк</i>)	153
Соғлиқ ва ҳаракат (<i>Баҳовуддин Амин</i>)	154
Спорт – тан ҳаракати (<i>Б.Амин</i>)	157
Қора одам машина бошида (<i>Бадрий</i>)	159
Эркинлик истаги (<i>Чўлпон</i>)	161
Қор (<i>Фитрат</i>)	162
Ойға (<i>Элхон</i>)	163
Темирчи (<i>Элхон</i>)	163
Эй кўбиз (<i>Тикон</i>)	164
Ватан (<i>Хосият Тиллахонова</i>)	167
Булоқ (<i>Саййид Алихўжа</i>)	167
Анҳор (<i>Саййид Алихўжа</i>)	169
Баҳор кўринишлари (<i>Ш.Сулаймон</i>)	171
Биринчи дипломли агроном	175
Азамат йигитлар	176

Ленинградда «Шарқ уйи» (<i>Искандар</i>)	177
Биринчи қалдирғоч	179

III ҚИСМ

ГЕРМАНИЯДА ТАҲСИЛ ОЛГАН ТУРКИСТОНЛИК ТАЛАБАЛАРНИНГ «КЎМАК» ЖУРНАЛИ

Тилагимиз	183
Ақл ва сезгу ёки мия ва юрак	184
Адабиётда идеализм ва реализм (<i>Саййид Алихўжа</i>)	190
Техника ва биз (<i>Аҳмад Шукрий</i>)	191
Осиёнинг оқ ўғли (<i>Аҳмаджон Иброҳимов</i>)	194
Ёзувингга жавоб (<i>Саййид Алихўжа</i>)	197
Чўлпон чўлпондир (<i>А.Шукрий</i>)	198
Кетганингда (<i>Аҳмад Шукрий</i>)	198
Оврупо (<i>Чўлпон «Уйғониш»идан</i>)	199
Тилак (<i>Саййид Алихўжа</i>)	199
Ҳаёт (<i>Саттор</i>)	200
Юрак (<i>Аҳмад Шукрий</i>)	200
Роҳат қиламан деган чоғларда (<i>Саййид Алихўжа</i>)	201
Сўрма!.. (<i>Толиш</i>)	202
Туш (<i>Аҳмад Шукрий</i>)	203
Парча (<i>Аҳмад Шукрий</i>)	203
Амриқода киши қони (<i>Аҳмад Шукрий</i>)	203
Дунё уруши қанчага тушди?	204

Илмий-оммабон нашр

ЎЗБЕК ЁШЛАРИ ВА ХОРИЖИЙ ТАЪЛИМ

Муаллиф: Баҳром ИРЗАЕВ

Муҳаррир: Абдулла ШАРОПОВ
Бадий муҳаррир: Баҳриддин БОЗОРОВ
Техник муҳаррир: Дилшод НАЗАРОВ
Саҳифаловчи: Иномжон ЎСАРОВ
Мусахҳиҳ: Фиёсиддин БОЛИЕВ

Нашриёт лицензияси: АИ №134, 27.04.2009

Теришга берилди: 02.02.2018 й.

Босишга рухсат этилди: 15.02.2018 й.

Офсет қоғози. Қоғоз бичими: 84x108 $\frac{1}{32}$.

Meta Serif Pro гарнитураси. Офсет босма.

Ҳисоб-нашриёт т.: 9,87. Шартли б.т.: 10,9.

Адади: 1000 нусха.

Буюртма № 10

«AKADEMNASHR» нашриётида тайёрланди.
100156, Тошкент шаҳри Чилонзор тумани 20^А-мавзе 42-уй.

Тел.: (+99871) 217-16-77

e-mail: info@akademnashr.uz

web: www.akademnashr.uz

«Grafpaligrafprint» МЧЖ босмахонасида чоп этилди.
Тошкент шаҳри Қатортол кўчаси 44^А-уй.